

K 97 651
3

3

სამხრეთ საქართველოს ისტორიის
მასალები
(XV — XVI სს.)

Материалы по истории южной
Грузии

(XV—XVI вв.)

Публикация текстов, исследования и указатели
Х. Г. Шарашидзе

სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები

(XV—XVI სს.)

ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები
ქრ. შარაშიძისა

197.651
3

საქართველოს
შემოწმებულია

წინასიტყვაობა

ეს ნაშრომი „საქართველოს ისტორიის მასალების (XV—XVIII სს.)“ 1954 წ. გამოქვეყნებული I ნაკვეთის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს¹.

ქრონოლოგიური ფარგლებისა და შინაარსის მიხედვით ეს არის სამხრეთ საქართველოს XV—XVI სს. ისტორიის მასალები XV ს. 20-იანი წლებიდან 1587 წ-დე. ნაშრომი მიზნად ისახავს მკვლევართათვის მისაწვდომი გახადოს დღემდის ნაკლებად ცნობილი და საისტორიო თხზულებებში სრულიად გამოუყენებელი ძეგლები: სამი ხელნაწერიდან (S: 1246, Q: 642, Q: 969) გადმოწერილი მოსახსენებლები და თ. ჟორდანიას „ქრონიკების“ II წიგნში, უმეტეს შემთხვევაში, შემოკლებით მოთავსებული საბუთები: Ad: 320, 522, 547, 549, 91, 697, 720; Hd: 2080, 2083, 2130.

ჩამოთვლილ ძეგლებს მიყვებათ სამხრეთ საქართველოს ისტორიის XVI ს. 90-იან წლებამდის. მთლიანი სახით აღებული დასახელებული საბუთები სამხრეთ საქართველოს ცხოვრების ტრაგიკული ფინალის გარკვეულ ახსნას გვაძლევენ. წინააღმდეგობათა ის რთული ხლართი, რომელიც ასახულია ხსენებულ ძეგლებში, XVI ს. 40—50 წლებში სულ უფრო და უფრო რთულდება და 70-იან წლებში მძაფრი შინაური ბრძოლის ხასიათს იღებს, რაც ხელს უწყობს თურქეთის აგრესორების გამარჯვებასა და საათაბაგოს სრულ ანექსიას XVI ს. 80—90-იან წლებში.

¹ მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 197—304.

გსარგებლობთ შემთხვევით და ვასწორებთ ამ ნაშრომის 240 გვ. გაპარულ შეცდომას: ნ. მარის „იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის“ (თბ., 1955, გვ. 36, აღწ. 13) ბენა ჩოლაყაშვილის მინაწერში მოხსენებული „პატრონი მეფეთ-მეფე“ გიორგი არის არა გიორგი VIII, არამედ მისი შვილიშვილი, ისტორიაში ავ-გიორგის სახელით ცნობილი კახთა მეფე (1511—1513) გიორგი ალექსანდრეს ძე, ლევან კახთა მეფის (1520—1574) მამა-

სურათის მთლიანობისათვის საჭიროდ დავინახეთ ქართულად მხოლოდ ერთხელ, 1890 წელს, გამოქვეყნებული საყოველთაოდ ცნობილი ძეგლის „მესხური დავითნის მატიანის“ შეტანა „მასალების“ ამ მეორე ნაკვეთში.

აქ ჩამოთვლილი ძეგლების ტექსტებს სათითაოდ დართული აქვს სათანადო გამოკვლევები.

ქრ. შარაშიძე

შესავალი

სამხრეთ საქართველოს ისტორიის აქ წარმოდგენილი მასალების გამოქვეყნება მიზნად ისახავს ნაწილობრივ მაინც მოჭფინოს შუქი ძველი მესხეთის ისტორიის წყაროების სიმცირის გამო დღემდის ჩრდილში დარჩენილ საკითხებს XVს. 20 წლებიდან მოყოლებული XVI ს. 70—90 წლებამდის.

ეს ასსამოცდაშვიდი წელი გადამწყვეტი მნიშვნელობის პერიოდია არა მარტო სამცხე-კლარჯეთის, არამედ მთელი ერთობლივი ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ ბედილბალში. როგორც ცნობილია, საქართველოს არცერთ კუთხეს არ შეუსრულებია ამ ბედილბალში იმდენად დიდი როლი, როგორც შეასრულა საათაბაგომ—ჯაყელ-ციხისჯვარელთა სეპარაციულმა მისწრაფებამ მთელი XV—XVI სს. მანძილზე.

ამავე დროს ფეოდალური დაშლის გზაზე მდგომ საქართველოში არსად არ გამოვლენილა ისეთი სიცხადით დაძველებული ფეოდალიზმისათვის დამახასიათებელი კანონზომიერებანი, როგორც სამცხის სამთავროში. ამის გამო „მასალების“ ეს ნაკვეთი ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესწავლისათვის განსაკუთრებულ ინტერესს უნდა წარმოადგენდეს.

გამოქვეყნებული ტექსტები სამ ნაწილად იყოფა: I. მოსახსენებლები, II. მცხეთის საბუთები, III. „მესხური მატრიანე“.

I. მოსახსენებლები

სამცხის ათაბაგებისა და დიდგვარიანების მოსახსენებლების ტექსტები განლაგებულია არა მათი მოპოვების კვალობაზე (S : 1246, Q : 969, Q : 642), როგორც გამოკვლევაში (იხ.)¹, არამედ ქრონოლოგიური რიგის მიხედვით.

¹ ასე იყვნენ ისინი განლაგებული 1958 წ. საქართველოს მუზეუმის სესიაზე წაკითხულ მოხსენებაში. შრომის ამ ნაწილის ხელახლა დაწერა ჩვენ ვერ შეძელით.

ყველაზე უადრესი კოპასძეთა სახლში შედგენილი მესაქსე-
სენებელია (I—Q: 969). აქ ცოცხალთა შორის მოხსენებულია
ქაიხოსრო 1-ლის ვაჟი ყვარყვარე ათაბაგი (გარდაიცვალა 1535 წ.),
რაც მოწმობს, რომ მოსახსენებელი 1535 წელზე ადრეა დაწე-
რილი.

კოპასძეთა სახლში დაწერილ მოსახსენებლებს ქრონოლოგი-
ურად მისდევს ამილახორთა სახლში შედგენილი მოსახსენე-
ბელი (II—S: 1246), რომელიც, ჭვირნიშნის მიხედვით, XVI ს.
20—40 წლებით თარიღდება.

მესამე, უკანასკნელი, დ. ბაქრაძის მიერ აქარა-გურიაში მო-
გზაურობის დროს აღწერილ „მეწიეთის მარხვანში“ ჩართული
მოსახსენებელია, რომლის შედგენა, ხელნაწერის თარიღის მიხედ-
ვით, 1566 წ. უნდა მივაკუთვნოთ (III—Q: 642). იგი დღემდის
ცნობილი იყო მხოლოდ რუსული თარგმანით. ჩვენ მის დედნი-
სეულ ქართულ ტექსტს ვაქვეყნებთ. ამ სამი მოსახსენებლის წყა-
ლობით შესაძლებელი ხდება ათაბაგთა სახლის წევრებისა და სა-
მცხის არისტოკრატიის თვალსაჩინო წარმომადგენლების ყოვლად
შტყუარი სიის შედგენა. ტექსტების ბოლოს დართული გამო-
კვლევა XV—XVI სს. ამ აღამიანების ვინაობის გარკვევის ცდას
წარმოადგენს.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ხსენებული მასალა სამცხის
მთავრებისა (ათაბაგების) და მათი სახლის წევრების შეუცდო-
მელი თანამიმდევრობის დასადგენად.

როგორც შესატყვის გამოკვლევაშია აღნიშნული, ეს მასალა
ასწორებს დ. ბაქრაძის, თ. ჟორდანიას და მომდევნო მკვლევართა
მცდარ ვარაუდებს „ყვარყვარეთა“ (ყვარყვარე დიდისა—1416—
1498 და მისი შვილიშვილის, ყვარყვარე ქაიხოსრო I-ის—1516—
1535), მათი თანამეცხედრეებისა და შვილების შესახებ.

II. მცხეთის საბუთები

„მოსახსენებლებს“ მისდევს ე. წ. მცხეთის საბუთები, რიცხვით
ათი (1—10). ამ ათი საბუთის დედნიშეული ტექსტები აშუქებს
მესხეთის ტერიტორიაზე მდებარე მცხეთის საკათალიკოსოს საეკ-
ლესიო და სხვა მამულების გამო ატეხილ დავას XV—XVI სს.

უნდა გვახსოვდეს, რომ მცხეთის საყდრის მამულებს, სადაც
არ უნდა ყოფილიყვნენ ისინი—ქართლ-კახეთსა თუ სამცხე-კლარ-

ჯეტში, ფეოდალური წესის თანახმად, მცხეთის საყდრისათვის წლიური შემოსავლიდან გარკვეული ხარჯის ძლევა ევალებოდა.

ასე მაგალითად, 1452 წლის ახლო ხანებში დაწერილი ერთ-გულობის წიგნის თანახმად, კახეთში მდებარე განთქმული ალავერდის საყდრისა და სამწყსოს საქეთმპყრობელი ალავერდელი აღთქვამს დავით კათალიკოსს (1447—1459 წწ.) ერთგულებას და ბოლოს დასძენს: „და რა წეხი ყოფილა ალავერდელისაგან საწელიწდოსთა, იგი აროდეს დაგაკლოთო“². ალავერდელის ერთგულობის წიგნის ეს დაბოლოება გულისხმობს, რომ ალავერდის საყდრის დამოკიდებულება მცხეთის საკათალიკოსოსაგან, დიდი ხნიდან განმტკიცებული წესის თანახმად, სხვათა შორის, მცხეთის საყდრისათვის „საწელიწდოს“ ანუ წლიური ხარჯის გაღებაში იხატებოდა.

ეს წესი, როგორც საბუთების დედნები მოწმობს, ვრცელდებოდა მცხეთის ანუ მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს ადგილმამულებზე და ამ ადგილებზე მოსახლე სასულიერო თუ საერო პირებზე. ჩვენამდის უმეტეს ნაწილად ნაკლები სახითაა მოღწეული მცხეთის მამულების ვრცელი ნუსხები. ამ საერთო ხიებში ჩამოთვლილ მონასტრებსა თუ სხვა მამულებს, ყველას უკლებლივ, გარკვეული საწელიწდო გადასახადი მართებდა მცხეთის საყდრისა.

ეს ოდესღაც უდავო წესი „ქამთა სიავემ“—გარეშე მტრების ხშირმა თავდასხმამ და შინაგანი განვითარების გარდუვალმა მსვლელობამ შეარყია და სადავოდ აქცია. ცენტრალური ხელისუფლების დასუსტებასა და, საერთოდ, ფეოდალური საქართველოს ეკონომიურ დაქვეითებასთან ერთად ძველი ურთიერთმიმართება მოიშალა. საწელიწდო ხარჯის გაღება სულ უფრო და უფრო ნაკლები ხალიათ ხორციელდებოდა.

განსაკუთრებით გართულებული უნდა ყოფილიყო მდგომარეობა სამცხეში მდებარე საეპისკოპოსოებსა და სათავადო მამულების მცხეთის საკათალიკოსო საყდრისთვის როგორც საწელიწდო გადასახადის გაღების, ისე დამოკიდებულების ყოველგვარი სახის შენარჩუნების საქმეში.

სამცხის ათაბაგების შეუზღუდავი ხელისუფლებისათვის ბრძოლა, როგორც ცნობილია, არ იფარგლებოდა პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვების მისწრაფებით; იგი მიზნად ისახავდა მესხე-

² თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, II, გვ. 264.

თის ტერიტორიაზე მდებარე მცხეთის საკათალიკოსოს „ძველით-გან საქონებელი და სამწყსო“ მიმდარი ეკლესია-მონასტრებისა და სათავადოების ხელში ჩაგდებას.

ამ ნიადაგზე აღმოცენებული საუკუნოვანი ბრძოლისათვის აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილს მიძღვნილი აქვს თავისი ისტორიის არაერთი ფურცელი².

ისტორიკოსს დაწვრილებით და ამომწურავად აქვს განმარტებული ამ ბრძოლის დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა „ერთობლივი საქართველოს“ დაშლის პროცესში. მაგრამ ხსენებული საკითხის გაშუქებისათვის დღემდის გამოყენებული საბუთები უმეტეს ნაწილად ცნობილი იყო თ. ჟორდანიას „ქრონიკებში“ (II) შემოკლებით მოთავსებული ტექსტების სახით.

ეგრეთ წოდებული მცხეთის საბუთების დედნების გაცნობა საშუალებას იძლევა შევისწავლოთ ამ ბრძოლის ღრმა ეკონომიური მიზეზებიც, რომლებიც დიდად დამახასიათებელია ფეოდალიზმისათვის.

საბუთების მიხედვით სადავო საკითხები არ ამოიწურებოდა მით, რომ სამცხის ეკლესიის მსახურნი ყოფილიყვნენ „მეფეთა მლოცველნი“, წირვა-ლოცვაში საქართველოს კათალიკოსის მომხსენებელნი და ერთგულნი, რომ ეპისკოპოსებში უმცხეთოდ არ იკურთხებოდნენ და სხვა, ერთის შეხედვით, ფორმალური დამოკიდებულების წმინდა გარეგნული წესის შემსრულებელნი.

ხსენებულ აქტებში—მესხეთის ეპისკოპოსების საერთოულო პირობის წიგნებში სრულიად ნათლად ჩანს დღემდის ჩრდილში დარჩენილი ერთი მუხლი, რომ მცხეთის „ძველითგან საქონებელი და სამწყსო“ საეკლესიო და სათავადო მამულების მოსარგებლე პირები, დიდი ხნიდან განმტკიცებული ტრადიციის ძალით („ვითა წესად ძეს“), უნდა ყოფილიყვნენ ქართლის კათალიკოსის „წლითიწლად მიძღუნენი და მოსამსახურენი“.

ამ საკითხის წინ წამოწვევის წყალობით სრულიად ახალი შუქი ეფინება ცნობილსა და არაერთგზის გამოქვეყნებულ საბუთებსაც. განსაკუთრებით შეიძლება ითქვას ეს 1515—16 წწ. დაწერილ საბუთზე, რომლის სათაურიცაა: „...კათოლიკე სამოციქულოსა საპატრიარქოსა მცხეთისა ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს თავადნი და სოფელნი“.

² ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 53—61, 164—172.

ამ აქტის სათაურიც კი გარკვევით გვეუბნება, რომ 25 დიდი მამული და მასზე დასახლებული თავადნი მცხეთის დიდი ფეოდალური ერთეულის მობეგრენი არიან, როგორც მისი „ძუელითგან საქონებელნი“.

როცა ჩვენ ვკითხულობთ მცხეთის ფეოდალთა ამ გრძელ ნუსხას, შიგ ჩართული დიდი მონასტრებითურთ (პარხალი, ოშკი, ვარძია), ჩვენთვის გასაგები ხდება, რომ 25 დიდი მამულის მდიდარ ფეოდალებს—კავკასიძეებს, შალიკაშვილებს, ბენეაშვილებსა და სხვ., მათი აზნაურიშვილებითა, ციხე-სიმაგრეებითა და ყმებითურთ, რომელთათვისაც ცნობილი იყო, რომ ისინი „ძუელითგან“ მცხეთის ეკლესიის საქონებელი და სამწყსონი ყოფილან, არ შეეძლოთ გულგრილ მაყურებლებად დარჩენილიყვნენ ქართლის მეფე-კათალიკოსისა და სამცხის ათაბაგებს შუა ატეხილ ხანგრძლივ დავაში. ვინც ქართლის კათალიკოსს სცნობდა პატრონად, ლოგიკურად ის ამ დავაში ათაბაგებს უნდა გადასდგომოდა.

აღნიშნულ გარემოებას არამცირედი როლი უნდა შეესრულებინა ათაბაგების მიერ ამ ბრძოლის წაგებაში და სწორედ აქ უნდა იყოს ჩამარხული ათაბაგების ამ უბანზე დამარცხების ერთ-ერთი მიზეზი.

III. „მესხური ფსალმუნის ქრონიკა“

მესამე და უკანასკნელი ადგილი „მასალებში“ უჭირავს ფართოდ ცნობილ ძეგლს „მესხურ მატინანს“. მისი პირველი გამოცემა 1890 წლისა დიდი ხანია ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობას წარმოადგენს⁴. „მესხურ ქრონიკაზე“, რომელსაც ჩვენ რამდენიმე გამოკვლევა ვუძღვევით (იხ.), სიტყვის გაგრძელება ზედმეტად მიგვაჩნია. იგი საოცარი სიცხადით გვიხატავს ოდესღაც დიდებული ხოლო თურქეთის აგრესიის წყალობით განახევრებული მესხეთის აგონიას.

⁴ ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, თბ., 1890; მისივე რუსული გამოცემა: „Источники грузинских летописей, Три хроники, СМОМПК, вып. 28.

ამ გამოცემას სიმოკლისთვის ყველგან მივუთითებთ: „ე. თ. რუს. გამოცემა“.

ტექსტები

მოსახსენებლები

I. კოპასმეთა ხელნაწერის მოსახსენებლები¹

- Q : 969; 310r 1. ბაგრატ აფხაზთა და ქართუშლთა მართლმადიდებლისა მეფისა საუკუნოამცა არს საჯსენებელი.
2. გიორგი კესაროსისა, აფხაზთაჲ, ქართველთა მეფისა...
3. დავით ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა, ახლისა მართლმადიდებელისა საუკუნოამცა საჯსენებელი და კურთხევა მისი.
4. დემეტრე ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა საუკუნოამცა საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
5. გიორგი, ყოვლისა აღმოსავლეთისა კელმწიფედ მპყრობელისა, მეფეთ-მეფისა საუკუნოამცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
6. თამარ ყოვლისა აღმოსავლეთისა ახლისა მართლმადიდებლისა, აფხაზთა, ქართველთაჲ, ჰერთა და კახთა და ყოველთა ქრისტიანთა მპყრობელისა საუკუნოამცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
7. ძისა მათისა გიორგი ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მტკიცედ მპყრობლისა მეფეთ-მეფისა მრავალმცა არიან წელნი მეფობისა მისისანი...
- 310v 8. დიდისა და წარჩინებულისა და სიმხნით განთქმულისა და სახელოვანისა და მტერთაგან უძლეველისა ათაბაგ-ამირ(რ)სპასალარისა, მორწმუნისა პატრონისა ჩუენისა ყუარყუარესი საუუკნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევა მისი.
9. ეგრეთვე მეუღლისა მათისა, დედათა დიდებისა და სიკეთისა ძეგლისა, წმიდათა მენელსაცხებლეთა

¹ Q : 969 ხელნაწერის აღწერილობა (მოსახსენებლების ტექსტების ჩართვით) გამოქვეყნებულია: „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“, ახალი კოლექცია, ტ. II, გვ. 381—383, თამარ ბრეგაძის აღწერილობანი.

მოდასისა და სარწმუნოებისა ბეჭედსა და თილად მოღუაწისა, ღთისმოყუარისა პატრონისა დედისიმედის საუკუნომცა არს საჯს. და კ.ბ.

10. და პირმშოსა ძისა მათისა, სიმწნით ქებულისა და სიბრძნის გამომეძიებელისა და დაუცბრომელად ღთის მადიდებელისა პატრონის ქაიხოსროს საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
11. და შემდგომისა და საყუარელისა ძმისა ნისისა, ღთივ განბრძნობილისა, მწნედ მვედრ(ისა) და მრავალთა და ძლიერთა და სახელდებულთა ფალავანთა დამამჯობელისა და ქედისა შემმუსრველისა, საქრისტიანოსა ზღუდისა, სრულ(ი)სა ჩოხოსნობისა და ანგელოზებრივისა სქემისა ღირსად მიმღებელისა პატრონისა ჩუენისა მზექაბუკ-ყოფილსა იაკობისი საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
12. და ძმისწულისა მათისა, მწნისა და ახოვანისა და ქველ-პირმეტყულისა, აგარიანთა მომსრველისა, გულოვნებით სახელგანთქმულისა, მტერთა შემადრწუნებელისა, სარწმუნოებისა და ქრისტეს ქეშმარიტისა სჯულისა მტკიცედ მპყრობელისა და აწმფლობელისა ჩწნისა პატრონისა ნავ (!) ყუარყუარესი საუკუნომცაჲ არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მისი, მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისაჲ მისისანი.
13. და მეუღლისა მათისა, ღუთივ-გვრგვონსანისა (!) მთიებისა და ცისკროვნებრ ბრწყინვალისა, სიმშუდის მეძიებელისა და წერილთ-მოყუარულისა და ჯუართა და ხატთა პირად-პირადად მამკობელისა პატრონისა ჩწნისა ანნაჲსი მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისასანი.
14. და ძეთა მათთა, სამოთხის ნერგთა, ვარდთა სურნელთა და გონიერთა, საღთოდ-სამვედროდ აღზრდილთა პატრონის მზექაბუკისი და პატრონის ქაიხოსროსი მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მათისანი.
15. და სოილ კოპას ძისა, ტავოსა ამილახორისა და მხატვრობით კეთილად გელოვნისა და სიბრძნის-

311r

მეტყუელისა და საღთოთა წერილთა ნართლიად
აღმასრულებელისა და თარგმანთა განმამარტებელისა
ლისა მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი სუფევი-
სასა მისისანი და კუალადცა საუკუნომცა არს სა-
ქსენებელი და კურთხევაჲ მისი.

311v

- 16. ეგრეთვე მართლ-მადიდებელთა და კურთხეულთა
მშობელთა მისთა რუამ-ყოფილისა რაშთაელისი
და რაინდო-ყოფილისა ეკატირინესი საუკუნომცა
არს საქსენებელი და კურთხევაჲ მათი.
- 17. და მემცხედრისა მისისა, ლუაწლ-მრავალ და მო-
ლუაწებით წთა ქალწულთა მიმსგავსებულისა,
ლოცვა-მარხვით დაუშრომელსა და სრულსა მო-
ნაზონებისა და სქემონობისა ღირსებით სრულ-
ქმნილსა, მანგუშარ-ყოფილსა მართასი საუკუნო-
მცა არს საქსენებელი და კურთხევაჲ მისი.
- 18. ძეთა და ასულთა მათთა მიცვალებულთა საუკუნო-
მცა არს საქსენებელი და კურთხევა მათი... და
ცოცხალთა მრავალმცა არიან ჟამნი და დღენი
ცხორებისაჲ მათისანი, ამინ.

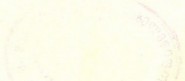
K97.651

II. ამილახსორთა სანჯლის კრებულის მოსახსენებლები²

S: 1246 1.
34r

- 1. ბაგრატი აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებ-
ლისა მეფისა საუკუნომცა არს საქსენებელი და
[კურთხევა მისი].
- 2. გიორგი კესაროსისა აფხაზთა, ქართველთა მართლ-
მადიდებლისა მეფისა საუკუნომცა არს საქსენ. და...
- 3. დავით ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა, ახლისა
მართლმადიდებლისა საუკუნომცა არს საქსენ. და კ-
- 4. დემეტრე ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა საუკუ-
ნომცა არს საქ.
- 5. გიორგი ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმწიფედ მპყრო-
ბელისა მეფეთ-მეფისა საუკუნომცა არს საქსენ. და...
- 6. თამარ ყოვლისა აღმოსავლეთისა და ახლისა მართლ-
მადიდებელისა, აფხაზთა, ქართველთა, ჰერთა და

² ხელნაწერის დაწვრილებითი აღწერილობა იხ. „ქართულ ხელნაწერთა
აღწერილობა S კოლექციისა“, ტ. II, № 1246.

- კახთა და ყოველთა ქრისტიანეთა მპყრობელისა
საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევაჲ მათისა
7. ძისა მათისა, გიორგი, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მტკიცედ მპყრობელისა და მეფეთ მეფისა საუკუნომცა არს საჯსენებელი.
 8. დისა მათისა 'რუსუდან, მართლმადიდებელისა, ყოვლისა აღმოსავლისა მტკიცე[დ] მპყრობელისა საუკუნომცა არს საჯსენებელი და კურთხევა მათი.
 9. დავით და დავით მართლმადიდებელთა მეფეთა და მეფეთ-მეფეთა საუკუნომცა არს საჯსენ.
 10. უსხეულოთა მიმსგაესებულისა წ'ისა მამისა ჩ'ნისა ეფთჳმე მთაწმიდელისა, ახლისა ოქრობირისა, ქართველთა განმანათლებელისა, საუკუნომცა არს.
 11. წმიდათა და მართლმადიდებელთა დედოფალთა— მარიამისი და მართასი საუკუნომცა არს საჯსენებ.
 12. წ'თა მამათა: იოვანესი და იოვანე სჯნგელოზისა და გ[იორგ]ისი საუკუნომცა არს საჯ.
 13. წ'ისა მამისა ჩ'ნისა გ[იორგ]ი მთაწმიდელისა, ქართველთა მნათობისა, საუკუნომცა არს საჯსენებელი და...

14. ყოელთა ნათესავთა ჩუენთა მასპინძლისა ქართველთა, გრიგოლი სევასტოსისა, ბაკურიანისძისა, ყოვლისა დასავლისა დიდისა დემესტლიკოსისა მართლმადიდებლისა საუკუნომცა არს [საჯსენებელი]...
15. მართლმადიდებლისა მეფეთ-მეფისა გიორგისი და მათისა მეცხედრისა.
16. დედოფალთა-დედოფლისა თამარ ყოფილისა სალომესი საუკუნომცა არს სჯ.
17. ძისა მათისა ვახტანგისი და მათისა მეცხედრისა გულქანისი.
18. და ძისა მათისა ხოსროთანგილისი საუკუნომცა არს სჯ.
19. პატრონისა ყუარყუარესი და მათისა მეცხედრისა დედისიმედისა.

20. და ძეთა მათთა პატრონისა ქაიხოსროსი და პატრონისა მზექაბუკისი საუკუნომცა არს საჩსენებელი და კურთხევა მათი.
21. ვახუშტ-ყოფილისა ვასილიოსი და მათისა მეცხედრისა მეფეთ-მეფისა ასულისა ქეთაონ-ყოფილისა ქრისტინასი და ძეთა მათთა ამუანისი და ელენესი საუკუნომცა არს ს^რ.
22. პატრონისა ელისბ^რარისი და მათისა მეცხედრისა მარინისი და ძეთა მათთა საუკუნომცა არს საჯსნ. და კ. მთ.
23. ძმისა მათისა პატრონისა იოთამისი და მათისა მეცხედრისა მზექალისი და [ძეთა]³ მათთა საუკუნომცარს საჯ.
24. დისა მათისა თამარისი ს^რკნ^რც^რს.
25. პატრონისა ეკატერინასი და ძეთა მათთა: ბოქასი, სურხანისი, გარსევანისი და გურგაქისი ს^რკნომცა-არს ს^რჯ.
26. მათისა ვაზრდილისა მწერლისა ზოსიმესი და მისთა მიცვალებულთა ს^რკნომცა არს ს^რჯ...
წმიდანო მღღელნო, ვითა მთაწმიდას წარიკითხვენ ამას ძეგლისა წერასა, ეგრეთვენ (!) სრულობით აქა სწერია.

36r

ანდერძები:

1. ღმერთო და ყოვლად წმიდაო ღ^რისმშობელო და მისნო წმიდანო! შეეწიენით მას საუკუნესა პატრონსა სულკურთხეულსა ქოიარ-ყოფილსა ქერობინს და მის(ს)ა მეცხედრესა პატრონსა თამარს და ძეთა მისთაჲ.
2. ღმერთო და აწყურისა ღ^რისმშობელო, შეიწყალე თამარ.
3. ღმერთო და აწყურისა ღ^რისმშობელო, პატრონი თამარ და ძენი მისნი მშჯღობით დაიცევ და დღეგრძელობით ცოდვანი მისნი შ^რნს ღ^რნ, ა^რნ.
4. ჯუარო ქრისტესო, შეიწყალე ზებედე. ამინ.

³ ტექსტში: „მისთა მათთა“.

5. წმიდაო ნიკოლოზ! შემეწიე ზებედეს, ამის მწერალსა.
 6. წო ნიკოლოზ! შეიწყალე ზებედე და ჩემი მამა ბაქრაძის
ნიკოლოზის
 სილი, ამინ.

ამილახორთა გვიანდელი მოსახსენებლები

- 35 v. „ამილახორისა ელბდურისა საუკუნომცა არს საცსენებელი მისი და თანამეცხედრისა მისისა [ინეს?] ხურციძისა ასულისა ნესტა[არჯნისი საუკუნომცა არს საცსენებელი...
 და ძეთა მათთა ფალვანხოსროსი, ნიკოლოზისი, ზეს[შთ]ელ[ი]სი საუკუნომცა არს... და ასულთა მათთა საუკუნომცა არს საცსენებელი და კურთხევა მათი და სიმრთელით და დღეგრძელობით მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა ელბდურისა, ნესტარჯნისა და ძეთა მათთა: პირმშოსა და ახოვნისა ძისა მისისა მელქიზედევისი⁴...
 [ასულისა] მისისა რებექისა საუკუნომცა არს კურთხევა მისი; დისა ჩემისა, ამის მწერლ[ის]ა ათანასიასი საუკუნომცა არს კურთხევა მისი⁵.
 [ასულისა] ეგნესი საუკუნომცა [არს კურთხევა] და წსენება... [ძ?]მისა მისისა ...სადისა მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მისისანი.
 მოსახსენებელი დაწერილია ტექსტის ხელისაგან განსხვავებული ნუსხურით, ღია ყავისფერი მეღნიით. 35 V-ს ტექსტის ბოლო სტრიქონზე დაუწერლად დარჩენილ არეზე და ქვემო ნაპირზე (ნაწილობრივ მარცხენა ნაპირზედაც).
 36 r „ქ: ასულისა მისისა გულზუდაბისა და თანამეცხედრისა მისისა ედიშერისა მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მათისნი ან“.
 36 r-ს ზემო ნაპირზე, წინა მინაწერების მეღნიითა და ხელით.

III. მეწიეთის მარზვანის მოსახსენებლები

Q: 642 1. ბაგრატ^ა აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებლისა მე-72r. ფისა საუკუნომცა ა.

⁴ აქ მთელი მომდევნო სტრიქონი მოჭრილია წიგნის მერმინდელი ამკინძავის მიერ.

⁵ ეს მინაწერი, მათავსებული 36 r-ს 1 სვეტის შუა სტრიქონებზე, ყველანიშნით ამილახორთა მოსახსენებლების გაგრძელებას წარმოადგენს.

⁶ „მეწიეთის მარზვანის“ მოსახსენებლების რუსული თარგმანი გამოაქვეყნა ისტორიკოსმა დიმიტრი ბაქრაძემ – Археологическое путешествие по

72v

2. გიორგი კესაროსისა აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებლისაჲ მეფისა საუკუნოჲმცა არს.
3. დავით ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა ახლისა მართლისა მადიდებლ[ო]ბისა (!) სკნა.
4. დემეტრე ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეფისა სკნა.
5. გიორგი ყოვლისა აღმოსავლეთისა ჯელმწიფედ მპყრობელისა, მეფეთ-მეფისა სკნამცა.
6. თამარ ყოვლისა აღმოსავლეთისა ახლისა მართლმადიდებლისა აფხაზთა, ქართველთა, ჰერთა და კახთა და ყოველთა ქრისტიანეთა მპყრობელისა სკნამცა.
7. ძისა მათისა, მეფეთ-მეფისა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მტკიცედ მპყრობელისა გ[იორგ]ისი სკნამცაჲ არს საჯენებელი და...
8. დისა მათისა რუსუდან მართლმადიდებლისა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა მტკიცედ მპყრობელისა საუკუნოჲმცა.
9. დავით [და დავით]⁷ მართლმადიდებელთა მეფეთ-მეფეთა სკნამცა არს.
10. უსხეულოთა მიმსგავსებულისა წისა მამისა ჩუშნისა ეფთჳმე მთაწმიდელისა, ახლისა ოქროპირისა, ქართველთა განმანათლებელთა სკნა.
11. წთა და მართლმადიდებელთა დედოფალთა მარიამ და მართასი სკნა.
12. წთა მამათა: იოვანე და იოვანე სუნგელოზისაჲ და გიორგისი სკნამცა.
13. წისა მამისა ჩუშნისა გიორგი მთაწმიდელისა, ქართველთა მნათობისა სკნამცა არს.
14. ყოველთა ნათესავთა ჩნთა მასპინძლისა ქართველთა გრიგოლ სევასტოსისა, ბაკურიანის ძისა და ყოვლისა დასავლისა დიდისა დემესტლიკოჲსისა მართლმადიდებელისა სკნამცა...

Гурин и Ачаре, СПб., 1878, გვ. 211—214, მოსახსენებლების ქართული დედნის, ბუბლიკაცია იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ახალი (Q) კოლექციისა, ტ. II, თბილისი, 1958, გვ. 93—95.

⁷ [და დავით] აღდგენილია S:1246 მოსახსენებლის მიხედვით. როგორც მომდევნო სიტყვების: „მართლმადიდებელთა მეფეთ-მეფეთა“ მრავლობითი რიცხვი მოწმობს, მეორე დავით აქ შემთხვევით არის გამოჩენილი.

15. მართლმადიდებლისა მეფისა ალექსანდრესი და მეფისა ულლისა მისისა პატრონისა დედოფალისა თამარისა სკნა.
16. ძისა მათისა, დიდისა მეფეთ-მეფისა ბაგრატისი და ძმათა მისთა ლწისმოყ[უ]არეთა გიორგი და ვახტანგისი სკნა.
17. ლწისმოყ[უ]არისა, მართლმორწმუნისა პატრონისა ყ[უა]რყ[უა]რესი.
18. და თანამეცხედრისაჲ მისისა პატრონისა ანასი და ძეთა მათთა პატრონისა მზეჭაბუკ და ქაიხოსროსი სკნა.
19. ქრისტეს მოყუარისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა სფირიდონისი და მეცხედრისა მისისა, დიდისა მეფისა ალექსანდრეს ასულისა, ლთისმოყუარისა, მორწმუნისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა თინათინისი სკნამცა.
20. ძისა მათისა, ლწისმოყუარისა და მართლმორწმუნისა პატრონისა იოსაფატისი და მეცხედრისა მისისა მართლმორწმუნისა და ლწისმოყუარისა პატრონისა ქეთათონისი მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მათისნი და საუკუნომცა ვსენებაჲ და კურთხევაჲ მათი. და ძეთა მათთა მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მათისა და სკნა ვსენებაჲ და კხ.
21. ლწისმოყუარისა პატრონისა მამისასი⁸ და ქრისტეს მოყუარისა პატრონისა ირინესი და მართლმორწმუნისა პატრონისა აბდულმისესი⁹ სკნამცა.
22. ლწისმოყუარისა და მართლმორწმუნისა[სა] პატრონისა ელენისი სკნამცა.
23. ძისა მათისა ლწისმოყუარისა პატრონისა იორამისი სკნა.

73r

⁸ დ. ბაქრაძის რუსულ თარგმანში შეცდომით მამისას მაგიერ მამიასი სწერია.

⁹ აბდულმისე (პატრონი) და მისი მეუღლე, როგორც სადგერის წმ. გიორგის ჯვარის მოქედვის ხელისშემწყობნი, იხსენიებიან სადგერის წმ. გიორგის ჯვარის ერთ-ერთ წარწერაში—ექ. თაყაიშვილი, სადგერ-ჩხარის ჯვარის წარწერები, გვ. 173, საქართ. მეზ. მონაბე, XIV—B, თბ., 1948.

- 24. ლთისმოყუარისა მართლმორწმუნისა პატრონისა მარისა სკნა.
- 25. ლთისმოყუარისა და მართლმორწმუნისა პატრონისა გულქანისი მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი და საუკუნომცა არს ესენება და კწხა მისი და ძეთა მისთა მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი.

მცხეთის საბუთები

1

Ad: 522. გერასიმე მაწუვერელის ერთგულების „წიგნი და ზირი“ (1414—1426)

1 ფ.; 38×25; ქაღალდი; ნაკეცებზე დაზიანებული; მხედრული; სიტყვათა შუა ორ-ორი წერტილი; უთარილო (კათალიკოსი მიქაელ: 1414—1426 წწ.); უ-ნაკლული; შემოკლებით გამოცემული აქვს თ. ჟორდანიას, „ქრონიკები“, II, ტფ., 1897, გვ. 226—227; უფრო ადრე —დ. ბაქრაძეს: ვახუშტი, ისტორია, I, ტფ., 1885, გვ. 286-7.

ქ: სახელითა ლთ[ისათა]
ყოვლად [წმიდისა] ლთისმშობელისა, მარადის ქალწულისა მარიამისითა, ძლიერებითა პატრონისა ჯუარისა [უფ]ლისა . . . რება-ისათა წმიდათა ზეცისა ძალთა, თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა წმიდისა ი[ო]ვ[ა]ნე წინასწარმეტყუელისა, წინამორბედისა, ნათლისმცემლისათა, თავსმდებობითა წმიდათა მოციქულთა, წინასწარმეტყ[უე]ლთა, მღრღელთა, მოძღუართა და ნეტართა მამათათა და ყოველთა წმიდათა ლთისა ზეცისა და ქუეყნისათა და რომელნი საუკუნითან სათნო ეყუნეს უფალსა ჩუენსა იესო ქრისტესა და სუეტსა ლთივ აღმართებულსა, კუართსა საუფლოსა და მირონსა, ღმერთმყოფელ(ი)სათა და აწყურისა ლთისმშობელისათა.

ესე წიგნი კადრე და მოგაჰსენე თქუენ, წმიდასა და ქრისტეს მიერ კურთხეულსა მღრღელთ-მთავართა მთავარსა ქართლისა კათალიკოს[ს]ა მიქაელს—კადრეთ და მოგაჰსენეთ მას ჟამსა, ოდეს მცხეთას მოგე და მაკურთხეთ. აჲ ესე წიგნი მე, მაწყურეღლ-მთავარებისკოპოზმან გერასიმე კადრე და მოგაჰსენე და ვინც შემდგომად ჩემსა სხუანი მაწყურელნი იყ[უ]ნენ და საყდრიშვილნი,

როგორც ამას წინათ მეფეთა მლოცველნი და თქუენნი მამკსენებელნი და ერდგულნი ყოფილან, ამავე წესითა მეფეთა მლოცველნი ვიყუნეთ და თქუენნი მომკსენებელნი ვიყუნეთ: არც პატრიაქი მოვივსენოთ ან-ტიოქისა, არც მისგან გამოგზავნილი კაცი შევიწყნაროთ, არც ვარძი-ისა დიაკონი ვაკურთხოთ. და ვინც ამა თემსა ანუ სხუაგან, შეაჩუენ-ოთ, როგორაცა თქუენგან ნაკურთხეგსა გუმართებს, აგრე შევაჩუენოთ და ვისცა თქუენ სწყალობდეთ, ჩუენც მისნი მლოცველნი ვიყუნეთ.

ესე პირი ჩუენგან ასრე გაგითავდეს, მამამან, ძემან და წმი-დამან სულმან და ამა აწყურისა ღთისმშობელმან.

და თუ ესე ასრე არ გაეათავოთ ჩუენ და შემდგომად ჩუენსა სხუათა აწყურისა ებისკოპოზთა და საყდრიშვილთა, თქუენისა კურთხევისა წილ წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ, კათოლიკე ეკლესიისა-გან განვეყენოთ, ვითარცა ურჩთა და ძუირის მოქმედი.

და ვინც, ანუ ჩემმან სამწყსოსამან¹ შემიწყნაროს, ანუ სხუა-მან კაცმან, იგიმც კაცი კრულია პირითა ღთისათა ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა და არცაოდეს საფ[ე]რცებელი დაგაკლო. საფა-რის სამწყსო, თუნიერ შენისა ბრძანებისაგან კიდე, არა ვა-კურთხო.

ქ. მე, მაწყუერელი გერასიმე ამა დაწერილისა გამთავებელი ვარ, ამა წმიდათა მადლმან.

2

Ad: 320. სერაპიონ მაწყუერელის საერთოეულო წიგნი (1430—1434)

1 ფ.; 37×29; ქალაღდი, მეტად დაზიანებული, ნაკეცებზე გაცვე-თილი; ძველადვე უხეშად რესტავირებული; მხედრული; სიტყვათა შუა თრ-თრი წერტილი; უთარილო: თ. ყორდანისა შემოკლებული გამოცემით დათარიღებულია 1431—1435 წწ. (ქრ., II, გვ. 238—39).

[სახელ]ითა ღთისათა... თავსმდებო[ბითა] და შუამდგომლო ბითა დედოფლისა ჩუენისა აწყურისა ღთისმშობელისათა და მა-რადის ქალწუ[ლი]სა მარიამისითა და წმიდათა ზეცისა ძალთა მი-ქაელ და გაბრიელისითა, ძლიერებითა [პა]ტიოსნისა და ცხოველს-მყოფელისა ჯუარისათა, წმიდისა იე წინამორბედისა და ნათლის-მცემლისათა, წმიდათა და ყოვლად-ქებულთა მოციქულთა, მოწა-

¹ დედანში „სამწყსომამან“.

მეთა, წინასწარმეტყუელთა, მღრღელთ-მოძღუართა, ნეტართა მათა, ღირსთა ქალწულთა და ყოველთა წმიდათა [ლ^{თი}]სწათა, ზეცისა და ქუშყანისათა, რომელნი საუკუნითგან სათნო ეყუნეს უფალსა ჩუწნსა იესოს [ქრ]ისტესა, ჭეშმარიტსა ღმერთსა და კუალადცა სათნოყოფად არიან; თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა სუეტისა ღთივ-აღმართებულისა, კუართისა საუფლოსა და მიპრონისა, ლ^თ-მყოფელისათა, თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა ყოვლად-წმიდისა აწყურისა ლ^თისა მშობელისათა—ესე წიგნი კადრეთ და მოგაგსენეთ თქუენ, წმიდასა დედაქალაქსა და საყდარსა და მას შიგან სუეტსა ღთივ-აღმართებულსა, კუართსა საუფლოს და მიპრონსა ლ^თმყოფელსა და თქუენ, წმიდასა მეუფესა და მღრღელთა მთავართ-მთავარსა ქართლისა კ^სსა თ^{ეს}-მე, მაწყუერელ-მთავარებისკაპობზმან სერაპიონ, მას ჟამსა, ოდეს მაწყუერელობა მიბოძეთ და მაკურთხეთ და მე ესე საერთგულო წიგნი მოგაგსენე. აწ დღესისაგან წაღმა ვიყუნეთ თქუენნი ერთგულნი და ერთგულად მლოცველ-მოსამსახურენი, მტერთა ზედა მტერ[ნი] და მოყუარეთა ზედა მოყუარენი. პატრონსა აქათ ვისცა გაუწყრეთ და შეაჩუენოთ და (!) ჩუენცა შევაჩუენოთ [და ვისცა] სწყალობდეთ, ჩუენცა მისი მლოცველნი ვიყუნეთ. ესე ასრე გაგითაოთ, მამამან, ძემან და სულმან წმიდამან და იმა ყოვლად წმიდამან აწყურისა ლ^თის მშობელმან. და თუ ესე ასრე არა [გაგი]თაოთ, თქუენისა კურთხევის წილ წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ და კათოლიკე ეკლესიისაგან განვისხნეთ, ვითარცა ურჩნი და ძუირის მოქმედნი. და ვინაცა სამწყსომან და ანუ სხუამან კაცმან [არ გაგი]თაოს, იგიმცა კაცი კრულია ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა, [სადამდისა] თქუენ შემიწყალოთ.

ქ. ჩუენ, ქრისტეს ლ^თისა მიერ მაწყუერელ მთავარებისკაპობზი სერაპიონ]. (ხელრთვის ბოლო მოხუღლია).

3

Hd : 2080. ღასურბიმე-კუმურდოელის „წიგნი და ჰირი“
[1453—59]

1 ფ.; 30×26,5; ქაღალდი, თავნაკლული, ნაკეცებზე დაზიანებული; მხედრული; სიტყვათა შუა სამ-სამი წერტილი; უთარილო; გამოქვეყნებულია თ. ჟორდანიას ქრონიკებში, II, გვ. 268 (შემოკლებით), 1453—59 თარიღის ქვეშ.

...ისათა, რომელსა ზედა განკუართულ იქმნა ჯორცითა ქრისტე ღმერთი ჩუენი ვსნისათვის ჩუენისა, თავსმდებობითა, მინდობითა

და შუამდგომლობითა წმიდათა ზეცისა ძალთა მიქაელ და გაბრიელისათა, ცხრა არგეთა და ცხრათავე დასთა ანგელოზთა და მთავარანგელოზთათა, თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა, წისა იე წინასწარმეტყუელისა, წინამორბედისა და ნათლისმცემლისათა და წმიდისა იე მახარებელისა და ღთის მეტყუელისათა, თავსმდებობითა, მინდობითა და შუამდგომლობითა წმიდათა თავთა მოციქულთა პეტრეს და პავლესითა, ათორთა მოციქულთა და სამეოცდაათეულთა მოწაფეთათა და წთა მოწამეთა გგი, თეოდორა, დიმიტრი და ჟფროს-ლა ყოველთა ჩრდილოეთისა კედართა შორის უალრეს-უზეშთაესისა კათოლიკე დედაქალაქისა მცხეთისა საყდრისა და მასშინ ღთივ აღმართებულისა სუეტისა ცხოველისა, კუართისა სამეუფოსა და მირონისა, ღთ-მყოფელისათა და ყოველად საშინელისა კუმურდოსა ხატისა თავსმდებობითა; ამა ყოველთა ღთისა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისათა თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა ესე წიგნი და პირი გკადრეთ თქუენ, ქრისტეს ღთისა მიერ ქ[ართლი]სა კ[ათალიკო]სსა დავითს მე, ლასურის ძემან კუმურდოელმან იე, მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ებისკოპოზნი თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედა და თქუენ დიდითა ხუაინითა მაკურთხეთ. აწ დღესითგან წალმა ჩემად დღედ სიკუდილამდი ვიყო თქუენი და თქუნისა საყდრისა ერთგული, მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგიტსენებდეთ. ვინ თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელნი იყვნენ, ჩუენგანცა უჯუარო და შეუნდობელი იყოს. თქუენგან შეუნდობელთა ებისკოპოზთა გუერდი ჟამი არა ვწიროთ და არცა მათსა სამწყსოსა უწიროთ, სადამდის თქუენგან აჟსნიობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგუივიდეს. ვის სწყალობდეთ, ჩუენცა მისნი მლოცველნი ვიყუნეთ და თუ ყუარყუარე მაწყურელობა ან სხუა რამე გელი გუაძლიოს და დაგუპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სადამდის თქუენსა საყდარსა არა დამეორჩილნენ და რაზედაცა, უწყრებით, თქუენისა საყდრისა წესითა იგი ისრევე არა დაგუურვოს რაგვარაც თქუენ და თქუენსა საყდარს გმართებს, მით წესითა, სხუა გელი არა გამოვართო და არცა რა ვინდომო თქუენად და უმოწმებლად და შეუნდობლად. თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერნი ვიყუნეთ და ერთგულთა მოყუარენი და მლოცველნი.

ვიყუნეთ, ვითა წესად ძეს, მეძუნენი და მოსამსახურენი. ესე ასრე გაგითაოთ ღწ, მამამან, ძემან და წმიდამან სულმან და იმა საშინელმან ხატმან კუმურდოსამან და რასაცა მიზეზისათვის ესე

აღთქმა ვიტყუოთ და არა გავითაოთ, თქუენისა კურთხევისა წილ წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ, ღთისა და მისთა წმიდათასა და კათოლიკე ეკლესიისაგან განვისხნეთ, ვითარცა ურჩინი და ძუირის მოქმედნი. და ვინცა, ანუ სამწყსომან, ანუ სხუამან ვინ კაცმან, შეიწყნაროს, ღვიმცა კაცი კრულია ღთისა დაუსაბამოსა პირითა ცათა შინა და ქუეყანასა ზედა, საღამდის თქუენვე არა შემიწყალოთ.

ჩუენ, ქრისტეს ღთისა მიერ კუმურდოელ მთავარებისკოპოზი იქე ამა დაწერილისა გამთავებელი ვარ, ამა ზემოწერილთა მაღლმან¹.

4

Hd: 2130. გერასიმე კუმურდოელის „პირი და წიგნი“
(1500—1503)

1გ.; 32×23,5; მდარე ქაღალდი; კალიგრაფიული მხედრულით; ხელმოწერა წვრილი ნუსხურით; თაენაკლული; უთარილი; დათარიღება — ევაგრეს კათალიკოსობის წლების (1500—1503) მიხედვით.

...თა [თავსდებობითა] და შუამდგომლობითა]... და მთავარანგელოზთა მიქაელ და გაბრიელისითა ც... ზეცისა ძალთათა... იქე წინასწარმეტყუელისა, წინამორბედისა და ნათლისმცემლისათა და წისა ი[ოვან]ე მახარებელისა და ღთისმეტყუელისათა, თავსმდებობითა... შუამდგომლობითა წთა თავთა მოციქულთა პეტრეს და პავლესითა, ათორთა მოციქულთა და სამეოცდაათეულთა ქრისტეს მოწაფეთა და წთა მოწამეთა გგი, თეოდორა, დიმიტრი და პროკოპისითა, და ყოველთა ჩრდილოეთისა კედართა შორის უაღრეს უზეშთაესისა კათოლიკე დედა-ქალაქისა მცხეთისა საყდრისა და მას შინა ღთივალმართებულისა სუეტისა ცხოველისა, კუართისა სამეუფოსა და მირონისა ღთმყოფელისათა და ყ[ოვლა]დ საშინელისა კუმურდოს ხატისა, თავსმდებობითა ამით ყოველთა ღთისა წთა ზეცისა და ქუეყანისათა, თავსმდებობითა და შუამდგომლობითა ესე პირი და წიგნი გკადრეთ და მოგახსენეთ თქუენ, ქრისტეს ღთისა მიერ ქართლისა კუსა ევაგრის მე, კუმურდოელ მთავარებისკოპოზმან გერასიმე, მას ეამსა, ოდეს პატრონმან მზეჭაბუკ შემიწყალა და კუმურდოსა საყდარი და ჭელი მიბოძა და თქუენს წინაშე საკურთხევლად გამოგუზაენნა და თქუენ შემიწყალებთ და მაკურთხეთ. აწ დღესითგან წაღმა ჩემად დღედ სიკუდილამდე ვიყო

¹ სხვა ხელით, მსხვილად, მხედრულადვე.

თქუენი და თქუენისა საყდრისა ერთგული და მეფეთა მლოცველი და ყოველთა წირვათა და ლოცვათა შინა თქუენ მოგისხენებდნენ ვინცა თქუენგან უჯუარო და შეუნდობელი იყოს ჩუენგანც უჯუარო და შეუნდობელნი იყუნენ, თქუენგან შეუნდობელთა ეფისკოპოზთა [გუერ]დი ჟამი არა ვწიროთ, ვარძიისა და მისისა შესავლისა დიაკონი არა ვაკურთხოთ და არცა მათსა სამწყსოსა დავეცილოთ. ვისცა უწყყებოდეთ, ჩუენგანც [შე]უნდობელნი იყუნენ და ვისცა სწყალობდეთ, ჩუენცა მისნი მლოცველნი ვიყუნეთ და თქუენგან შეუნდობელსა შენდობა არა მივსცეთ, სადამდის თქუენგან აქსნილობისა და შენდობისა ნიშანი არა მოგუვივიდეს. რაცა თქუენისა საყდრისა¹ სახასო სამწყსო იყოს, მის ზედა ჯელი არა შევივლინოთ; თუ ათაბაგმან ყუარყუარე და მათთა შვილთა მაწყურლობა ანუ სხუა რამე ჯელი გუაძლიოს და დაგუპატიჯოს კურთხევისა მიზეზითა, სხუა ჯელი არა გამოვართუა და არცარა ვინდომო თქუენად დაუმოწმებლად და შეუნდობლად. თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერნი ვიყუნეთ და მოყურისა [ერთგულთა]² მოყუარენი და მლოცველნი. და ვითა წესად ძეს, წლითიწლად მეძღუნენი და მოსამსახურენი. და თუ ესე ასრე არა ვაგითაოთ, [მერთმა]ნ, მამამან, ძემან და წმიდამან სულმან და იმა საშინელმან ხატმან კუმურდოსმან და რასაცა მიზეზისათა ესე აღუთქმა გიტყუოთ და არა ვაგითაოთ, თქუენისა კურთხევისა წილ, წყევასა ქუეშე ვიყუნეთ და ღთისა და მისთა წმიდათასა და კათოლიკე ეკლესიისაგან განვისხნეთ, ვითარცა ურჩნი და ძუირის-მოქმედნი და ვინცა ანუ სამწყსომან და ანუ სხუამან კაცმან შემიწყნაროს, იგიმცა კაცი კრულია [ღმრთისა დაუსაბამოსა... ქუეყანასა ზედა, სადამდის თქუენვე არა შემიწყალოთ. მე, მთავარ-ეფისკოპოსი კუმურდოელი გერასიმე ამა დაწერილისა გამათავებელი ვარ, ამა ზემო [წე]რილთა მადლმან.

5

Ad—547. ნიკოლოზ მაწკვერელის „დაწერილი და აღთქმა“ (1505—1515)

1 ფ.; 37×23; ქალაღი; დაზიანებული; აკლია პირველი სტრიქონები; მხედრული; სიტყვათა შუა ორ-ორი წერტილი; უთარილო თედო ჟორდანიას დათარიღებით 1505—1526; გამოცემული აქვს შემოკლებით დ. ბაქრაძეს: ვახუშტი, ისტორია, I, გვ. 286 და თ. ჟორდანიას ქრონიკები, II, გვ. 330.

. . . [თა]ვსმდებობითა და შუვამდგომელობითა წისა წინასწარ-მეტყუელისა, წინამორბედისა და ნათლისმცემელის იოვანესი,

¹ „საყდრისა“ ორჯერ წერია.
² წაშლილია „ყურისა“ და (ტექსტის ხელით) დაწერილია ზემოდან: „ერთგულთა“.

თავსმდებობითა წ'თა მოციქულთა, წინასწარმეტყუელთა, მღვდელთა მოძღუართა, მოწამეთა და ნეტართა] [და] მათთა (?) და ყუველთა წ'თა ზეცისა და ქუეყნისათათა, რომელნი საოკუნითგან სათნო ეყუნეს უფალსა ჩ'ნსა იესოს ქრისტესსა—ესე დაწერილი მოვაქსენე წ'სა დიდებულსა კათოლიკე სამოციქულო ეკლესიასა და მუნ შინა ღთიე აღმართებულსა სუეტსა ცხოველსყოფელსა და თქუენ, მაკურთხეველსა და შემოქმედს ჩემსა წ'სა მეუფესა, ქრისტეს ღ'თისა მიერ ქართლისა ქა[თალი]კოზსა იუვანეს, მე, მონამან და მოწაფემან თქუენმან, გლახკმან მაწყუერელმთავარებისკობოზმან ნიკოლაუზ, მას ჟამს, ოდეს—ადიდენ და დაამყარენ ღმერთმან ძლიერი და ოძლეველი ღ'თიეგუირგ[ვი]ნოსნობა მეფეთა მეფისა დავითისი—შემიწყალეს და საყდარი აწყურისა მიბოძეს, თქუენითა თანადგომითა და ჯერჩინებითა და თქუენ, ვითარცა გელთა თქ[უენ]თა გაზრდილი და შეწყალებული, ეგრეთ სიტკობით სიყუარულით მაკურთხეთ და მე ამის კეთილისყოფისა და სიყუაროლისა თქ'ნისა სანაცვლოდ, ვითა წესი იყო, ესე დაწერილი და აღთქმა მოვაქსენე: სიცოცხლესა ჩემსა თუინიერ მცხეთისა სახლი დედა-ქალაქი არა აღვიარო და თქ[უენ], მაკურთხეველის ჩემისა იუვანე კათალიკოზისაგან კიდე სხუასა კათალიკოზს არა დავემორჩილო. მოძღ[უ]რადა და მაკურთხეველად ჩემად წმიდა დედაქალაქი მცხეთა და თქ'ნ იყუნეთ, თქვენგან კურთხეულთა თანამაკურთხეველი ვიყო, შესაჩვენებელთა და კროლვილთა თანა შემაჩვენებელი და დამკროლავე ვიყო და ყოველსავე ზედა ერთგოლ და ბრძანებისა თქვენისა მორჩილ ვიყო, ვითარცა მშონის მოწაფესა თქ'ნსა. და უკეთუ სარწმუნოება და აღთქმა ესე უვარეყო და შევცვალო, წ'რო, კათოლიკე ეკლესიაო, და თქ'ნ, მაკურთხეველო ჩემო, კათალიკოზ-პატრიაქო იუვანე, კურთხევა ესე ჩემდა მომართი თქუენადვე მიიქეცინ და მე ჯმნილმცა ვარ ამის ომფორისაგან და წირვისაგან. და ვინ მორწმუნეთაგანმან შემიწყნაროს, ან ჩემმან სამწყსომან, ან სხუამან ქრისტიანეთაგანმან, კროლმცა არის პირითა ღ'თისითა და ამის წმიდის კათოლიკე ეკლესიითა. და უკეთუ ესა სრულეყო და არა შევცვალო, ქ. კურთხევა უფლისა და თქუენი იყავნ ჩემზედა. ვითა ზემოთ ჩემითა გელითა დამიწყია, ეგრეთვე ქუემოთ სრულ ვაყოფ:—

Ad: 549. მანუჩარისა და უცნობი [ათაბაგის?] ჰირობის წიგნი
(1516)

1 ფ.; 25,5×15; ქალაღი; დაზიანებული; რესტავრირებული; მხედ-
რული; უთარიღო; თ. ჟორდანის დათარიღებით 1519—1522 წწ.
(ქრ., II, გვ. 346),

„მოგახსენებთ ჩუენ, პატრონმან... [მა]ნუჩარ და პატრონმან
ათაბაგმან... [თქუენ], ცათა მობაძაესა კათოლიკე მცხეთისა საყ-
დარსა და მას შინა დამკუიდრებულსა ქართლისა კუზსა ბასილის
და კათოლიკე მცხეთისა საყდრიშვილთა—მას ჟამისა, ოდეს სჯუ-
ლისა საქმეზედა კარზედა მოგიდგებით და ჩუენ ამას დაგპირდით:
იპრიანოს ღმერთმან და ჩუენი საბატონო მამული ჩუენვე დავიჭი-
როთ და ჩუენვე დაგურჩეს, როგორაცა ძუელითგან და პაპისა და
მამისა ჩუენისა ჟამშიგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილი-
ყუნენ და ეპისკოპოზნი და მანუჭერელი თქუენგან საკურთხეველი
ყოფილა და სხუანი სამცხისა ეფისკოპოზნი ყოველნივე, ისრე თქუ-
ენნი სამწყსონი იყუნენ და ისრე დაგამორჩილნეთ და საღმრთოთა
და სჯულიერითა საქმითა თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი ვი-
ყუნეთ.

ამისა გათავებისა თავსმდებად ღმერთი და სუეტი ღთივ აღ-
მართებული და ყდ წმიდა აწყურისა ღთის მშობელი მოგუისხე-
ნებია და რაცა საათაბაგოშიგა მცხეთისა საყდრისა მამულნი
იყუნენ, არცა ისი დავიჭიროთ და მოგანებოთ.

[ივანე]¹

7

Hd: 2083. ზოსიმე კუმურდოელის „წიგნი“

1 ფ.; 35×16; ქალაღი (მდარე); მხედრული; სიტყვათა შუა ორ-
ორი წერტილი; უთარიღო, თ. ჟორდანის დათარიღებით 1519—
1529, ქრ., II, გვ. 345—6.

ქ. სახელითა ღმრთისათა—მამისა, ძისა და წრისა სულისათა.
ესე წიგნი გკადრეთ და მოგახსენეთ თქუენ, ყოველთა ჩრდილო-
ეთისა კედართა შორის უაღრეს-უზენაეს-უაღმატებულეს-უდიდე-
ბულესსა, წრისა (?) კათოლიკე საყდარსა მცხეთასა და მას შინა

¹ ხელრთვა „ივანე“ მოწერილია ჩართულად, მხედრული ასოებით, მთლი-
ანი მონოგრამის სახით. შდრ. თ. ჟორდანია (ქრონიკები, II, გვ. 346), რომე-
ლიც ამ ხელრთვის ივანე-დ კითხულობს.

ღმრთივ აღმართებულსა სუეტსა ცხოველსა, კუართისა სამეფოსა და მირონსა ღმერთმყოფელსა და თქუნესა საკეთ-მპყრობელსა ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოსა პატრიაქ კათალიკოსსა ბასილის, ჩუენ, კუმურდოელ მთავარ-ეპისკოპოზმან ზოსიმე, მას ჟამსა, ოდეს კუმურდოველად ჯელნი დამასხენ და თქუნემიერი კურთხევა მოვიღეთ. ასრე და ამა წესითა, პატრონისა ათაბაგისა უზიანოსა საქმიითა, თქუნენი და თქუნისა საყდრისა გაუყრელნი და ერთგულნი ვიყუნეთ საღმრთოთა და სჯულთა საქმიითა. რაცა მცხეთისა საყდრისა წლითიწლად სამსახური გუმართებს, როგორაც სხუათა სამცხისა ეპისკოპოზთა, რაც ოდენ ძალგუედვას, არც ჩუენ დაგაკლოთ და ვისაც სჯულისა საქმეზედა გაუწყოეთ და შეუნდობლად ამყოფილოთ, ჩუენგანც შეუნდობელი იყოს, და ვინც აკურთხოთ, კურთხევისა მოწამენი ვიყუნეთ. თქუნდად შემოუკითხავათ სხუა ჯელი არა დაევიპროთ და არც სად თქუნესა სამწყსოსა უთქუნოდ ჯელი შევივლინოთ. ვინც ეს გიტყუოს, თქუნგან უჯუარო იყოს და წმიდათა მოციქულთა და მამათა ქანონსა ქუეშემც მყოფ არს.

8

9

ზოსიმე¹

Ad—91

Ad—697

ქ. წდისა და ცათა მობაძვისა კათალიკე სამოციქულოსა საპატრიაქოსა მცხეთისა² ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს თაეადნი და [სო]ფელნი]. 1516 წ. ახლოს.

1 ფ.; 62×32; ქაღალდი; პირველი ორი სტრიქონის ბოლო ოდნავ დაზიანებულია; მხედრული; მკრთალი მეღნიეთ; სიტყვათა შუა ორ-ორი წერტი-

მცხეთის საკათალიკოსო საყდრის მამულების ვრცელი ნუსხის ფრაგმენტი, XVI ს. 1 ნახევარისა.

1 ფ.; 28×17,5; ქაღალდი, რესტავრირებული, ორივე მხარეს დაწერილი; მხედრული; სიტყვათა შუა სამ-სამი წერტილი, ზოგან მძინითურთ; I გვერდზე მოთავსე-

¹ ხელწერა მოთავსებულია უკანასკნელი სტრიქონის ბოლოს, ჩართულად.

² ს. კაკაბაძის გამოცემაში არ არის აღნიშნული ეს სიტყვა, რომელიც უშეველად უნდა ვიგულისხმოთ წარხოცილ 8—9 ასოს დამტვე I სტრიქონის ბოლოს.

ლი, რომელსაც საბუთის ყოველი მუხლის ბოლოს მიიმეცემატება; ტექსტის ბოლოს, უკანასკნელი სტრიქონის ქვეშ, მარცხენა მხარეს დასმულია სიმტკიცის ოთხი ნიშანი; ამითგან პირველია მხედრული ასოებით შესრულებული ჩართული ხელმოწერა „მანუჩარ“, დიდი ასოებით, ამავგე დადამულ, მთლიან, მონოგრამულ ხელმოწერის ბოლო ნაწილში მომცრო ასოებით ჩართულია ისევ „მანუჩარ“; ამას მისდევს მრგვალი ბეჭედი, მხედრული ლეგენდით; ირჩევა ცალკე ასოები—„ნა“, „ნ“, წარწერის ამოკითხვა ძნელია; მესამე ადგილი (მარცხნიდან მარჯვნივ) უჭირავს კათალიკოსის ბეჭედს, რომლის ასომთავრულ ლეგენდას ს. კაკაბაძე კითხულობს: „რლნი გნჯსნით ქყსა ზა ჳსნლ იყოს ცთა შა“. ჩვენი წაკითხვა არსებითად არ განსხვავდება: „ქრლი გნჯსნთ ქყსა ზა ჳსნლ იყს იგი ცთა შა“, რასაც უჭარაგმოდ ვკითხულობთ:

„ქ. რომელი განიჯსენით ქუეყანასა ზედა, ჳსნილ იყოს იგი ცთა შინა“.

მეოთხე ადგილი ახსნილობის ბეჭედის გვერდით უჭირავს კათალიკოსის მხედრულ ხელმოწერას—**კზი** — მაკურთხეველი ხელით ბოლოში.

¹ კახეთის მამულების ნუსხას აქ ვამოკლებთ.

² არც ქართლის მამულების სიას ვათავსებთ.

³ აქედან, საბუთის II გვერდზე, იწყება სამცხის მამულების ნუსხა.

ბულია კახეთისა და ქართლის სამცხეთო მამულების თანაკვლი სია, რომლის ორიოდე სტრიქონ II გვერდზე გადადის; II გვ. უჭირავს სამცხის მცხეთისეული მამულების ნუსხას.

„...სა სამებათა ოთხი კუამლი კაცი ძმარისულა კაწარელსა. სამებათა აქეთ ჳევი რომ ჩამოვლის მზლურად იორის პირისაკე¹...“

ქართლს—მცხეთის ჯუარი“.
...²

თავდება: „ნაოზა, მისით სამზლურითა არაგუამდის³“.

1. კავკასისძე მისითა მამულითა.

2. პარხალი მისითა შესავლითა და აზნაურისშვილებითა საყმოდ [და] სამწყსოდ.

3. სამძივარი მისითა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა გოგიბასშვილსა აქუს.

4. ბუმბულისძენი მითითა სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა ავალიშვილთა და სლესართა აქუს.

5. ლონგოსძენი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა ლასურისძეთა აქუს.

6. გერგემელისძე სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა თაქთირისძესა აქუს.

1. კავკასისძე მისით მამულითა.

2. პარხალი მისით შესავლითა და [ა]თორმეტით აზნაურისშვილებითა, ქ: სამწყსოდ რაც აქუს.

3. სამძივარი მისით სასაფლაოთა და მონასტრითა გოგიბასშვილსა აქუს.

4. ქუელისძე მისით სასაფლაოთა და მონასტრითა სლესართა და ავალიშვილსა აქუს².

5³.

6. გერგემელისძე, მისითა სასაფლაოთა და მონასტრითა თაქთირისძესა აქუს.

¹ მეორე გვერდის პირველსავე სტრიქონზე იწყება ჯავახეთისა და სამცხის მცვეთისეული მამულებისა და თავადების ნუსხა, რომელსაც ბოლო ნაწილი აკლია. ამ II გვერდის ტექსტს აქ უკლებლად ვაქვეყნებთ, ოღონდ ფრაგმენტის დასაწყისი: „ჯავახეთს—საცორველა და სხუა სოფლები“ A: 91 საბუთში პარალელს ვერ ბოვლობს. ამის გამო სათვალავს ქვემო მუხლიდან ვიწყებთ.

² ფრაგმენტის 4 მხ. განსხვავება Ad: 91 საბუთის შესატყვისი მუხლისაგან მოწმობს, რომ ეს ორი ტექსტი სხვადასხვა დედნისაგან მომდინარეობს. განსხვავება სხვა მუხლებშიაც შეიმჩნევა.

საფიქრებელია, რომ ქუელისძე წარსულში ფლობდა ბუმბულისძეთასეულ მამულს.

³ ცხადად ჩანს, რომ A: 91 საბუთის მე-5 მუხლი შემთხვევით გამორჩენილი Ad: 697 ნუსხის შედგენისას. ?

7. ჩორჩანელი სასაფ-
ლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა, ერისთავთა
ერისთავი, ხურსისძესა აქუს¹.

8. ლობიერი სასაფლაო-
თა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა დიასამისძეთა აქუს.

9. აბუსერისძენი სასა-
ფლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა.

10. ბოცოსძენი, სასა-
ფლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა ოლადასშვილ-
თა აქუს.

11. ოთარი სასაფლაოთა
მონასტრითა და კარის ეკლე-
სიითა შალიკასშვილთა აქუს.

12. ხერთვისარნი სასაფ-
ლაოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა ქამქამისძისა ეულ-
ზედა არიან, ამატაკიანთა აქუს³.

13. თმოგუელი, სასა-
ფლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა შალიკასშვილ-
თა ელისბაალს და იოთამს
აქუს.

14. ბულღადარას შვილი
სასაფლაოთა, მონასტრითა და
კარის ეკლესიითა რჩეულაანთა
და ფროდიანთა აქუს.

7. ჩორჩანელი ერისთავთა
ერისთავი, სასაფლაოთა და მონ-
ასტრითა ხურსისძესა აქუს¹

8. ლობიერი სასაფლაოთა
და მონასტრითა დიასამისძესა
აქუს.

9. აბუსერისძე სასაფლაოთა
და მონასტრითა.

10. ბოცოსძე სასაფლაოთა
და მონასტრითა ოლადასშვილსა
აქუს.

11. ოთარი სასაფლაოთა
და მონასტრითა შალიკასშვილსა
აქუს.

12. ხერთვისარნი სასაფ-
ლაოთა [და] მონასტრითა ამა-
ტაკის შვილსა აქუს⁴.

13. თმოგუელი სასაფლა-
ოთა [და] მონასტრითა შალი-
კასშვილსა ელისბაალს და იოთამს
აქუს.

14. ბულღადარასშვილი სა-
საფლაოთა [და] მონასტრითა
რჩეულაანთა და ფროდიანთა
აქუს.

¹⁻² მე-8 და მე-9 საბუთის ეს მუხლები ოდნავ განსხვავდებიან. ნაკლებად სრული, მაგრამ უფრო სწორია მე-9 საბუთის ტექსტი, სადაც ერისთავთა-ერისთავად ჩორჩანელი, მამულის ძველი პატრონი, იხსენიება.

³⁻⁴ აქ უპირატესობა Ad: 91 ხელნაწერის 12 მხ. უნდა მიეცეს, როგორც უფრო სრულსა და სწორს.

Ad: 91 საბუთის ამ 12 მხ. შესახებ იხ. ს. კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, თუ., 1920, გვ. 10—11, რომელიც არ-
კვესს, რომ ხერთვისართ ქამქამისძეთა შემდეგ დაუპყრიათ ხერთვისის მამული, ხოლო ხერთვისარნი ამატაკის შვილებს შეუცვლიათ.

15. ასპანისძენი სასა-
ფლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა სფირიდონს
აქუს¹.

16. კალმახელი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა უზნასძეთა აქუს.

17. დუკისძენი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

18. ფანასკერტელნი სასა-
ფლაოთა, მონასტრითა და კა-
რის ეკლესიითა.

19. სპასალარნი სამით სა-
საფლაოთა, მონასტრებითა და
კარის ეკლესიითა.

20. ხახულარნი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

21. ანძაველნი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

22. კობასძენი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა.

23. თუხარელნი სასაფლა-
ოთა, მონასტრითა და კარის
ეკლესიითა⁴.

24. მონასტერი ოშკი მი-
სითა შესავლითა.

15. ასპანისძე სასაფლაოთა
[და] მონასტრითა სფირიდონს
შვილსა აქუს².

16. კალმახელი სასაფლა-
ოთა [და] მონასტრითა უზუნის-
შვილსა აქუს.

17. დუკისძე სასაფლაოთა,
მონასტრითა და კარის ეკლე-
სიითა.

18. ფანასკერტელი სასა-
ფლაოთა, [მონასტრითა] და კა-
რის ეკლესიითა.

19. სპასალარი სასაფლა-
ოთა სამითა და კარის ეკლე-
სიითა.

20. ხახულარი სასაფლაოთა
და მონასტრითა.

21. ანძაველი...³

1-3 Ad:91 საბუთის 15 მხ. და Ad:697 საბუთის შესატყვისი 15 მხ.
განსხვავება მოწმობს, რომ ამათგან პირველი (Ad 91-15 მხ.) უფრო ადრინ-
დელი სიიდან მომდინარეობს, როცა ხვარიადონა ჯერ ცოცხალი იყო, ხოლო
Ad:697-ის ტექსტის დაწერის დროს სფირიდონი ცოცხალი აღარ ყოფილა.

² ამაზე წყდება მცხეთის საკათალიკოსო მამულების საერთო ნუსხის ფრაგ-
მენტი.

⁴ ს. კაკაბაძის გამოცემაში ეს 23-ე მხ. გამორჩენილია.

25. დიდი და პატიოსანი
ვარძიის მონასტერი მისითა
შესავლითა და ეკლესიის შვი-
ლებით უნაკლულოდ.

10. Ad— 720. საბა მტბევარის საერთოელო წიგნი. 1556

1 ფ.; 17,5×15,5; ქალაღი (რესტავრირებული); მხედრული; სი-
ტყვათა შუა ორ-ორი წერტილი; თარიღდება S: 252 ხელნაწერი კინკლოსის მი-
ხედვით—1556 წ¹.

ქ. ღთისა დაუსაბამოსა, მამისა, ძისა და სულისა წმიდისა
და ყოველთა წმიდათა ზეცისა და ქუეყანისა თავსმდებობითა, მინ-
დობითა და შუამდგომლობითა, თავსმდებობითა და შუამდგომლო-
ბითა ყოვლადწმიდისა დედოფლისა ღთისა მშობელისა, მარადის
ქალწულისა მარიამისითა. ესე უკუნისამდის გასათავებელი წიგნი მო-
გაქსენე მე, მტბევარმა საბა, თქუენ, წმიდასა კათოლიკე სამოცი-
ქულოსა საყდარსა, თქუენსა საქეთმპყრობელსა ქართლისა კ²სა
პატრიარქსა დომენტის—მას უამსა, როდეს გუაკურთხეთ: თქუენის
საყდრის ერ[თ]გული და თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყვნეთ.
რაცა ჩუენის ჭელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულისა სიმამარესაცა მო-
ვიქიროთ. ამისა გათავებისა თავდებად თავად ღმერთი და ყოველნი
მისნი წმიდანი და სვეტიცხოველი მოგვიქსენებია³.

„ქესნური მატინე“ (S: 947)

(ტექსტი)

1... ია მოვ[ა]რისასა³.

2. ქ²ს სმ³ დაიბადა ბატონის არჩილის ვაჟი ჰერეკლე,
მარტს კგ, დღესა...⁴

¹ S: 252 კინკლოსში 1556 წლის გასწვრივ მიწერილია: „აქა დაჟდა მტბე-
ვრად ხახულარი წყმედიძე, მამაი საბა“. შფრ. თ. ყორდანია, ქრონიკები, II,
გვ. 399: „სჩანს ხახული ამ დროს გაუქმებულა“.

² ბოლოში ჯგარი უნის.

³ ეს ნაწყვეტი ქაიხოსროსა და დედისიმედის 1559 წელზე ადრე დაბადე-
ბული ერთ-ერთი შვილის გაჩენის თარიღის დაბოლოებაა.

⁴ არჩილ მუხრანბატონის ვაჟის ჰერეკლეს დაბადების ცნობა მოთავსებუ-
ლია 11 გვ., მუხრანბატონთა მსახსენებლის ქვემოთ; იგი (ცნობა) ბაგრატ ვახ-
ტანგის ძის დაბადების ცნობის (1573 წ. ივლისის 16) დაწერის შემდეგ ჩანს
ჩაწერილი სტრიქონებ შუა.

3. დაიბადა თამარ აწყუშტრს¹, აპრილსა იმ, დღესა პარასკევადღისით, ჟამსა ვ, მთე[ა]რესა დ, ქკსა სმთ².

4. საბა: დაიბადა აწყუშტრს, პატრონი იანქო თა აპრილსა კთ, დღესა ხუთშაბათსა, დღისით, ჟამსა მეექვსესა, ჳ მთუარისასა, ქკსა სნა³.

5. ქკსა სნბ, იენისსა⁴ გ, დღესა⁵ სამშაბათსა; კჳ მთუარისასა, შეწეენითა ღისათა და წის ნიკ[ოლო]ზისათა, პატრონმან ყუარყუარე ქორწილი ქნა ოდიშს დადიანის ქალს მარეხთანა⁶.

6. დაიბადნეს ბასილი და ბექა-პავლე⁷ აგვისტოსსა იბ, დღესა შაბათსა, ღამით, ჟამსა ბ, მთოვარესა ვ, ქკსა სნბ, ციხისჯუარს⁸.

¹ „აწყუშტრს“ ზემოდან არის ჩამატებული იმავე ხელით, ოდნავ უფრო წვრილად. თამარის დაბადების ცნობა და მხ. 1 ერთისა და იმავე ხელითა ჩაწერილი.

² თამარი, ქრონიკისავე ცნობით, 1578 წელს მითხოვეს ორაქვანდასა-შვილს ქაიხოსროს (მხ. 60).

³ „აწყუშტრს“ ზემოდანაა დაწერილი. არ არის სწორი ვ. თაყაიშვილის მოსაზრება, თითქოს საბა და იანქო სხვადასხვა პირები იყვნენ (რუს. გ-მა, გვ. 186, შენიშვნა 3). საბა იანქოს ნათლობის სახელია, როგორც ბექას სახელია პავლე.

⁴ ვ. თ. შეცდომით „იან ვარსა“, რაც გასწორებულია რუსულ გამოცემაში, გვ. 186.

⁵ ამ სიტყვის შემდეგ ტექსტი გადადის მარჯვენა ნაპირზე, ასწვრივ, და აქ ოთხ სტრიქონად არის დაწერილი.

⁶ ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ოდიშს დაქორწინების ამბავი (მხ. 5), სამცხეში გვიან მოსული, ჩაწერილია მხ. 6-ზე გვიან, ზემოთ დარჩენილ თავისუფალ არეზე, უშუალოდ იანქოს დაბადების ცნობის შემდეგ, მესამე სტრიქონზე, იწყება ქან-წილით და ამით გამოყოფილია წინა ცნობისაგან. ამ ჩანაწერის მუქად შავი მელანი განირჩევა საბა-იანქოსა და, განსაკუთრებით, ტყუპების ბასილისა და ბექას დაბადების და პატრონი ქაიხოსროს ყაზვინს წასვლის ცნობების ჩანაწერების მკრთალი მელნისაგან. განსხვავებულია აღნიშნული ჩანაწერების ხელისაგან აგრეთვე ყვარყვარეს დაქორწინების ცნობის ნუსხური, სრულიად სწორი, ოდნავ მარჯვენა მხრისაკენ დახრილი. ამ უკანასკნელი ხელით უნდა იყოს დაწერილი მატეანის უდიდესი ნაწილი.

⁷ პავლე ზემოდან არის ჩამატებული. აქაც—ერთი ახალდაბადებულ ტყუპთაგანი იმთავიდანვე ორ სახელს ატარებს: შინაურობაში—ბექას, ნათლობისას—პავლეს.

⁸ ბასილისა და ბექა-პავლეს დაბადების ცნობა, ისე როგორც ამ ცნობების ქვემოთ მოთავსებული ქაიხოსროს ყაზვინს წასვლის ცნობა, დაწერილია მკრთალი მელნით.

7. ქქსა სნგ, ივლისსა ზ, კ[კ]რას დღეს მოიყუ[ანეს] ბატონისწულნი მარებ წყ[აროსთავს]¹.

8. წაბრძანდა² პატრონი ქაიხოსრო ყაზმინს შათამაზს ყე[ე]ნს წინაშე, მარტს გ, დღესა პარასკევსა, მგელციხილამან, ქქსა სნგ³.

მუხრანბატონთა მოსახსენებლები⁴

9. წ: მეფისა მენისა და ბრძოლათა შინა მიუღრეკელისა, ღთის მოყრისა ბატონის ბაგრატ-ყოფილისა ბარნაბასი საუკუ-ნომცა არს საქსენებელი და კურთხევაჲ მისი.

¹ მარების წყაროსთავს მოყვანის ცნობაც, ყვარყვარეს მარებთან დაქორწინების ცნობის მსგავსად, დაწერილია უმთავრესად მარჯვენა კიდებზე, გასწვრივ: იწყება უშუალოდ ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობის მესამე სტრიქონის თავისუფალ არეზე და გადადის მარჯვენა ნაპირზე, გასწვრივ, სამ სტრიქონად. ამ ორი ცნობის ნაპირზე მოთავსების მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ პირველ შემთხვევაში ყვარყვარეს დაქორწინება, ოდიშს მომხდარი 1564 წ. (რაც, უძველესი გვიან უნდა გაეგოთ სამცხეს), ქრონოლოგიური თანამიმდევრობის დაცვის მიზნით ჩაუმატებიათ სათანადო ადგილას და იმავე მიზეზით მატრიანში შეტანილი ცნობა—მარების წყაროსთავს მოსვლის შესახებ მოხვედრილა სნზ და სნწ ქრ. ცნობების ტექსტებს შუა დარჩენილ ადგილზე.

აღსანიშნავია, რომ ორივე ეს ჩანამატი დაწერილია ერთისა და იმავე, ამ გვერდზე დაწერილი სხვა ტექსტებისაგან განსხვავებული ხელითა და მელნით.

² ე. თ.: წამობრძანდა, გვ. 82.

³ ქაიხოსრო ათაბაგის „ყაზმინს“ წასვლის ცნობა (გვ. 9) იმავე მკრთალი მელნით და სწორედ იმავე ხელით არის დაწერილი, როგორც ზემოთ მდებარე ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობა.

⁴ მუხრანბატონთა მოსახსენებლები მოთავსებულია 10—11 გვერდზე. აქედან მე-10 გვ. უდიდესი ნაწილი (15 სტრიქონი) უჭირავს მუხრანბატონთა სახლის მიცვალებული წევრების მოსახსენებლებს. ხსენებული 15 სტრიქონის ქვემოთ თავდაპირველად განზრახ დატოვებული ჩანს რამდენიმე სტრიქონის დამტვეი ადგილი (აქ 1572 წ. იანვარში გარდაცვლილი მხეჭბაუჯის მე-9 გვერდზე დაწყებული მოსახსენებლის სამი სტრიქონია მოთავსებული).

მუხრანბატონთა სახლის ცოცხლად მყოფი წევრების რვასტრიქონიან მოსახსენებელს მე-11 გვერდის თითქმის ნახევარი უჭირავს. ხსენებული მოსახსენებლების ორივე ნაწილი (მხ. 9—16) დაწერილია ერთისა და იმავე ხელით, როგორც ჩანს, ერთდროულად.

ეს ხელი დიდად წააგავს მე-9 გვერდის პირველი ოთხი სტრიქონის დამწერის ხელს, რომელიც მუხრანბატონთა მოსახსენებლების შემდეგ მატრიანში აღარ გვხვდება.

შესაძლებელია ამ გარემოებამ აფიქრებინა ე. თაყაიშვილს, თითქოს მოსახსენებლები („აგაჲ“) „ქრონიკაში“ ისტორიულ ჩანაწერებზე ადრე ყოფილიყოს შეტანილი (Агапы писаны, конечно, раньше исторических записей), ე. თ., რუს., გვ. 183.

10. დედოფლისა ბატონისა ელენესი საუკუნომცა არს საქსენებელი და კურთხევად მისი.

11. ძეთა მათთა, სამოთხის ნერგთაებრ აღმოცენებულთა, თ[უ]ალპირ შუქნიერთა, ბრძოლათა შინა მიუღრეველთა, მეფისა ბატონის ჰ[ე]რაკლესი და მისისა მათისა ბატონის აშოთისი საუკუნომცა არს საქსენებელი და კურთხევად მათი.

12. დისა მათისა ბატონის თეოდორასი საუკუნომცა არს საქსენებელი და კურთხევად მისი.

13. იონათანისი¹, გულდფ[არ]ისი, იონათანისი² საუკუნომცა საქსენებელი და კურთხევად მათი.

14. წ. ლ[თ]ი[ე]ვ გ[ვ]რგვონისისა ქართველთა მეფეთ-მეფისა დიდის კოსტანტინეს შვილის-შვილისა მეფის ბატონის ბაგრატის შვილი ბატონი არჩილ წარმართებულყავნ ღმერთმან სიგარძესა შინა წელთასა, ამინ.

15. ძე მათი ჰ[ე]რაკლე და ელენე აღზარდე და და[ა]რჩინე, ღმერთო, ამინ.

16. ეგრეთვე ბატონის ვახტანგისი მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მისისანი.

17. პატრონმან მზექაბუკ, წლისა კბ-ისამან იქორწინა და მოიყვანა ასული როსტომ გურიელისა პატრონი როდამ სახელით³.

ეს ვარაუდი სწორი არ არის. „ქრონიკის“ პირველი ჩანაწერები 1560, 1561 წ. წ. განეკუთვნებიან (მუხ. 1, 3). მუხრან-ბატონთა მოსახსენებლები კი 1561 წელზე ადრე ვერ დაიწერებოდა, ვინაიდან იქ მიცვალვლად იხსენიება აშოთან მუხრანბატონი, რომელიც „მოკალეს ფხოლთა“ 1561 წელს.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ მუხრანბატონთა მოსახსენებლის ქვემოთ, უკანასკნელი (მერვე) სტრიქონის მომდევნო სტრიქონზე მოთავსებულია ვახტანგ მუხრანბატონის ვაჟის, ბაგრატის 1573 წლის ივლისის 16-ს დაბადების ცნობა-ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მოსახსენებლები 1561—1572 წლებს შუა უნდა იყოს დაწერილი.

¹ ტექსტში: „იონათანისი“.

² ერთისა და იმავე სახელის „იონათანისა“ და „იონათანისა“ გამეორება, ე. თ-ს აზრით, შეცდომით მოსვლია გადანწერს. ერთ-ერთი „იონათან“ დაწერილი უნდა იყოს იოთისა ანუ იოთამის მაგიერ. იოთამს, ბაგრატ მუხრანბატონის ვაჟს, ე. თ-ს მითითებით, არაერთი წყარო იხსენიებს (ე. თ., რუს. გ-მა, გვ. 184, შენიშვნა 3).

³ მზექაბუკის ნეკროლოგი იწყება მე-9 გვ. ქვემო ნაპირზე, სადაც დაწერილია 5 სტრიქონი, იმავე ხელითა და მეღნიით, როგორითაც ყვარყვარეს დაქორწინება ოდიშს და დადიანის ასულის მარგხის წყაროსთვის მოყვანა. ნეკროლოგი გადადის მომდევნო მე-10 გვ. ქვემო ნაპირზე, სადაც დაწერილია სამი სტრიქონი; ბოლოვდება მე-11 გვერდის ქვემო არეზე, ხუთ სტრიქონად. ასე, რომ ნეკროლოგის დასაწყისი მდებარეობს მუხრან-ბატონთა მოსახსენებლებზე წინ (გვ. 10), ხოლო გაგრძელება და დასასრული იმავე გვერდების (10—11) ქვემო არეზე, რომლებზედაც მოთავსებულია მუხრანბატონთა მოსახსენებელი.

და ცხოვრ[ო]ბდა მისთანა ერთ წელ და ორ თუშ. იანვარსა ია, დღესა პარასკევსა, დღისით, ეამსა ვ, გარისხდა ღმერთი მისის მშობლი-სათჳს და პატრონი მხეჭაბუკ მიიცვალა ამიერ სოფლით საუკუნეთა მათ განსას[უ]შენებელთა, წლისა კგ-ისასა ორი თუშ აკლდა¹, საღ-თოთ-საკაცობომდი ყოვლად სრული და ზნე-უკლები². სიყრმით-გან ღთისმოყ[უ]არე და ქრისტეს სარწმუნოებამხედო აღზრდილი, სრული³ მწიგნობარ-მგალობელი და რიტორი, ვჰამა-შუშნიერი, ენა-ტყბილი, ეკლესიათა და ღთისმოყუარეთა კაცთა პატივისმცე-მელი. ხოლო იცოდა სპარსული წიგნი და წერა და ენა თათრული, სპარსული და არაბული. ისპა(!) მოზურთალ-მოასპარეზე⁴ ქუ[შ]ყა-ნსა ზედა მისებრი არ გამოჩენილა. ქკსა ხა მიიცვალა.

18. დაიბადა ბატონის ვახტანგის ვაჟი ბაგრატ ივლისს ივ, დღესა ოთხშაბათსა, პირველსა ეამსა დღისასა, ქკს ხა⁵.

თვალშეყენიერის ეაზვინს გამგზავრება

19. წ: მისსა კვ, დღესა ხუთშაბათსა წავედით ახალციხეს და ბატონი თვალშეყენიერი საყაზმისოდ წავეყვანეთ, დღესა ხუთ-შაბათსა, ქკსა ხაა, ივანობისთუშს იზ, დღესა ოთხშაბათსა ახალ-ციხიდან გავდევით და ენკენისთუშს ლ, ოთხშაბათ დღესა წყაროს-თავიდან გავდევით.

პარასკევს დღესა წურილნი და-ძმანი გაიყარნეს ქვა-კაცთა და ჩნ ჭალას დავდევით. ღუინობისთუშს ია, კუირას დღესა ვანა-ზიიდან გავიყარნით დედა-ძმანი და ლაშქარნი და თვალშეყენი-ერი გორს ჩავიდა იმ დღესა და ჩნ ჯამასპს მოვედით. კ ლუ[ი]-

¹ მხეჭაბუკა გარდაცვალებას ეამს, ე. ი. 1572 წლის თერთმეტ იანვარს ყოვილა 22 წლისა და 10 თვით; 23 წლის შესრულებამდის „ორი თუშ აკლდა“, ამის მახედვით მხეჭაბუკი დაბადებულა 1549 წლის მარტის 11.

² ტექსტში არ არის „не доставало до церковного совершеннолетия двух месяцев“, რასაც ვკითხულობთ ე. თ-ს რუხულ გამოცემაში (გვ. 187—188), არამედ „წლისა კგ-ისასა ორი თუშ აკლდა“.

³ ამას იქით ტექსტი სიტყვა „მწიგნობარ-მგალობელი“-დან ხუთ სტრი-ქონად გადატანილია მე-11 გვ. ქვემო არეზე.

⁴ მოასპარეზე ე. თ-ს რატომღაც თარგმნილი აქვს „наездник“-ად.

⁵ ეს ცნობა მოთავსებულია მე-11 გვ., მუხრანბატონთა მოსახსენებელის ქვეშ; უსუელად მაუჩრალა ჭერყულეს დაბადების ცნობის ქვემოთ.

ბაგრატის დაბადების ცნობა, როგორც ამას ე. თ. აღნიშნავს (რუსული. გ-მა, გვ. 188, შენ. 3), დაწერილია მკრთალი მეღნით; ხელი წაავას ქაიხოსროს 1570 წ. ყაზვის გამგზავრების ცნობის ხელს (მხ. 8).

ფეიქრობთ, რომ მსგავსივე ხელითა და მეღნით უნდა იყოს დაწერილი ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობაც (გვ. 9).

ნობისტოუსა, სამშაბათს დღესა ერევნიდამ წასულიყო¹. ამას უკანანდელი² საქმე ღმერთზე ჰკიდიან³.

ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელი

20. ეგრეთვე⁴ სახელოვანისა და აღმოსავალითგან ვიდრე დასავალამდე სახელ-განთქმულისა, სწორ-უპოვარისა, სიკეთე-აღმატებულისა და მრავალჯერ გამარჯუბულისა, მწნისა და ახოვნისა, ბრძოლათა შინა უძლეველისა, ქრისტეანისა და ღწინმოყუარისა პატრონის ქაიხოსროსგან გარისხდა ღმერთი ყაზმითს. და დაუტევა მდენი ესე საწუთო ენკენისთუშს კთ, დღესა სამშაბათსა, ცხრა ჟამს, მოუარესა ზ და მიიცვალა; წლისა ნა ფებერვალსაჲ იგ გათავდებოდა⁵, საუკუნეთა მათ საყოფელთა სასუფევ[ე]ლსა ცათასა, მამისა თანა და ძისა და წრისა სულისა, რომლისა საუკუნომცა არს საცხენებელი და კურთხევაჲ მისი, ქკსა ხაა⁶.

21. ღწინობისთუშს, ოცდაორს, დღესა ხუთშაბათსა, პატრონი არჩილ შირაზს გაგზავნეს ყაზმინიღამა, ქკსა ხაა⁷.

¹ ცნობები მოთავსებულია გვ. 11-ის ქვემო არეზე (1 სტრიქონი) და გადადის მომდევნო გვ. 12-ს ზემო ნაწილზე (13 სტრიქონად). დაწერილია იმავე წვრილი ნუსხურით, როგორითაც მზეჭაბუკის გარდაცვალების ცნობა (9—10 გვ.).

² ე. თ. უკანანდელი — შეცდომით.

³ გამოთქმა: „ამას უკანანდელი საქმე ღმერთზე ჰკიდიან“—მოწმობს, რომ ეს ჩანაწერი (საფიქრებელია, დანარჩენებიც) ამბების მსვლელობის პროცესში იწერებოდა დღიურის სახით, რაც აღნიშნული აქვს ე. თაყაიშვილს (გვ. CXXI). როცა ათაბაგის სახლის წვერებმა თვალშეწიერი ყაზვისნის გაისტუმრეს (1573 წლის მაისის 27—ამავე წლის ოქტომბრის 20), სამცხემდის ჯერ კიდევ არ იყო მოღწეული ქაიხოსრო ათაბაგის სიკვდილის ამბავი (1573 წლის ენკენისთვის 29-ს). აი რატომ ჩაიწერა ქაიხოსროს მოსახსენებელი თვალშეწიერის ყაზვისნა გამგზავრების ცნობის შემდეგ.

⁴ სიტყვა „ეგრეთვე“, რომლითაც იწყება ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელი, მოწმობს, რომ განზრახული ყოფილა ამ ჩანაწერის დაკავშირება მუხრან-ბატონთა მოსახსენებლებთან, თუმცა ამ განზრახვას ამ დროს ხელს უშლიდა მზეჭაბუკის ნეკროლოგისა (1572, იანვრის 11) და თვალშეწიერის „საყაზმისოდ წაყვანის“ ამბების ჩანაწერები 9, 10, 11, 12 გვერდებზე.

⁵ „იგ გათავდებოდა“ ჩამატებულია სტრიქონს ზემოთ, ტექსტის ხელითა და მელნით.

⁶ ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელის პირველი ექვსი სტრიქონი დაწერილია 12 გვ. ქვემო ნახევარზე; დანარჩენი 10 სტრიქონი 13 გვ.

⁷ არჩილ მუხრან-ბატონის ყაზვისნიდან შირაზს გაგზავნის ცნობა დაწერილია ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელის ქვეშ, იმავე მელნითა და ხელით. როგორც ეტყობა, ეს ორი ცნობა (ქაიხოსროს გარდაცვალების და არჩილის შირაზს გაგზავნისა) ერთდროულად მიუღიათ.

22. ნებითა ღრთისაჲთა და შეწეწენითა აწყურისა და ვარკეთილსა [ი]სა ღრთისმშობლისათა, დაიბადა პატრონის ყ[უ]არყ[უ]არქსზე პატრონი ქაიხოსრო აწყურს, გიორგობისთუც ცხრა, ორშაბათი დღე განთენდებოდა, ქათმის-ყიულ: მთუარესა იდ, ქკსა ხა¹.

23. მარტსა კ, დღესა კ[ვრია]კესა, ეამსა მწუბრისასა, ქკსა ხაგ, მთუარესა ცხრასა გარისხდა ღმერთი ცამდი ამალღებულისა ჯელმწიფის შვილისა, დაკარგულის დიდის ათაბაგის ძისა², თუალ-პირ-სამოთხისა, ლამაზად შესახედავ-წამოსადეგისა, [ახლისა] სამოთხის ყუაველისა, ორის საჯელმწიფოს სასახელოს შვილისა, პატრონის იანქოსგან ღმერთი გარისხდა. და დაუდგეს მის მშობელს დადგ... აპრილსა კთ, თორმეტის [წ]ლი[სა]³ [გათავდე-ბოდა].

24. ქკსა ხად, მაისსა ეე, დღესა სამშაბათსა ყაენი შასთამაზ მოკუდა⁴ და უსტაჯალუანთა და იოთამიშვილმან ალიხან სულთან⁵

¹ 14 გვერდზე მოთავსებული ეს ცნობა [1573] ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს 13 გვ. მოთავსებულ დედისიმედის საყვარელი შვილის იანქოს გარდაცვალების ცნობას (1575 წლის თარიღით). ყვარყვარესა და დადიანის ასულის მარების ძის დაბადების ეს ცნობა დაწერილია იმავე ხელით, რომლითაც ქაიხოსრო ათაბაგის სიკვდილისა და არჩილის შირაზს გაგზავნის ცნობა 12—13 გვ., როგორც ამას ე. თ. აღნიშნავს (რუს. გამ. გვ. 191), ამ ტექსტის III—IV სტრიქონის გასწვრივ, ტექსტისავე მედინთა და ხელით, მარცხენა ნაპირზე მიწერილია „ზქარია“ [ხაქარია].

ე. თ. ფრთხილად შენიშნავს: „He он ли автор этой записи“?

² ამ დაზიანებულ ადგილს ე. თ. კითხულობს: „სამოთხისა“. მაგრამ ტექსტში გარკვევით იკითხება „დიდ[ის]“ და „...ისა“—ამიტომ ჩვენი წაკითხვა უფრო სწორი უნდა იყოს.

³ იანქოს (იგივე საბას) გარდაცვალების ცნობა მოხვედრილია 13 გვერდზე, სადაც უფრო ადრე მოთავსებული იყო ქაიხოსრო ათაბაგის გარდაცვალებისა და არჩილ მუხრან-ბატონის შირაზს გაგზავნის ცნობა.

გფიქრობთ, რომ ცნობის ჩამწერს (ან იმას, ვისი ბრძანებითაც შეპქონდათ ცნობები მატიანეში) შემთხვევით აუ მოსვლია ქრონოლოგიური წესის ეს დარღვევა. ალბათ ამორჩევით საყვარელი შვილის დაკარგვით დამწუხრებული დედისიმედის სურვილი იყო იანქოს სახელი ყველაზე წარჩინებულთა მოსახყენებლების ჯგუფში მოხვედრილიყო.

ჩანაწერის ხელი ახლოს დგას 9 გვ. პირველი ორი ჩანაწერისა და მუხრან-ბატონების მოსახყენებლების დამწერის ნუსხურთან; წააგავს იგი აგრეთვე „დავითის“ ტექსტის ხელს.

⁴ ამ ცნობის დიდი ნაწილი „მოკუდა“ სიტყვის იქით შემდეგში ჩამატებულია: ჯერ მარჯვენა ნაპირის ვიწრო ზოლზე, ასწვრივ და დასწვრივ, მერე ამ გვერდის მე-10—9—8—7 სტრიქონზე, თავდაყირა, მეშვიდე სტრიქონიდან გადადის მარცხენა ნაპირზე და აქ თავდება.

⁵ ე. თ. აღნიშნავს, რომ Hammer-ის ცნობით ალიხან-მირზა ქართველი ყოფილა (ე. თ., რუს. გ-მა, 191 გვ., შენ. 3).

ჰიდარმირძას ბატონობაჲ მოინდომეს; ჯარგაზმა—შამხალ-ავსართ¹ და ვინც მათი ოიმახი იყო, მიუტღეს, აიდარმირძა მოკლეს, უსტა-ჯალუანი ამოსწყუთეს და ისმელ მირძის გამოს[ა]ყუანლად კაცი გაგზავნეს. და ამავე ქ²კნსა და ამავე მისსა კბ მისი შუილი შა-ისმელი—ტყუშდ ჯდა ციხეს ყაჰყაას და—გამოიყუანეს დღესა სამ-შაბათსა და კვ არდაველს ქალაქში მოვიდა და კმ ყაზმისისკე წა-ვიდა.

25. ამასვე წელსა, ივნისსა, ათაბაგი პატრონი ყრ³ყრე და ძმა მათი პატრონი მანუჩარ და ბიძაშუილი მათი მეფისშვილი პატრონი ჰერ[ა]კლე მგელციხეს წავიდეს ყაენთან ელჩის გასაგზავნელად. ავ-კარგად სამოცამდის კაცი იახლა. სამწუბთ ლელეში დავედით.

აცნობ[ა]ჲ ოლადის ქუაბიღამა ბედანისშვილმა⁴ იასონ ვა-რაზაშვილს კოკოლასა და მის ძმასა ლაშქარასა და მის ბიძას გურ-გაქს. იახლნეს თანა დიასამიძის ელიას შვილი ავთანდილ და მისი ძმა შერმაზან, ამატკისშვილის როსტომის შვილი ამატ[ა]კ და აბდუყაფარ და მათი ძმისწული როსტომ და ამატკის ვაჟი სეხ-ნიაი. დაეკაზმნეს! ხუთასამდი კაცი და წამოვიდეს და ორთვალთ-ვიდს გამოვიდეს, ბორგს⁵ მივიდეს. იქ ფანასკერტელი იობის შვილი ჯირასონ გუშრც იახლა, საუბარს შეესწრა კ[ა]ცსა, თუ — გულ-მართლა ბატონებზე თავს დასასხმელად და დასაჯოცლად მიდიანო. იარა და აცნობა [უგუბოს]⁶ დოლენჯიშვილს ყანდურალის⁷, თუ— გულმართლა ბატონიშვილებს დაჰჯოცენ! ფიცხლა აცნობე! წამო-ვიდა ყანდურალი, აცნობაჲ ბატონებსა. ჭათამს ეყივლა. აღგეს ბა-ტონები და ვინც იყო, დაეკაზმნეს. ოცამდე შეკაზმული კაცი იყო.

¹ ე. თ. კითხულობს შედანისშვილმა (რუს. გ-მა, გვ. 193). ბედანისშვილად კითხულობს ამ სიტყვას პარიზის ქრონიკა და ორი სანდო ხელნაწერი (ბარა-თაშვილისეული—S: 25 და „მინგრელიის“ S: 354 ქ. ც.). ეს წაკითხვა უფრო სწორია—სახელი ბედან ჩვენს დროშიაც ცოცხალია.

² ბორგი—„ხემო ბორქი“, „ქვემო ბორქი“ იხსენიება „გურჯისტანის ვი-ლაიეთის დავთარშიაც“, წ. III, 535—536.

³⁻⁴ ამ ადგილას ტექსტი დაზიანებულია; მაგრამ გარკვევით იკითხება უგუბოს. პ. ქ. და „გადაკეთებული გაგრძელება“ უგუბოს უკერს მზარს. ნათე-ლია, რომ უგუბო ადგილის სახელწოდება და არა კაცის სახელი Yñyნი, რო-გორც ამას ვკითხულობთ ე. თ. რუსულ გ-ში (გვ. 193). ე. თ-ს Yñyნი დოლენ-ჯიშვილის სახელად მიაჩნია. ნამდვილად კი დოლენჯიშვილის სახელია ყანდურ-ალი (ცხადია, არავითარ Кандур-Али-ზე საუბარი აქ არ შეიძლება). ყანდურ-ალი დოლენჯიშვილი მოქმედების განვითარების ამ მომენტში უგუბოს იმყო-ფებოდა.

ჩვენთვის ცხადია, რომ „შატანის“ უგუბო არის „დავთრის“ გუგუბა-ს. ჯიქია, წ. III, გვ. 53 2—3).

ბარგი აჰკიდეს, დიდხან იქვე იბრუნეს და არ მოვიდეს. უკმოვლეს
ოცნათ-თავს სიმაგრესა.

26. იენის ლ, შაბათს დღის განთიად დაესხნეს ნასადგომესა. სხ[ვაჲ] აღარა დახუდა რა: თუხარლიანთ კარავი და ბარგი დახუდა და ის დაიფორაქეს; ჯორები კიდევ მოსცეს¹. ჩვენი და მათი კაცი გარდიკიდნეს; ერთი მოკლეს და ერთი ჯელ დაიჭირეს ჩნთა. წავიდეს გაწბილებულნი. ეკუშხა: „არ გაგუსწრ[ო]ბოდეს, თავებს დავსჭრიდით და მკუდარს ასო-ასო ავიქმოდით[თ]. და ეს გუშქნა, მარტულილებსაც არ გაუშუშბდით ცოცხალსა!“.

დაეარდა ჯმაჲ; დაიწყო ჩნმა ლაშქარმა მოდენა. გაემართნეს პატრონი ყრყრე და პატრონი მანუჩარ და ჰერაკლე სახელსა ზედა ლთისასა და მივედით ზედა-თმოგუს. და თმოგუის ქალაქი მოვარბიეთ და იქივე ზედა-თმოგუს ამოვედით და პატრონი დედა მათი, დედისიმედ ყოფილი დებორა იქ მოვიდა. და ორშაბათს ვანის-ქუაბს მოვადეგით და ოთხშაბათს² იერიშით ავიღეთ და პარასკევს დღეს ავიყარენით, ჩაუდევით, რჩეულიანი შემოვიწყუნით. კუირას დღეს ოლადის-ქუაბი ავიღეთ, ამოვედით, კარწახს დავდევით.

27. ივლისსა ით, დღესა ხუთშაბათსა, ქკსა ხად ჰერაკლე შევჰკაზმეთ, წლისა ივ-ისა, სამის თუისა და სამის კუირისა მიუქედით ფოსოს, სახლი დავწუით და ამოვსწყუიდეთ. გაუძახეთ ლაშქარი. დარღუტულთ ხიზანი და ალაფი გამოვიღეთ და მოვედით და პალაკაციოს დავდევით და იქიღამა თეთრ-ციხის გარეშემო დავწუით ალბუტი და კამარონი და შასთან ელჩი გავგზავნეთ³.

28. ამავე თუშსა, ივლისსა კშ, დღესა შაბათსა შალიკაშვილის ზემბადის შუიღმა ნათივ ნაქონები ოთის⁴ ციხე წაართუა და ჩნ, თათარნი შუა შემოვიდეს⁵, გამოუდევით, წამოვედით მგელ-

¹ გაუგებარია—ვინ „მოსცა“ ჯორები და ვის?

² ტექსტში გარკვევით წერია: „ორშაბათს ვანის ქუაბს მოვადეგით და ოთხშაბათს იერიშით ავიღეთ“. „ორშაბათს იერიშით ავიღეთ“ ე. თ. პირველ (ქართულ) გამოცემაში მოხვედრილია გაუგებრობით, რუსულ გამოცემაში კი გასწორებულია: „В понедельник мы подступили к Ванис-кваби, в среду взяли его приступом“ (стр. 194). შდრ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართ. საისტ. მწერლობა, გვ. 273, თბ., 1945.

³ „შასთან ელჩი გავგზავნეთ“ მიწერილია მარჯვენა ნაპირზე, ტექსტის ბელით.

⁴ სოფ. ოთახ შესახებ იხ. ს. ჯიქია, III, გვ. 201.

⁵ „თათარნი“ პირველად იხსენიებიან აქ, მატინაშში.

ციხეს, შერანშაიანთ წყაროზე დავდეგით და მერმე აწყურს წავედით.

29. ამავე ქორანიკონსა [სად], აგუსტოს ოცდაათერთმეტსა ვარნეთის ციხეს ულალატეს მგელციხიდანა და ენკენისთუშს ოთხსა პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე, მათი ბიძაშული, მგელციხეს იყვნეს და შალიკაიანთ აზნაურიშვილებს თავს დაესხნეს. აზნაურიშვილები გარდაეხუსწნეს. ერეკლე მიეწია, კაცი ჩამოაგდო და კარგი ცხენი დარჩა და ჩრც მოვედით სამცხიდანა და შერანშაიანთ წყაროზე დავდეგით.

30. დიასამიძემ და დემოთის სალალატო[დ] [ა]ზნაურიშვილებ[ი და] მსახურები გაგ[ზავნა] და ველარ [ულალ]ატეს და ჩუღ[მეტი] გელთ დარჩ[ა სა]ჯარს, შალვაშ[ვილს]¹, ციხისთავს².

31. ამავე ქქენსა სად, ივანობისთუშს კდ ბატონი არჩილ შირაზიდანა ყაზმითს მოსრულიყვნეს ცოლშვილიანად³.

32. მერმე ჩაუდეგით, ფოსო ამოვსწყუდეთ და შასთან ელჩი ვავგზავნეთ. უკმოვბრუნდით, სამცხეს მოვედით⁴.

33. ქქენსა სად, მარტში, მოგვჯდა⁵ კოკოლა და ახჩიის ქუაბი წავუართუა. წავიდა ბატონი მანუჩარ და იმავ წამს წაართუა. ერეკლე თან ახლდა. მერმე გურგაქ უკუადგა კოკოლას, თავის ძმისწულსა და ბატონს მანუჩარს შემოჰტიცა, ქაჯისციხე უკმოუჭირა. მერმე ფიცი გაუტეხა და კიდევ უკუადგა ბატონს მანუჩარს. უკმოვბრუნდა ბატონი მანუჩარ; ჩაუდეგით კიდევ გაზაფხულზე, ვეუბნეთ. არ შემოგუშწყუუნეს]. დაუბრძიეთ ფოსო, ელჩი გავისტუმრეთ და უკმოვბრუნდით.

34. ამავე ქორანიკონსა ქ [?], სახელსა ზედა ღრისსა, გავილაშქრეთ ენკენისთუშ ნახევარ და ქაჯის ციხეს მოვადექით.

¹ „შალვაშვილს“ არის S : 25-შიაც და S : 354-შიაც.

² დემოთიას ციხის სალალატოდ მოქმედების ცნობა მოთავსებულია 17 გვ. მარჯვენა ნაპირზე, 29 მუხლის ტექსტის გასწვრივ, უთარილოდ. საფიქრებელია რომ მუხ. 29—30-ის ამბები ერთდროულად მოხდა.

³ როგორც ე. თ. განმარტავს რუსულ გამოცემაში, ივანობისთვის 24-ის ამბავი აგვისტოს ამბების შემდეგ არის ჩაწერილი, ალბათ იმის გამო, რომ შირაზისა და ყაზვინის ცნობები სამხრეთ საქართველომდის დაგვიანებით მოადწედა. აღარც ადგილი იყო დატოვებული მჭიდროდ ნაწერ ტექსტში ჩასამატებლად.

⁴ ეს ცნობა 29 მუხლის გაგრძელებასა და იქ მოთხრობილი ამბის დაბოლოებას წარმოადგენს. აქ მიმდინარე ამბების გადმოცემაში შეჭრილია უფრო ადრე მომხდარი ამბავი, რომელიც მემატიანეს გვიან გაუგია (მუხ. 31).

⁵ ტექსტში მიგვჯდა წერია.

35. ღვინობისთვის ორს გურგაქ შემოგუშვყო და ველი მო-
გუტა. გავბრუნდით, ურთის ციხე-საყდარი წავართეთ, კოკელას
კერძად იყო, და ციხე დავაქციეთ, სიმაგრე რაც იყო დავწოთ,
საყდარი გაუშეთ, ფოსო მოვარბიეთ და ელჩი გაუშეთ ყაენთანა,
მოვბრუნდით, მგელციხეს მოვედით.

36. ბოსტოლანიშვილმან მატამა უხუცესი მისი ძმა მოკლა,
ათამირძა ერქუა. წამოვიდა ბატონი მანუჩარ, დაიჭირა მატაი და
თჳალები დასწუა მას და მისთან მყოფთ ყმათა. მობრუნდა ბა-
ტონი მანუჩარ, მგელციხეს მოვიდა, ბატონი ყრყრე და ბატონი
მანუჩარ იქ დადგეს და ბატონი დედისიმედი წამოვიდა, ახალციხეს
მოვიდეს.

37. ქრისტიშობისთვის იზ, ამბავი მოვიდა თუ: შაისმეილი
მოკუდაო. აღარ დავიშალეთ, შობჯს ელჩი გავგზავნეთ ბატონს
თჳალშუშნიერთანა; ყაენის სიკ[უ]დილი არ დავიჯერეთ.

38. ქრისტიშობისთვის ოცდარვასა თჳალშუშნიერის კაცი
მოვიდა, სადასტურო ყაენის სიკ[უ]დილის ამბავი მოიტანა [გიორ-
გობისთვის კვ მომკუდარიყო შაისმეილი].¹

39. ქრისტიშობისთვის ოცდათერთმეტს ბატონი ყრყრე და
ბატონი მანუჩარ თმოგუს მოადგეს, სამშაბათს დღესა.

40. იანვარს ე კუირას დღესა, ქკნსა ხვ პატრონი დედის-
იმედი და ბატონი ბეჟა ყუშლს მოადგეს.

41. ამასვე იანვარს მ, ოთხშაბათს თმოგუი წაართუს და
აქეთ იმავ დღეს ყუშლი წავართეთი.

42. ოთხშაბათს, გიორგობისთვის შუიდს² ბატონს ერეკლეს
ციხენი წამოექცა. საქმე სათუოდ გაუჭდა, ასრე საძულად დასცა;
უცხოფერს ფათერაკს მორჩა. აგრევე [მე]ცამეტეს დღეს წავიდა
სანადიროდ, ქარაფის ძირს იჯდა, ჩამოაგდო ქვა, დაეცა, თითის
წუშრი ძულითურ მოჰკუშთა³; გონჯად დალეწა; ორს თუშს ძული
გამომთელდა. მისთვის არც თმოგუს იყო და არც ყუშლს⁴.

¹ ფრჩხილებში ჩასმული ტექსტი სტრიქონს ზემოა სწერია და შემდეგ
გრძელდება მარჯვენა ნაპირზე—გასწვრივ და მერე დასწვრივ.

² შუიდს ნასწორები ჩანს; ის ადგილი, სადაც სიტყვა შუიდს წერია,
თითქოს ამონაუხეკია.

³ ტექსტის „თითის წუშრი ძულითურ მოჰკუშთა“ ე. თ. რუსულ თარგ-
მანში: „отрезал ему палец с костью“ არის. უნდა ყოფილიყო „отрезало
ему кончик пальца с костью“.

⁴ ერეკლე მუხრანბატონის ეს ორი მარცხი წინა 1577 წლის ნოემბრის
7-ისა და 20-ის ამბავია. აქ, 1578 წ. ამბებთან მოთავსებულია იმის განსამარ-
ტავად, რომ ერეკლე „არც თმოგუს იყო და არც ყუშლს“ (იხ. მხ. 39—40).

43. შეიყარა კოკოლამა ყარახან, წამოვიდა თმოგუზე მოსა-
შუშლებლად, ველარ მოესწრა. ციხე ორივე წაერთმევეინა. ყუშღ-
დამა თმოგუს წავიდა ბატონი დედისიმედი. იქილამა ბატონი მანუ-
ხარ ჯავახეთს წავიდა; ფოსო და ჯავახეთი დაარბივა და გუ-
რგაქს ქაჯისციხე გაუბარაქიანა. ბატონი ყრყრე და ბატონი მანუ-
ხარ ახალციხეს წამოვიდა და ბატონი დედისიმედი თმოგუს დადგა.
თმოგუის ციხეს რაც დახირა უნდოდა, მიატანიანა, გააბარაქი-
ანა და თუალშუშნიერთან ელჩი გაგზავნა, ციხების შოვნა შესთუალა
და ურუმთ აშლა აცნობა და ურუმთ საჩქარო ვმა დაუვარდა. პა-
ტრონი დედისიმედი ახალციხეს შეიღებთან მოვიდა. პატრონი
მანუხარ და პატრონი ერეკლე — ლაშქარი შეიყარეს — წავიდეს,
ურუმთ პირს მიუდგეს. პატრონი ყრყრე ცოტად უგუზნებულ(!)
იყო; ის ველარ წავიდა. ზღუდერს ჩავედით.

44. ამასობაში ოთმანიანი რვაათასი კაცი ფებერვალს კვ
ოთხშაბათს დღესა, დაესხნეს ყარახანს, გაუდრკა საილათოდ¹. წა-
უდგეს ურუმნი და ათიოდე კაცი მოუკლეს. მობრუნდეს, გორი და-
უწუ შს და იმავ ზარიშატში დადგეს. მობრუნდა ყარახან, ექუსასი
კაცი ახლდა, დაესხა თავსა, ამოსწყუიუნდა ურუმნი, გააქცივნა, სა-
ხელსა ზედა ღისასა და გაენარჯუა ყარახანს და აივსნეს საქონ-
ლითა და იარაღითა. მობრუნდა ბატონი მანუხარ და აწყუშრს
ჩამოვიდა.

45. წ: ქკნსა ხგვ, მაისსა კა, დღესა ოთხშაბათსა წავიდა
პატრონი ერეკლე სურამს, ქართლის დედოფალთანა: დედოფალი
ღარიბად იყო; მასთან სამყოფად ჩავიდა².

46. ამავე ქკნსა, მარიამობისთუშს ზ, ხუთშაბათს დღესა
ხუანთქრის ლაშქარი დ[ა] ლალაფაშა მგელციხის ციხეს მოადგეს,
შეიბნეს. სამშაბათამდის ყოველთ დღეთ ომში იყუნეს ციხიანი.
გოგორიშვილი როინ და მისი ძმა — ბერი ერუშენელი და მისი ძმის-
წული ზურაბ იყუნეს, მათის ყმითა და ღთის შეწევნით უკუ-
ყარნეს და ციხე ჩნვე დაგურჩა: ჩნთა გაემარჯუა.

47. პარასკევს დღესა, მ მარიამობისთუშსა ქაჯის ციხე, ველი
და თეთრციხე წაგუართუშს ურუმთა³ და ქაჯის ციხის მეციხოვნენი
სრულად შემოეკოცნეს.

¹ გაუდრკა საილათოდ ე. თ. თარგმანით „подался назад, чтобы изыскать средства“.

² „ღარიბად იყო“ ე. თ. თარგმნის „пребывала в бедности“, ეს არ უნდა იყოს სწორი; ღარიბად ყოფნა ამ შემთხვევაში დედოფლის მარტო ყოფნას უნდა გულისხმობდეს. ამას, სხვათა შორის, მოწმობს მომდევნო ფრაზაც — „მასთან სამყოფად ჩავიდა“.

³ ე. თ. ცნობით ამ სიმაგრეების აღებას ჰამმერი 1578 წლის 9 აგვისტოთი ათარიღებს (ე. თ. რუს., 201).

48. და თ შაბათსა, დილასა ძურძინასა და წინწაღს შუა^ა რუმ[ი]სა და ვანის ფშა მოვიდეს და სულთანნი და ყარახანნი^ბ ზუქლუ, კიდევ მულალუს ბატონი, იქ შეიყარნეს. მაჰმადი-სულთან გორაზე წამოადგა; მისი ვინც იყო, გუერც მოიყენა და სხუად ბატონები შეებნეს ურუმთა. პირველად გაიმარჯუეს ყიზილბაშთა და მერმე ურუმნი მოერივნეს და გაიმარჯუეს. მაჰმადი-სულთან გამოიქცა, გარდაეხუტა.

49. იმავე კვირას, ი მარიამობისთჳსა, პატრონი მანუჩარ^ა ჭაჯის ციხეს შეეყარა. ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ციხეების აღებ^ბს ვერ მიესწრა.

¹ ჰამერის ცნობით, მანუჩარი ჩილდირის ბრძოლამდე რამდენიმე კვირის წინ მიჰყვებოდა თურქებს და აწყურის სანჯახი მიუღია, ხოლო მის ძმას— ყვარყვარეს—ოლთისი (ე. თ. გვ. 201).

² აქადემ. ივ. ჯავახიშვილი ამჩნევს წინააღმდეგობას მესხური მატრიანის დედანსა (N: 947) და ვახუშტის „სამცხე-კლარჯეთის“ ისტორიის ცნობას შუა (ქართვ. ერის ისტორია, IV, ნაწ. II, გვ. 274, თბ., 1948). ვახუშტი „მატრიანის“ 49 მუხლს ამგვარად გადმოგვცემს: „ხოლო მანუჩარ ჭაჯის ციხისთვის შემოიკრიბნა სპანი, გარნა ვერცა ომსა და ვერცა ციხის აღებას მიუსწრა“ (კრიტიკის გ-მა, გვ. 251).

დედნივეული ცნობა აქ გამრუდებულია. „მატრიანის“ მიხედვით მანუჩარ შორიდან უტყერის ოსმალთა და ირანის ლაშქრის შეტაკებას. იგი ერთხელაც არ ერევა მათ ბრძოლებში (იხ. 44—48).

როცა მუსტაფა ლალა-ფაშას მეთაურობით ხუნთქრის ლაშქარი ხუთი დღის განმავლობაში ათაბაგების ერთ-ერთ მთავარ ციხე-სიმაგრეს—მგელციხეს უტევს, არც ყვარყვარე ათაბაგი, არც მანუჩარ არ ჩანან ამ ბრძოლაში. ციხეს გმირულად იცავენ ძმები გოგორიშვილები და მათი ძმისწული, ყმებიოთურთ (იგულისხმება გოგორიშვილების ყმები).

მაოლოდ ერთგან (მხ. 48) მემატრიანე ყრუდ იხსენიებს „სხუად ბატონები შეებნეს ურუმთა“. საეჭვოა, რომ აქ მანუჩარი იგულისხმებოდეს.

როცა ხუნთქრის ლაშქრის უპირატესობა სრულიად ცხადი ხდება და მაჰმადი-სულთან გარბის, „ი მარიამობისთვის პატრონი მანუჩარ ჭაჯის ციხეს შეეყარა“, და, როგორც მემატრიანე აღნიშნავს, „ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ციხეების აღებას ვერ მიესწრა“.

აქ მემატრიანე მეტად ბუნდოვნად გვეუბნება, რომ „მანუჩარ ჭაჯის ციხეს შეეყარა“. ვის შეეყარა მანუჩარ? ჭაჯის ციხეს, რომელიც ორი დღის წინ (მატრიანით აგვისტოს 8-ს, მხ. 47) ურუმთ ხელში გადავიდა, რადგან „მეციხოვნენი სრულად შემოეკოცნეს“?—რა თქმა უნდა მანუჩარ გამარჯვებულ ურუმთა მეთაურს შეეყარებოდა იქ.

ვახუშტის დასკვნა, თითქოს მანუჩარმა ჭაჯის ციხისათვის „შემოიკრიბნა სპანი“—არ არის სწორი. მანუჩარმა პირველმა გადადგა ნაბიჯი მტერთან შეთანხმებისათვის. მის კვალს მიჰყვნენ ამილახვარი და სხვანი (მხ. 49—52; იხ. აგრეთვე მხ. 49-ის შენ.). შეუძლებელია მემატრიანეს არ აღენიშნა ათაბაგების მონაწილეობა თავდაცვაში, ეს რომ ასე ყოფილიყო.

50. ამილახორიშვილი ქო[ი]არ მიეგება არტანს და ორი ციხე მან შესძღვნა ლალაფაშასა მარიამობისთვის ორსა.

51. აგრეთვე არფაქსად ჰბირებოდა ექუსით ციხითა მას წინათ და ხერთვისი და ხუთი ციხე მას შეეძღვნა და პატრონს მანუჩარს თან მიჰყუა, იმწამს გამოოჰგუარეს, ციხეები გამოართულს და ხახული სასანჯახოდ მისცეს.

52. პატრონმა მანუჩარ იჲ ამავე თულსა თმოგუის ციხე მისცა ლალაფაშასა. ახალქალაქი უწინ წაართულს—კოკოლას მეციხოვნე იდგა და იქილამ მისცა თმოგუი. გააძეს.

53. წავიდეს ტფილის ქალაქზე. ის დაუთხან დაწუა და გაცალა, ლორეს ჩავიდა. ტფილის ჩავიდა. ფაშა დასულს და გორს—სანჯახი.

54. პატრონის ბაგრატის შუილი, პატრონი ვახტანგ, ერისთავი ელისბარ და ამილახორი ბარძი[მ] ერთად შეიყარნეს. ლალაფაშა ლაშქარი გააძახა დედოფალსა და სრულად ქართლსა. ესენი მოვიდეს და ამათის წყალობითა ლაშქარი დააბრუნვეს. თემი აღარ ამოსწყდა. მათ-მათი მამული მისცეს, ოთხი დღე არ დააყოფინეს, დააბრუნვეს; მათს მამულში მოვიდეს.

55. სომხითართ ბევრი აწყინეს.

56. ლაშქარი გამოემევა ლალაფაშასა; ამოიარეს ქართლი; დაუდგეს იმერელნი წინა და მწოედ ამოსწყუიტეს.

57. მეორედ ერეკლე დაემწყუდია შიგა ომში, პატრონის არჩილის შუილი და მას გაემარჯუა. უცხოფრად შებმულიყო, ცხენი ქლმშ გამოეკლა მისთვის: თექუსმეტი მუზარადს ჰქონდა ნაკრავი ისარი, ორმოცამდი—[ჯაჭუს]¹ და ვერც ჯაჭუი და ვერც მუზარადი ვერ გაეკუსთა. ერთი ჯრმალი ხანჯარს სცემოდა; ხანჯრის ტარი ზედ დაეჭრა; ექუსი აზნაურიშვილი მძიმედ დაუჭრეს, დაუკოდეს. გამარჯულშ[ა]ე ერეკლეს დარჩა; გამოაქციეს თათარნი, უფროსიერთნი დაჯოცეს და ამოსწყუიტეს.

58. ენკენისთვის ერთს იმერელნი შეიბნეს და გაიმარჯულს და ქართლელნი და ერეკლე ენკენისთვის ათს შეიბნეს და სრულად ამოსწყუიდეს².

¹ ამ ადგილას, უმეველია, გამორჩენილია სიტყვა ჯაჭუს. ქვემო ტექსტში ვკითხულობთ: „ვერც ჯაჭუი და ვერც მუზარადი ვერ გაეკუსთა“—თუმცა ზემოთ მხოლოდ მუზარადია ნახსენები.

² ლალაფაშას იმერლებმა სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს. წინააღმდეგობა გაუწიეს თურქების ლაშქარს აგრეთვე ქართლელებმაც (ერეკლე მუხრან-ბატონის მონაწილეობით) და დიდად დააზარალეს—ეს იმის შემდეგ, რაც მუხრან-ბატონებმა და სხვა თავადებმა მორჩილება გამოუცხადეს ლალა-ფაშას, ხოლო მანუჩარ კიდევ უფრო ადრე მიემხრო მას.

59. ორავეანდას შვილი მოვიდა და ლალაფაშასთან მანუჩარის მიუძღუა. ახალქალაქილამ ფაშა და პატრონი მანუჩარ ქართველს წავიდეს¹. ორავეანდას შვილი ქაიხოსრო აქათ გამოეგზავნა.

60. ქვანს ხეგ, ენკენისთუშს ოთხს, ხუთშაბათს ქორწილი უყავით მასთან პატრონიშვილს თამარს. ს[ამე]ბ[ამა]ნ და საშინელმა აწყურისა ღისმშობელმან წონ ქორწილი ბედნიერად მოუტანოს. ჭამა აგურიანში იყო, თათართ შიშითა. დია ჩნი უგუნებო ქორწილი იყო.

61. აგრეთვე კახი მეფე, პატრონის ლეონის შვილი [პატრონი ალექსანდრე] მიეგება ლალაფაშასა, სათისქალას შეეყარა და შაქისა და შარვანზე წავიდეს.

62. ამაზე შერანშაშვილი მოვიდა ყაენილამა, თუალშუშნიერთან იყო; ეს ამბავი მოიტანა: მანუჩარის ლალაფაშასთან მისულა შეიტყუა ყაენმა². თუალშუშნიერს კაცები გამოუგზავნა, სადგომი დააგდებინეს და ყორჩიბაშს მიაბარეს.

63. მარიამობისთუშს ოცდაექუს[ს], ორშაბათს დღესა დაიქირეს თუალშუშნიერი.

64. დაიქირეს შირვანი, ციხე ააშენეს და ოსმან-ფაშა შეაყენეს, მისით ლაშქრითა, და შემობრუნდეს.

65. ალექსანდრეს შვილი არაგუამდის მოჰყუა და დაბრუნდა.

66. ლალა-ფაშა მუხრანს დადგა, გორი გაამაგრა.

67. ქართლის მეფე, პატრონი სუიმონ ტყუშ იყო; ყაენმა გამოუშუა, მოაბით მოიყუანეს ავადმყოფი. პატრონი არჩილ, ერთით შვილითა³: და ბევრი ტყუშ თან მოიტანა, ლუინობისთუშს ნახევარ მოვიდა. ყაენმა ხუდაიბანდი გამოუშუა. ლალა-ფაშა ქართლსვე იდგა. მოვიდეს სომხითს, დალაპარაკდეს. ავადმყოფი იყო, მისით მიზეზით ვეღარ ნახა.

68. აიყარა ლაშქარი ლუინობისთუშს ერთსა, პარასკევს დღესა⁴, მოდენა დაიწყო. აწყურს ვიდევით. ორშაბათს პატრონი

¹ აქედანაც ჩანს, რომ მანუჩარ შეთანხმებული ყოფილა ლალა-ფაშასთან და მასთან ერთად მოქმედობდა ქართლს ლაშქრობის დროს.

² აქედან სრულიად ცხადი ხდება, რომ მანუჩარი ლალა-ფაშას მხარეზეა გადასული, მონაწილეობს თურქების სამხედრო ოპერაციებში, რაც ირანისათვის აღარაა დაფარული.

³ ერთით შვილითა“ ზემოდან არის ჩამატებული.

⁴ თ. ჟორდანიას დასკვნით 1578 წლის ღვინობისთვის (ოქტომბრის) პირველი პარასკევს არ მოდიოდა (ხელნაწერი A : 1179, გვ. 20)—თ. ჟორდანიასეულ „პარიზის ქრონიკა“.

მანუჩარ გამოეშუა, წინათ მოვიდა. სამშაბათს—პატრონი ყრ ყრე წინ მიეგებ[ა]—თუითან ლალა-ფაშაც მოვიდა და გაღმა ლეკზე დადგა.

69. ხუთშაბათს პატრონი დედისიმედი გავიდა ციხიდან და ლალაფაშა ნახა. ანგარიში არ იქნებოდა, რაც ლაშქრისა და აქლემების ჯარი იყო. შაბათს, ცისკრისა აიყარა და წავიდა. პატრონი ყრ ყრე თან გაჰყუა მოტყუებით და აღარ დაბრუნდა. პატრონი მანუჩარც თან წაჰყუა¹. ათს დღეს ძეილ ლაშქარი გაწმდა.

70. სამშაბათს დღეს ამბავი მოვიდა: პატრონი ყრ ყრე აღარ დაბრუნდაო. წუადგა პატრონი დედისიმედი, ჯაყამდის სდია, ვერ მიეწია; აზნაურიშვილები წაუყენა, ველარ დააბრუნვა; ისრე დედისა და ცოლშვილის გამოუსალმებელი წავიდა. ოლთისი სასან-ჯახოდ მისცეს; იქ მივიდა.

71. პატრონი მანუჩარ მოვიდა², აწყურს მობრუნდა.

72. ტაძრადმიყვანებამს დღეს პატრონის დედისიმედის ძმა პატრონი ვახტანგ ჯელთ დაიჭირა პატრონმა მეფემა სუიმონ და კეხუის ციხეში ტყუძლ ჩაადგო.

73. ლალაფაშას ლაშქარი და მირძა-ალი გამოეგზავნა პატრონს მანუჩართანა, ქართლს გაეძახა. ქართლს ვერ ჩაუვიდეს, სადგერს დადგეს და ამოსწყუიდეს სადგერი. წმიდის გიორგის განძი წაქდა.

74. მეორედ კიდევ სანჯახები გამოეგზავნა; შეიყარა პატრონი მანუჩარ, ჩაუჭდა და ზემო ქართლი დაერბია.

75. მოუვიდა კაცი პატრონს ყრ ყრეს, ოლთის აღარ დააყენეს, აზრუმს მიიყუანეს; შობის წინა დღეს წაიყუანეს.

76. მოუჭდა შაჰის ხუდაიბანდის ცოლი ბეგუმ შირიჯანსა, შეიბნეს, ამოსწყუიდეს ლაშქარნი, ციხე დაწუს, დააქციეს; ხაზინა ყულა ჯელთ დარჩა, თათარხან ჯელთ დაიჭირეს, ყაზმის ტყუძლ წაიყუანეს; მოერივნეს ყიზილბაშნი. ოსმან-ფაშა დემურყაფს უკურჩა. ჩავიდა ყაზმის ბეგუმი. დაიჭირეს ბეგუმი გამარჯულებული ჯელთა; ისიც მოკლეს და თათარხანცა, ყაენმა დააჯოცინა.

¹ აქ ნათლად ჩანს, რომ ყვარყვარე ათაბაგი ლალა-ფაშას მოტყუებით წაუყვანია თან, მანუჩარი კი თავისი ნებით გაჰყოლია.

² ამ შემთხვევაშიაც ნათელია, რომ ყვარყვარე ათაბაგს სხვა პოლიტიკური გეზი აქვს და მის მომდევნო ძმას—მანუჩარს სხვა. მანუჩარი თავისი ნებით მისდევს ლალა-ფაშას, ყვარყვარე კი თვითონ ლალა-ფაშამ გაიტყუა. მანუჩარი არბეინად ბრუნდება აწყურს. როგორც მხ. 73—74 მოწმობს, მანუჩარი ლალა-ფაშასთან ერთად არბევს საათაბაგოსა და ქართლს.

77. ქენსა ხაჰ, მ[არ]ტ[ს] კჳ პატრონი მანუჩარ აზრუმს წა-
ვიდა¹.

78. პატრონი ყრყრე და პატრონი მანუჩარ კოსტანტინო-
პოლის წავიდეს აზრუმშია. აპ[რილის] კ ორშაბათს გადგეს.

79. მასუკან² მოვიდა ამბავი—ბატონი თუალშუშნიერი: მა-
რიამობის თუშს ოცდასამს ჳელთ დაიჭირეს³.

80. ლუინობისთუშს ა, ორშაბათს დღესა ალამუტის ციხეში
ტყუშდ წაიყუანესო.

81. ჟამი შეიქმნა. მაისსა ლა, შაბათს საღამოსა ხოსიტა გა-
აცხელა საკანაფეს, პატრონის ყრყრეს შვილი. ღთის შეწვევით
გარდაიჭადა. ივნისს ით ბატონი ბეჭა გააცხელა და ღთის შეწვე-
ვით მანც გარდაიჭადა. ბევრი გააცხელა ჩნები და არავის-რა
დაუზიანდა.

82. მეორედ მოვიდა ლალა-ფაშა და კარი ააშენა⁴. ტფილის
ქალაქს ლაშქარი გაგზავნა და ნუზლი შეიტანა.

83. მარიამობისთუშს კჳ პატრონი დედისიმედი გააცხელა
ხუთშაბათს დღესა და ორშაბათს დღესა ბერის პატრონის ბასილის
ჟამით გაცხელებამ მოვიდა, საფარას საბურთეზე⁵ გავცხელებინა.
იმწამს წაბრძანდა პატრონი დედისიმედი. ორნი დედაშვილნი
ერთს კარავში დაწვეს. ენკენისთუშს გ, პარასკევი განთენდებოდა,
ღმერთი გარისხდა, ბატონი ბასილი მიიცვალა იჲ წლისა და ოცდა-
ორის დღისა (ღამით, ჟამსა გ)⁶. წამოვიდა პატრონი დედისიმედი
მოაბითა, ზღუდერს ჩამოვიდა.

¹ მანუჩარის აზრუმს წასვლის ამბავი იწყება 22-ე სტრიქონის მეორე ნა-
ხევარზე, როგორც გტყობა, ცარიელად დატოვებულ არეზე და, ვინაიდან ქვემო-
თრი სტრიქონი ამ ცნობის შეტანამდის დაწერილი ყოფილა, მანუჩარის აზრუმს
წასვლის ცნობა გადადის მეტად ვიწრო ზოლზე, მარჯვენა ნაპირზე, ასწვრივ.

² „მასუკან მოვიდა ამბავი“—ამით შემატანე გვეუბნება, რომ მთელი
1578 წლისა და მომდევნო 1579 წლის იანვარ-აპრილის (20 რიცხვამდის) თვალ-
შეგნეირის დაპატიმრებისა და ალამუტის ციხეში გაგზავნის ამბავი ყაზვინიდან
შოსულა 1579 წლის მარიამობისთვე-დენობისთვეში, რის გამო აქ დარღვე-
ულია ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა.

³ ცნობის ბოლო ნაწილი მარჯვენა ნაპირზეა მიწერილი.

⁴ ე. თ. რუს. გ-ში აღნიშნავს: Возобновление крепости Карса у На-
шмер-а отнесено к августу 1579 г. (7 104).

საყურადღებოა, რომ ლალა-ფაშას მეორედ მოსვლის თარიღი არც კი
არის აღნიშნული მატრიანეში.

⁵ „საფარას საბურთე“ და არა ხაბურთალო, უეჭველია, სადაც საფარის
მიდამოებში უნდა ყოფილიყო (შდრ., ე. თ., რუს., 208 Сабуртаლო).

⁶ ფრჩხილებში ჩასმული სიტყვები ჩამატებულია ბასილის წლოვანების
აღნიშვნის შემდეგ, სტრიქონს ხემოთ.

84. და ლუნიობისთუშს უსკუდარიდამ პატრონიშუილების ფა-
მოშუშბის მახარობელი მოვიდა¹.

85. ამავე ქენსა გიორგობის თუეს პატრონი მანუჩარ მოვიდა
კოსტანტინოპოლიდამ. ფაშაობაჲ ებოძა ხუანთქარსა. და სრულად
მისი მამული². ორ თვეს პატრონი ყრყრე თორთომს დაეყენებინა,
არ გამოეშუა:

86. ქრკენსა ხაშ, იანვარს შ, პატრონი ბექა ვალიდამა გავა-
ყენეთ³. ლალა-ფაშა წასრულიყო და ბექა ოლთის დადგომილიყო.

87. პატრონი ყრყრე ღთის წინაც შეურცხუშნელი და კაცთა-
ნაც ფალავანი დაეცა ხუანთქართანა—და ქართველობით გამოეშუა,
მისის საბაჲტონოს წყალობაჲ ექნა...⁴ და მარტში მობრძანდა.

88. ივანობისთუშ წახევარ ბექა მოვიყუანეთ და თუითან ორ-
ნივ ბატონი⁵ ლორეს წავიდეს, დაარბიეს და გამარჯუშბულნი მო-
ვიდეს⁶.

89. მასუკან მეორეს წელიწადს სინან-ფაშა მოვიდა, ტფილის
წავიდა და ორნივ თან გაჰყვეს. პატრონი ყრყრე თრიალეთიდამ
მოებრუნებინა, იმერეთს მოციქულად გაეგზავნა და პატრონი მა-
ნუჩარ თან წაეტანა.

90. ქენსა ხაშ პატრონის ვახტანგისაგან ღწი გარისხდა⁷.

91. ქენსა ხათ პატრონმან მანუჩარ გუირგუინი იკუროთხა ფე-
ბერვალს⁸.

¹ „პატრონიშუილების გამოშუშბის მახარობელი მოვიდა“—ამის დამწერს
თითქოს მანუჩარიც ძალად წაყვანილად მიჩნია.

² ვ. თ. აღნიშნავს, რომ მანუჩარმა, Hammer-ის მიხედვით, სტამბოლს
ყოფნის დროს მაჰმადიანობა მიიღო და მუსტაფა-ფაშად იწოდებოდა, ყვარ-
ყვარემ კი (თურქულ საბუთებში გრეგუარად წოდებულმა) უარჰყო მაჰმადიანობა.

³ ბექას გაყენება ვალიდამ, როგორც მომდევნო ტექსტი მოწმობს, უნდა
გულისხმობდეს ბექას წარგზავნას ლალა-ფაშასთან მისი (ბექას) წილი საუფლის-
წულლო მამულის გამოსათხოვად. ბექა ამ დროს მეთექვსმეტე წელში იყო გადა-
მდგარი (დაიბ. 1564 წ. აგვისტოს 12).

⁴ „მისის საბაჲტონოს წყალობაჲ ექნა“ ხონთქარს .

⁵ „ორნივ ბატონი“—ყვარყვარე და მანუჩარ.

⁶ ამ აქტით (ლორეს დარბევით) იწყება ხონთქრის სამსახური ყვარყვარე
ათაბაგის მხრივ.

⁷ ვახტანგ მუხრანბატონის სიკვდილი გვიან გაუგიათ საათაბაგოში—ცნო-
ბა მოთავსებულია უკვე შეესებული 28-ე გვერდის ბოლო სტრიქონების გა-
სწვრივ, მარცხენა კიდეზე.

⁸ გასარკვევია, რა მნიშვნელობით არის ნახმარი აქ გვირგვინის კურთხე-
ვა. ვ. თ. მიხედვით—ათაბაგად (ვ. თ. რუს. 210 გვ.). თუ ეს ასეა, მაშინ გამო-
დის, რომ მანუჩარ უფროსი ძმის ყვარყვარე ათაბაგის სიცოცხლეში კურთხე-
ულა ათაბაგად, რაც ძნელი წარმოსადგენია. გვირგვინის კურთხევა აქ დაქორწი-
ნებად უნდა ვაგიგოთ (იხ. მხ. 98).

92. ივანობისთუშს ღამდევსა, ქკნსა ხათ ბეჟა კონსტანტინო-პოვლეს წაიყვანეს.

93. ამავე ქრნიკონსა, მარიაშობისთუშს ოთხს პატრონი არჩილ მობრძანდა აწყურს. დიდის ხნის უნახავნი დაამძანი შევიყარენით. ღუინობისთუშს წაბძანდა.

94. ქკნს ხათ, გიორგობისთუშს კე პატრონის ყრყრეს და პატრონის არჩილისგან ღთი გარისხდა¹.

95. ქკნსა ხათ პატრონს მანუჩარს უღალატეს ურუმთა. პატრონი მორჩა. ორნივე ფაშანი მძიმედ დაიკოდნეს და გაიქცეს და თემი ჩნვე დაგურჩა². და ყენი განჯას მოვიდა. და პატრონს მანუჩარს ზალაბუთი მოსცა და პატრონს დედისიმედს ხუთი დიდი სოფელი³.

96. ქკნს სოა თულშუშნიერი ორმოლამ ამოიყუანეს და ყენთან მოიყუანეს.

97. ქკნსა ს სამოცდათერთმეტსა, მ[არ]ტს კდ, კუირას დღეს, ბზობაჲსა პატრონმა მანუჩარ მეფეთ-მეფის პატრონის სუმონის ქალი, პატრონი ელენე, მოიყვანა⁴.

98. ქკნს ხობ⁵ სარდარი ვარად-ფაშა მოვიდა ახალციხეს საშენებლად. ველარ დაღვა, წავიდა და თემი ჩნვე დაგურჩა.

¹ საოცარია, რომ ათაბაგთა სახლის უფროსი წევრის—ყვარყვარესი და იმავე დღეს გარდაცვლილი დედისიმედის ძმის არჩილ მუხრანბატონის სიკვდილი ამდენად მშრალად არის აღნიშნული მატრიანეში. ამ ერთდროული სიკვდილის მიზეზად „მსრველი სენი“ უნდა ვიგულისხმოთ, ან ბრძოლის ველზე დაღუპვა. გაკვირვებას იწვევს ვახტანგ მუხრანბატონის სიკვდილის ასევე მშრალად, უკომენტარიოდ აღნიშვნა (§ 91). შესაძლებელია ეს ქამთა უკიდურესი სიავით იყოს გამოწვეული.

² „თემი ჩუშნვე დაგურჩა“— ეს მეტად აჩქარებული დასკვნა დამახასიათებელია ათაბაგთა სახლის წევრთა განწყობილებისათვის; მიუხედავად კატასტროფული მდგომარეობისა, მათ ცნობიერებაში მაინც არ არის ჩაფერფლილი ხელი სუფულების შენარჩუნების იმედის ნაპერწკალი.

³ ეს ცნობა მიწერილია 29 გვერდის მარჯვენა ნაპირზე, მანუჩარისთვის ურუმთა ღალატის ცნობის (1582 წლის) გასწვრივ. ათაბაგთა სახლი ისევ ირანის ორიენტაციას უბრუნდება და კავშირს იკერს ამ ძველ „მფარველთან“. შესაძლებელია ეს იმის შედეგი იყოს, რომ ხონთქრის აგენტების მდგომარეობა სამცხეში ამ დროს შერყევულია და ათაბაგების სახლი კვლავ იმსახურებს ყენის ნდობას.

⁴ სვიმონ მეფის ასულის ელენეს „მოყვანა“ დაქორწინების, გვირგვინის კურთხევის, შემდეგ უნდა მომხდარიყო. იხ. მხ. 92.

⁵ ტექსტში აქაც და მომდევნო მხ-შიაც ხო ქრონიკონი აღინიშნება ხით-თ (მხ. 103, 104 და სხვ.).

99. ქქნს სოე—აქა ხუდა [ზანდას შვილი ამზა-მირძა დალა-
[ქმა] მოკლა¹.

100. აქა მაწყუ[შო(რელი) გაგზავნეს კოსტანტიპოლეს [და] საპატიონ[ი მ]ძველად: შალიკა[შვილი ე]დიშერ, შა[ლიკაშვილ]ი ელია და ამილახორიშვილი ქოი[არ]².

101. და მძველები დაიჭი[რეს]; პატრონი მანუჩარ ველარ მიე[ნდო]³.

102. ქქს სოე ახალციხე და გორი ააშენეს ურუმთა, აგვს-ტოსა, დასაბ[ა]მითგან წელთა შვიდია[თ]ას ორმოცდაათოთხმეტსა⁴.

103. მეფე სემეონ საშველად მოვიდა; აღარ შეაბეს მესხთა; თემი დაარბიეს და წავიდეს.

104. ბევრ რიგი მოლაღატე შემოადგეს პატრონს მანუჩარს; ველარ დაუდგნა და ახალდაბას ცოლი წაიყუანა და წავიდა.

105. პატრონი დედისიმედი და პატრონის ყრუყრეს შვილი— პატრონი ქაიხოსრო საკანაფეს ციხეში დადგეს.

106. და დიასამიძემ ელია დემოთიას ციხეს სავალინშვილი სა-ღალატოდ შეუყენა. უღალატეს, ციხე წაართუეს და ბევრი საქო-ნელი და საღარო დაიჭირეს⁵.

¹ ცნობა მიწერილია 29 გვ. მარჯვენა ნაპირზე, მანუჩარის მეფულის მოყვანის ცნობის გასწვრივ (მხ. 97).

²⁻³ მძველების გაგზავნისა და მათი თურქებისაგან დაპატიმრების ცნობაც მიწერილია 29 გვ. მარჯვენა ნაპირზე, უკანასკნელი ოთხი სტრიქონის გასწვრივ; იგი (ცნობა) ამავე 29 გვ. ქვემო (მარჯვენა) კიდეზე თავდება.

მინაწერი იწყება სოე ქრონიკონით აღნიშნული (მხ. 100) მინაწერის ქვე-მთ; პირველი სიტყვა „აქა“ მიგვითითებს, რომ მძველები 1587 წ. (სოე ქქნს) გაუგზავნიათ სტამბოლს.

⁴ ქრონიკონი სოე უდრის (1312+275=) 1587 წ.; „დასაბამითგან“ ეს (1587+5604=) 7191 წელი იქნება ქართული სათვალავით და არა 7094.

⁵ არ ჩანს გარკვევით—ვისთვის გაისარჯა ამ შემთხვევაში ათაბაგის სახლის ძველი მტერი ელია დიასამიძე. საფიქრებელია, რომ დემოთიას ციხე ჯერ კიდევ დედისიმედს ეკუთვნოდა და დიასამიძის ეს აქტი, მსგავსად ბეჟან გოგორიშვილის მოქმედებისა (იხ. მხ. 103), თურქების საამებლად იყო მიმართული. ამ ვარაუდის საფუძვლიანობას მოწმობს ის გარემოება, რომ დედისიმედის საკანაფეს ციხეში დადგომისა, ელია დიასამიძის მცდელობით დემოთიას ციხის აღებისა, ბეჟან გოგორიშვილის მიერ ციხიჯუარის „უკუჭერისა“ და ფაშისათვის მირთმევის ამბები, მატიანის გადმოცემით, ერთმანეთთან დაკავშირებული ჩანან („და დიასამიძემ ელია“ ...„და გოგორიშვილმა ბეჟან...“).

ტექსტში გარკვევით წერია სავალინშვილი (ს. ჯიქიას განმარტებით ს. სავანელი იგივე რუსული სავანლის ხეგია Саванлишеви. ს. ჯიქია, წ. III, გვ. 494). და არა სავალიშვილი, როგორც კითხულობს ვახუშტი.

107. და გოგორიშვილმა ბეჟან ციხიჯუარი უკუიქონა და მისცა ფაშას.

108. შემოგვიყენეს მოლალატენი¹ და ველარც ჩ'ნ დაუდგენინა და ჩავედით ახალდაბას მარტს ნახევარ.

109. გაზაფხულ ყაენი ხუდაბანდიშვილი აბასი-მირძა გამოვიდა, არდაველს მოვიდა; [ო]ზბეგნი ხუარასანს წამოეჭიდნეს; დაბრუნდა², იქითვე წავიდა და თვალშეწიერი თან წაიტანა. თავრეეს რომ ჩავიდეს, იქ ომი იქნა. სამჯერ შეიბა თვალშეწიერი, სამჯერვე გაემარჯვა, კიდევ დაჯოცნა, ჯელთაც დაიჭირნა, ყაენს მიუსხა. ყაენმა მამულიც დიდი მისცა და ჯილდოცა.

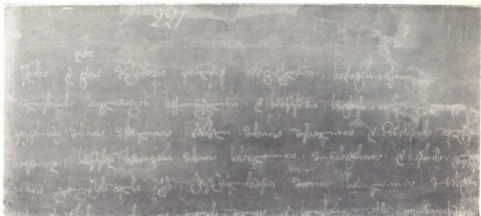
მერმე პატრონი მანუჩარ ველარ მიენდო; ღონე ველარ მოიგონა რა. დაგვიწყეს მოციქულობა. პატრონი დედისიმედი და პატრონი ჩემი შვილისშვილი პატრონი ქაიხოსრო გამოუგზავნეს ახალციხეს ფაშასთანა, შობის წინა დღეს].

¹ როგორც მანუჩარ ათაბაგს, ისე დედისიმედსა და მის შვილისშვილს, ეტყობა, შეერთებული ძალით უტყვენ ერთი მხრით საკუთარი თავადები და მეორე მხრით თურქი აგრესორები.

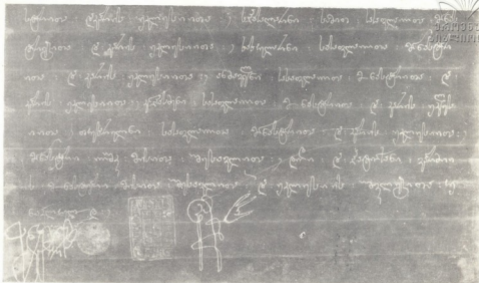
² „დაბრუ“ სიტყვაზე წყდება „მესხური ქრონიკის“ S: 947 ხელნაწერში დაცული ტექსტი; ფრჩხილებში ჩასმული ნაწილი „ქართლის ცხოვრების“ S: 25 ნუსხიდან (გვ. 672) არის გადმოწერილი.

ტაბ. 1. მცხეთის საბუთი—Ad 91.
მანუჩარ, მანუჩარის ხელმოწერის
პირი, გადმოიღო ვ. მირიანაშვილმა.

ტაბ. 2. მცხეთის საბუთი Ad 91: დასაწყისი სტრუქტურები (როტო-პირი)

ტაბ. 3. მცხეთის საბუთი Ad 91—ბოლო სტრიქონები. მანუჩარ-მანუჩარის უხელმოწერა, სიმტკიცის ბეჭდები და კათალიკოსის ზღურთვა (როტო-პირი)

ჲ დასახარებდ და ღმერთიანი სიყვარული
ყვარეს ყოველნი და ეძახდით მათ სიყვარული
ღმერთისა:

8. და ვინც უღმერთოდ იყავით და
მეტი იყავით და მსხვერპლი იყავით:

9. და ვინც უღმერთოდ იყავით:

10. და ვინც უღმერთოდ იყავით და
მეტი იყავით და მსხვერპლი იყავით
და ვინც უღმერთოდ იყავით და
მეტი იყავით და მსხვერპლი იყავით
და ვინც უღმერთოდ იყავით და
მეტი იყავით და მსხვერპლი იყავით
და ვინც უღმერთოდ იყავით და
მეტი იყავით და მსხვერპლი იყავით

11. და ვინც უღმერთოდ იყავით და
მეტი იყავით და მსხვერპლი იყავით

ტაბ. 4. „მესხური დავეთნი“. გიორგი მთაწმიდელის ანდერძი (S:947)

F ...

F ...

F ...

S ...

S ...

S ...

S ...

S ...

...
...
...

F ...

ՅԵՐԵՄԻԱ
ՅԵՐԵՄԻԱ

Գրքի վերջը

Երեսուր նմաք Եր ցոփևուք արարիս
 ևք Եր արժանի՝ ոռնեմք արե ար Եր
 արժանի արարիս ար : արն : Եր
 արնիս արարիս : արարիս արարիս : ար
 արն : արարիս ար Եր արարիս արարիս Եր
 արարիս արարիս : Երարիս ար : Եր : արն : Եր :
 արարիս արարիս : արարիս արարիս : արարիս արարիս : արարիս արարիս : արարիս արարիս : արարիս արարիս :
Դարն : Եր : Եր արն : ար : Եր արն և ար
 արարիս : արարիս արարիս Եր արարիս :
Եր արարի : արարի : Եր արարի : Եր արն
 ար : արարի արարի : արարի արարի : արարի արարի
Զարն : արարի : Եր արարի արարի :
Էր արն և արարի : Եր : ար : արարի արարի
 արարի : Եր : ար : արարի արարի ար
 արարի :

Գրքի վերջը

გამოკვლევები და შენიშვნები

მოსახსენებლები

ამ ნაშრომში გამოქვეყნებული სამხრეთ საქართველოში XVI ს. სხვადასხვა წლებში დაწერილი სამი „მოსახსენებელი“ მთელ რიგ წერილობით ძეგლს ენათესავება და განსაკუთრებით ახლოს დგას ნიკორწმინდის ხელნაწერში ჩართულ „მეფეთა და კათალიკოსთა სულთა მატთანესთან“¹.

მსგავსი „მოსახსენებლები“ არ წარმოადგენენ დამოუკიდებელ ძეგლებს ან საბუთებს. ისინი ჩართული არიან სალიტურგიკო ან კანონიკური შინაარსის ხელნაწერების გარკვეულ ნაწილში—ე. წ. „ძეგლის წერაში“. ხელნაწერთა ინსტიტუტის XI ს. ეტრატის ცნობილ „სჯულის კანონში“ (S:143) ჩართული „ძეგლის წერაჲ სარწმუნოებისაჲ, რომელი აღწერეს... კოსტანტინეპოვლეს შეკრებულთა წმიდათა მამათა წმ. ხატთა თაყვანისცემისათვის, რომელ ესე წარიკითხვის სოფიაწმიდას, პირველსა კვირიაკესა წმ. მარხვათასა“ ასეთი მოსახსენებლების პროტოტიპად უნდა ჩაითვალოს. ამ ტექსტში ჯერ კიდევ არ არის შეტანილი ქართველ პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეთა ნუსხა.

მაგრამ, საფიქრებელია, რომ XI ს. ბოლო წლებიდანვე „ძეგლის წერაში“ ჩართულ ბიზანტიის „ქვეყნის მეფეთა“, „ქეთილმსახურთა დედოფალთა“, „პატრიარქთა“ და სხვა სიების გვერდით უნდა გაჩენილიყო ქართველ მეფეთა, დედოფალთა და სასულიერო (კულტურულ) მოღვაწეთა მოსახსენებლები.

1. ამილახორთა კრებულის (S:1246) მოსახსენებლები

S:1246 ხელნაწერი კრებულის მოსახსენებლები ცნობილი გახდა ჩვენთვის S კოლექციის ისტორიკოს მ. ჯანაშვილისეული აღწერილობის წყალობით. საქართველოს მეფეთა აქ წარმოდგენილი

¹ ე. თაყაიშვილი, მეფეთა და კათალიკოსთა სულთა მატთანე ნიკორწმინდის ხელნაწერში. პარიზი, 1939.

ნუსხა, ეტყობა, უცვლელად გადმოწერილია XIII ს. რომელიც ხელნაწერის „ძეგლის წერიდან“. აქ თანმიმდევრობის ზედმიწევნით დაცვით არის წარმოდგენილი ქართველ მეფეთა ნუსხა „ბაგრატიონთა აფხაზთა-ქართველთა“ მეფიდან მოყოლებული „დავით და დავით (ულუ დავითი და დავით ნარინი) მართლმადიდებელ მეფეებამდის“. ამ სიას, რომელიც ქრონოლოგიურად 1027—1293 წწ. იფარგლება, ცოტაოდენი ხარვეზით, მისდევს ათონის მთის (საბერძნეთში) X—XI სს. თვალსაჩინო ქართველ მოღვაწეთა მოსახსენებელი; იგი იწყება ექვთიმე მთაწმიდელის სახელით (963—1028) და თავდება გრიგოლ ბაკურიანის ძის, „სევესტოსისა და ყოვლისა დასავლისა დიდისა დომესტიკოსისა“ სახელით (გარდაიცვალა 1086 წ.).

პირთა მოკლესათითოო დახასიათება მოწმობს, რომ მოსახსენებელთა ამ პირველი ფენის დედანი (სრულიად საქართველოს მეფეთა და თვალსაჩინო მოღვაწეთა X—XIII ს. სია) შედგენილია ათონის მთაზე (საბერძნეთში), XI, XII, XIII ს.ს.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ ნუსხაში შეტანა წმიდათა და მართლმადიდებელთა დედოფალთა—მარიამისი და მართასი და ქართველთა პეტრიწონული მონასტრის დამაარსებლის (1083 წ.) გრიგოლ ბაკურიანის ძის დახასიათებისა და ტიტულატურის დასაწყისი: „ყოველთა ნათესავთა ჩ[უენ]თა მასპინძლისა“. მაგრამ მოსახსენებლების ამ ძველ ფენას ჩვენ აქ არ ვეხებით.

მეფეთ-მეფის გიორგისა და სამცხის პატრონთა მოსახსენებელი

ჩვენთვის საკუთრად საინტერესოა მოსახსენებლების ყველაზე გვიანდელი ფენა, რომელიც იწყება ხელნაწერის 35 r-ზე, მეორე სვეტის მეთოთხმეტე სტრიქონიდან. აქ სამცხის ათაბაგებისა და სამხრეთ საქართველოს სხვა „პატრონთა“ ნუსხას წინ უძღვის „მართლმადიდებლისა მეფეთ-მეფისა გიორგისა“, მისი ცოლის, შვილის (ვაჟის) და შვილიშვილის (ცოლითურთ) მოსახსენებელი.

გიორგი მეფისა და მისი, თუ შეიძლება ითქვას, მესხი სახლობის წევრთა ნუსხას უშუალოდ მისდევს პატრონის ყუარყუარესი, დედისიმედისა და მათ ძეთა: ქაიხოსროსი და მზექაბუჯის მოსახსენებელი.

„მოსახსენებელთა“ მომდევნო ფენა ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის, მისი მეუღლის—მეფეთ-მეფის ასულის ქეთეონ-ქრისტიანასი, მათი ძის—ამუანისა და სხვა ჩამომავალთა სახელებს გვაუწყებს.

როგორც ვხედავთ, მოსახსენებლის ამ გვიანდელ ფენაში მოხვედრილია ერთადერთი მეფე—გიორგი მეფეთ-მეფე, წარმოდგენილი სამცხის პატრონთა გარემოცვაში. ყოველ ექვს გარეშეა, რომ ამ ნუსხის ყვარყვარე, მისი სახლის წევრების მიხედვით, არის ყვარყვარე დიდი (1416—1498 წწ.), „მეფეთ-მეფე გიორგი“ ყვარყვარეს მიერ შეპყრობილი და შემდეგ ყვარყვარეს ასულთან, თამართან შეუღლებული—გიორგი VIII; მისი სახლის აქ ჩამოთვლილი წევრები არიან ჩვენთვის ნაცნობი პირები: ყვარყვარესა და დედისიშვილის ასული თამარ (დედოფალი, გიორგი VIII თანამეცხედრე) და მისი შვილები გიორგი მეფისაგან: ვაჟი—ვახტანგ, ასული—ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის მეუღლე ქეთეონ-ქრისტინე და სხვა.

ამგვარად, საკვლევი ძეგლის წყალობით ერთხელ კიდევ დასტურდება ყვარყვარესთან პატიმრად მყოფი გიორგი მეფის დამოყვრება ათაბაგთან². გიორგი მეფისა და ათაბაგის ასულის თამარის ვაჟის ვახტანგის (ქეთეონ-ქრისტინეს მოსახსენებლით: ვახტანგ-ყოფილი ვარსიმეს) შესახებ ახალ ცნობას ეპოულობთ—ვახტანგის მეუღლეს გულქანი რქმევია; ვახტანგის ვაჟს კი ვოსროთანგილი. გიორგი VIII შვილიშვილის ეს უცნაური სახელი სხვა წყაროდანაც არის ცნობილი:

„სულსა პატრონისა მეფის შვილისა სულ-
ქურთხეულისა ხოსროთანგისა შ“ნ ლ“ნ“—
გვითხულობთ XI ს. სენიაქსარის ერთ-ერთ მინაწერში³.

ქეთეონ-ქრისტინეს ჩამომავალი

გიორგი მეფისა და ათაბაგის ასულის თამარის ქალის, ქეთეონ-ყოფილი ქრისტინეს სახლის წევრებს—მის მეუღლეს ვახუშტ-ყოფილ ვასილიოსს, შვილებს: ამუანს, ელისბარს, იოთამს, გულქანს ჩვენ ადრევე ვიცნობდით⁴.

S: 1246 ხელნაწერის მოსახსენებელი დამატებით ცნობებს გვაწვდის მათ შესახებ. აღსანიშნავია, რომ მოსახსენებელთა სხვადასხვა ჯგუფებს შორის მათი (მოსახსენებლების) შემდგენელი ყვე-

² ქრ. შარაშიძე, საქართვე. ისტ. მასალები, გვ. 236—240.

³ ვახტანგის ვაჟი ხოსროთანგილი მეფის შვილობით იხსენიება იმის გამო, რომ ვახტანგ გიორგის ძე სულ მცირე ხნით ქართლის ტახტზე იჯდა (1484 წ.). იხ. ქრ. შარაშიძე, მასალები, გვ. 239—240.

⁴ ქრ. შარაშიძე, მასალები, I, გვ. 211—212.

ლაზე დაწვრილებით სწორედ ქეთეონ-ქრისტინეს სახლის წევრებს ჩამოთვლის: აქ ცალ-ცალკე გამოყოფილი არიან ქეთეონ-ქრისტინეს ვაჟები: „პატრონი ელისბარი“ და მისი მეუღლე მარიხი; „პატრონი იოთამ“ და მისი მეცხედრე მზექალ.

ქრისტინეს სახლთან დაკავშირებულია ელისბარისა და იოთამის ქვემოთ მოხსენებული „და[ა] მათი თამარ“, აგრეთვე „პატრონი ეკატერინა“ და ძენი მისნი: ბოქა, სურხან, გარსავან და გურგაქ⁵.

ადამიანთა ამ უკანასკნელი ჯგუფის მოსახსენებლები მოკლებულია ნიშანდობლივ აღნიშვნას—ვინ არიან ისინი? რა გვარისა ან რომელი სახლის წევრები. მაგრამ ნათელია, რომ თამარი და „პატრონი ეკატერინა“ უნდა მავაკუთვნოთ ქეთეონ-ქრისტინეს და ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის ჩამომავალთ, რადგან მათი სახელების ნუსხა უშუალოდ მისდევს ქეთეონ-ქრისტინესა და ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის სახლის წევრების ჩამოთვლას.

ამათგან „პატრონი ეკატერინა“ გათხოვილია და ჩვენი ძეგლი გხსენიებს მისი ოთხი ვაჟის სახელებსაც (იხ. ზემოთ).

„პატრონი ეკატერინას“ სახლში ყოფილა „გაზრდილი“ მწერალი ზოსიმე, რომელიც სულ ბოლოს იხსენიება.

ხელნაწერის მომკვებელის ვინაობა

ტექსტის სხვადასხვა ადგილას ჩართული ანდერძ-მინაწერების მიხედვით ხელნაწერის მომკვებელი არის „პატრონი თამარ“. მისი სახელი ხელნაწერის სხვადასხვა ადგილას არა ერთხელ იხსენიება. მოხსენებულია აგრეთვე თამარის ქმარიც:

„ღმერთო და ყდ წო ღთის
 მშობელო...
 შეეწიენით მას საუკუნოსა
 პატრონსა სულკურთხეულსა
 ქოიარ-ყოფილსა ქე-
 რობინს და მის(ს)ა მეცხე-
 დრესა პატრონსა თამარს და
 ძეთა მისთა“.

პატრონი თამარის მეუღლის ქოიარ-ყოფილი ქერობინის „სულკურთხეულად“ მოხსენიება მოწმობს, რომ ქერობინ ანდერძის და-

⁵ სახელი გურგაქ გვხვდება „მესხურ ქრონიკაში“—შალიკაშვილის (-გარახაშვილის) კოკოლას ბიძა გურგაქ ათაბაგებთან ბრძოლაში ხან თავის ძმისწულგებს ღალატობს, ხან ათაბაგებს.

წერის დროს ცოცხალი აღარ ყოფილა; ეს პირი, ერის კაცობაში ქოიარის სახელის მატარებელი, მონაზვნობაში ქერობინის სახელით ყოფილა ცნობილი. მას სხვა წყაროც იხსენიებს:

„სულსა ამ[ილა]ხორსა, ქოიარ ყოფილსა ქერ[ო]ბინს
შეუნდგნეს ღმერთმან“

გვიოთხულობთ XI ს. სვინაქსარის ერთ-ერთ მინაწერში.

აქ მოხსენებული ამილახორისა და S : 1246 ხელნაწერის მომგებელის თამარის ქმრის იგივეობა უეჭველი ხდება ამილახორის საერისკაცო სახელის ქოიარისა და სამონაზვნო—ქერობინის ორივე მინაწერში შერწყმით გამეორების წყალობით.

ხელნაწერის მოსახსენებლებში ქეთეონ-ქრისტინეს ვაჟების ელისბარისა და იოთამის დადწოდებული (და[ჟ]მათი) თამარ ჩვენ ქოიარ-ყოფილი ქერობინის ცოლად და ხელნაწერის მომგებელად მიგვაჩნია.

ეს თამარი, როგორც მისი ძმები ელისბარ და იოთამ, გიორგი VIII შვილიშვილია.

ხელნაწერის სადაურობის დადგენისათვის ზედმიწევნილი ცნობა არ მოგვეპოვება.

მნიშვნელობას მოკლებული არ არის ხელნაწერის ფურცლებზე მოგვიანებით, არა ტექსტის ხელით შეტანილი ამილახორთა (სამცხის ამილახორთა) მოსახსენებელი, რომელსაც თანამიმდევრობის მიხედვით უკანასკნელი ადგილი მიეკუთვნება⁶.

მოსახსენებელთა ეს სხვადასხვა ფენა ერთმანეთთან განუწყვეტელი გენეალოგიური ჯაჭვითაა დაკავშირებული: გიორგი მეფეთ-მეფისა და ათაბაგთა ასულის თამარის ჩამომავალნი არიან: ასული მათი ქეთეონ-ყოფილი ქრისტინე, შეუღლებული ვახუშტ-ყოფილ ვასილიოსთან; ამ ცოლ-ქმრის შვილები; ამჟან (მოსახსენებლის დაწერის დროს დიდიხნის მიცვალებული), „პატრონი ელისბარ“ და „პატრონი იოთამ“, „და მათი თამარ“ და, უკანასკნელ, „პატრონი ეკატერინა“ და მისი მოდგმა.

Q: 642 ხელნაწერში ჩართული ერთი მოსახსენებელი, რომელსაც ჩვენ ქვემოთ განვიხილავთ, მსგავსავე გენეალოგიურ ძაფზეა ასხმული.

აქაც და იქაც მითითებულია ხელნაწერის მომგებელის მაღალი ჩამომავლობა, რომელიც თავისი

⁶ საკითხავია, ხომ არ არის „მესხური ქრონიკის“ ამილახორიშვილი ქოიარ ქოიარ-ყოფილი ქერობინისა და თამარის შვილისშვილი.

სათავით არა თუ ათაბაგებს, არამედ მეფეთ-მეფეებს უკავშირდება (აქ ამილახორიშვილები, იქ სფირიდონ ბენაშვილის შვილი იოსაფატ).

ხელნაწერისა და ტექსტის ხელით ნაწერი მოსახსენებლის დათარიღებისათვის

S:1246 ხელნაწერი ნაკლულოვანია. მას, სხვათა შორის, აკლია ანდერძი, რომელშიაც, უეჭველად, ხელნაწერის დაწერის თარიღიც იქნებოდა აღნიშნული:

როგორც ეს პატივცემულმა ლეონ შერვაშიძემ გარკვევა, ქვირინიშნების მიხედვით ხელნაწერის გადაწერა XVI ს. 20—40 წლებს განეკუთვნება⁷.

ელისბარ და იოთამ შალიკაშვილები

ვახუშტ ყოფილის ვასილიოსისა და „მეფეთ-მეფის ასულის“ ქეთონ-ქრისტინეს ვაჟების ელისბარისა და იოთამის გვარისა და ადგილ-სამყოფელის გასარკვევად არაერთი ცნობა მოიპოვება. სამხრეთ-საქართველოს ამ დიდი ფეოდალების სახელები, სხვათა შორის, ფიქსირებულია ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ძეგლში—Ad:91 საბუთში (ამ საბუთზე დაწერილებით ქვემოთ გვექნება მსჯელობა). აქ ისინი შალიკას შვილებად არიან მოხსენებულნი:

„თმოგუელნი, სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა შალიკასვილთა ელისბაალს და იოთამს აქუს“, ვკითხულობთ ამ ძეგლში.

ამ პირების სადაურობის გარკვევას გვიადვილებს ის გარემოება, რომ S:1246 ხელნაწერის მოსახსენებლებიდან ცნობილი ხდება პატრონი „ელისბარის მეუღლის“ მარეხის სახელიც.

„პატრონი ელისბალ, დედა მათი ქრისტინა“ და ელისბარის მეუღლე მარის მოხსენებული არიან კუმურდოს ცნობილი ტაძრის XVI ს. დასაწყისში რესტავრირებული დასავლეთი ნაწილის წარწერაში:

„იესუ ქრისტე! დიდებულ ჰყავ...
... პატრონი ელისბალ, დედა მათი
ქრისტინა, მეცხედრე მათი მარის...“⁸.

⁷ ამ დაზნარებისათვის და სხვა მრავალი ხელისშეწყობისათვის პატივცემულს ლ. შერვაშიძეს უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

⁸ გ. თაყაიშვილი, МАК, XII, Москва, 1909, გვ. 42.

კუმურდოს ტაძრის ამ წარწერისა და ჩვენს ხელნაწერში მოხსენებულ პირთა—მეფეთ-მეფის გიორგის ასულის ქეთაონ-ქრისტინესი, მისი ძის ელისბარისა და ამ უკანასკნელის თანამეცხედრის მარიხის იგივეობას ყურადღება მიაქცია საქართველოს მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა ვასილ ცისკარიშვილმა. ამ ძვირფასი ცნობის ჩვენთვის მოწოდებისათვის მას დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

დამატებით უნდა აღინიშნოს ამ ტაძრის წარწერაში „ზოსიმე კუმურდოელი“ შესანდობარც: „ზოსიმე კუმურდოელი სანდონ“.

როგორც ვიცით, ზოსიმე კუმურდოელის სახელი მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქეთაონ-ქრისტინეს სახლთან⁹.

ზემოთქმულის მიხედვით ქრისტინესი, ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსისა და მთელი მათი მოდგმის „საპატრონო“ კუმურდოელის სამწყოსში უნდა ვიგულისხმოთ. მომდევნო კვლევა-ძიება ცხადყოფს, რომ ქრისტინეს შვილები XVI ს. თმოგვის პატრონები ყოფილან¹⁰.

II. „მეწიეთის მარხვანი“ და მისი მოსახსენებლები (Q: 642)

საქართველოს ისტორიის მდიდარი მასალების იმ კრებულში, რომელიც დიმიტრი ბაქრაძემ აჭარა-გურიაში მოგზაურობის აღწერის სახით გვიანდერძა, სხვათა შორის, გამოქვეყნებულია „მეწიეთის მარხვანის“ მოსახსენებლები. ამ ძეგლს უკანასკნელ ხანამდის ჩვენ მხოლოდ რუსული თარგმანით ვიცნობდით. ხელნაწერთა ინსტიტუტის Q კოლექციაში 642 ნომრით დაცული ხელნაწერის გაცნობამ დაგვარწმუნა, რომ იგი დ. ბაქრაძის „მოგზაურობაში“ აღწერილი ხსენებული ძეგლია¹¹.

„მეწიეთის მარხვანის“ ე. წ. „ძეგლის წერის“ ტექსტის უძველესი ფენის I და II ნაწილი თითქმის ზედმიწევნით ემთხვევა S: 1246 ხელნაწერის „ძეგლის წერის“ I და II ნაწილს. განსხვავება შეიმჩნევა მხოლოდ ამ ნაწილის ბოლოში, სადაც S: 1246 ხელნაწერის: „დავით და დავით“ მეფეთა მოსახსენ-

⁹ ქრ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები, გვ. 212—213.

¹⁰ მცხეთის საბუთი Ad: 91, მხ. 13.

¹¹ Дм. Бакрадзе, Археологическое путешествие, СПб, 1878, გვ. 212—215.

ხელნაწერი ასწერა და მისი მოსახსენებლები გამოაქვეყნა ნადია კასრაძემ: „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა“ (Q კოლექც.), II, № 642.

ნებლის ადგილას მხოლოდ ერთი დავითი იხსენიება: „დავით მართლმადიდებელთა (!) მეფეთ-მეფეთა სკანამცა არს“¹².

XVI ს. მეფეები და სამხრეთ საქართველოს მეფეობენი „მეწიეთის მარხვანში“

„მეწიეთის მარხვანის“ მოსახსენებელთა გვიანდელი ფენის პერსონაჟები №:1246 ხელნაწერის გვიანდელ მოსახსენებლებთან შედარებით სულ სხვა ისტორიული პიროვნებების ნუსხას გვაძლევს. აქ პირველ რიგში მოხსენებული არიან მეფე ალექსანდრე, პატრონი დედოფალი თამარ, ძე მათი დიდი მეფეთ-მეფე ბაგრატ და ძმანი მათნი გიორგი და ვახტანგ. ქვემოთ— პატრონი ყვარყვარე და მეუღლე მისი პატრონი ანნა; მათი ვაჟები მზექაბუჯ და ქაიხოსრო. შემდეგ—

პატრონი სფირიდონ და მისი მეუღლე, დიდის მეფის ალექსანდრეს ასული პატრონი თინათინ. ძე მათი პატრონი იოსაფატ და მისი მეუღლე პატრონი ქეთაონ, პატრონი გულქან.

პატრონი მამისა, პატრონი ირინე და ელენე, მათი შვილები პატრონი იორამ და პატრონი თამარ:

უკანასკნელ, მოსახსენებელია აგრეთვე პატრონი ქეთეონ— მეწიეთის მარხვანის მომგებელი.

განვიხილოთ ეს ჯგუფები ცალ-ცალკე.

მეფეები

დიმიტრი ბაქრაძეს ალექსანდრე მეფე და მისი ვაჟი „დიდი მეფეთ-მეფე ბაგრატ“ XVII ს. იმერეთის მეფეებად—ალექსანდრედ და ბაგრატ მეფედ მიაჩნია¹³.

უეჭველია, ეს მცდარი მოსაზრება ისტორიკოსს ხელნაწერის იმ გვიანდელი, მეტად საინტერესო მინაწერების გავლენით დაებადა, რომლებიც „მეწიეთის მარხვანის“ ფურცლებს მთელი საუკუნით გვიან შეხიზნებია. ამ მცდარი დასკვნის გამო დ. ბაქრაძემ უარყო მეწიეთის მარხვანის ნამდვილი და უეჭველი თარიღი—15^{ან} წელიც, რომელიც შეუმჩნევია მეცნიერს მისი მოგზაურობის დროს—1874 წ. ამ დროს მეწიეთის მარხვანი, დღეს მთლად დაფურცლული და ძალზე დაზიანებული, კარგად ყოფილა დაცული¹⁴.

¹² ჩვენს გამოცემაში ტეხილ ფრჩხილებში აღდგენილია მეორე დავითის სახელიც.

¹³ Дм. Ба к р а д з е, Археол. путешествие, გვ. 213—215.

¹⁴ დ. ბაქრაძე მას უწოდებს прекрасная меццетская триодь, რის თქმაც ამჟამად გაქირავებულია.

თავისთავად ცხადია, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს მეწიეთის მარხვანის თარიღს. ქრონიკონი სმილ (=254+1312=) 1566 წელს¹⁵ ის მიჯნა არის, რომლის აქეთ ვერ დავუწყებთ ძებნას მოსახსენებელში მიცვალბულად ნახსენებ პიროვნებებს¹⁵. მათი ცხოვრების გზა განვლილია 1566 წლამდის. ამის მიხედვით ალექსანდრე მეფის, მისი მეუღლის თამარის, მათი ვაჟების: მეფეთ-მეფის ბაგრატისა და ამ უკანასკნელის ძმების—გიორგისა და ვახტანგის ზეობა 1566 წელზე ადრე უნდა ვიგულისხმოთ.

ალექსანდრე მეფისა და მისი ვაჟის ბაგრატ მეფის ზეობის წლები

მეწიეთის მარხვანის მეფეთა მოსახსენებლის ალექსანდრე მეფე, ძე მისი ბაგრატ მეფეთ-მეფე და მთელი მათი სახლობა ხელნაწერისა და მისი „ძველის წერის“ დაწერის დროს (1566) ცოცხლები აღარ ყოფილან.

ამას მოწმობს ყოველი მათგანის მოსახსენებლის დაბოლოება: „საუკუნოა [არს ხსენება მისი]. ამავე დროს, დ. ბაქრაძის მოწმობით, ხელნაწერი 1566 წლით არის დათარიღებული. ამ გარემოებას პირდაპირ მივყევართ იმერეთში 1484 წ. გამეფებულ ალექსანდრესა და მის შვილთან, იმერეთის ტახტზე 1510 წ. დამჯდარ ბაგრატთან.

ალექსანდრეს იმერეთის მეფედ დაჯდომის პერიპეტები და გამეფების თარიღი (1484, 1485) ჯერ კიდევ ვახუშტიმ ვაარკვია. ვახუშტისავე ცნობით ალექსანდრეს ცოლს სახელად თამარ რქმევია. სწორედ თამარი იხსენიება მის მეუღლედ მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებელში.

ალექსანდრე და ბაგრატ იმერთა მეფეების ზეობის წლებს მიგვითითებს აგრეთვე სამცხის ათაბაგის ყვარყვარესა და მისი მეუღლის ანნას მოხსენიება მათი სახელების ქვემოთ. ცნობილია, რომ ყვარყვარე ქაიხოსროს ძე („ნავ-ყვარყვარე“) ათაბაგობდა 1516—1535 წწ. სწორედ ეს ყვარყვარე შეიპყრო იმერეთის მეფემ ბაგრატმა 1535 წ. ასე რომ ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ათაბაგობის წლები (1516—1535) ბაგრატ დიდის მეფობის პერიოდის (1510—1548 ვახუშტ.) ფარგლებში თავსდება.

¹⁵ საყურადღებოა, რომ თვითონ დ. ბაქრაძემ დააჯგუფა მოსახსენებლის პერსონაჟები მიცვალბულბად და ცოცხლებად—ხელნაწერის გადაწერის და მოსახსენებლის დაწერის მომენტში. საერთოდ, ისტორიკოსი თავდაპირველად სწორ გზაზე იდგა.

ვახუშტი იცნობს იმერეთის მეფის ბაგრატის ძმას—ვახტანგს ამ პიროვნებას 1512 წლიდან არა ერთხელ ვხვდებით ისტორიულ წყაროების მონაწილედ. საერთოდ, მეწიეთის მარხვანის გვიანდელ მეფეთა მოსახსენებლის ყველა პერსონაჟი, ვახუშტის მიხედვით, საისტორიო ასპარეზზე 1484—1548 წლებს შუა ჩანან¹⁶.

ვახუშტისეული იმერეთის ისტორიის აქ მითითებული ნაწილი ზედმიწევნით შემოწმებული და დადასტურებულია აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის ქართველი ერის ისტორიის IV ტ. გარკვეულ ნაწილში¹⁷. ასე რომ, მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებლისა და ვახუშტის იმერეთის ისტორიის 1484—1548 წწ. მოქმედ სსენებულ პიროვნებათა იგივეობა არავითარ დაეჭვებას არ იწვევს.

„მოსახსენებელი“ დამატებით გვაცნობს ალექსანდრე მეფის ორ შვილს: გიორგისა და თინათინს.

მეფის ასული თინათინ, გათხოვილი სამცხის ერთ-ერთ დიდ ფეოდალზე—სფირიდონზე, სხვა წყაროებიდანაც არის ცნობილი¹⁸. გაურკვეველი იყო აქამდის თინათინის მამიშვილობა. მეწიეთის მარხვანი გვამცნობს, რომ იგი (სფირიდონის ცოლი, თინათინ) „დიდის მეფის ალექსანდრეს“ ასული ყოფილა.

იმერეთის მეფის მესხეთის დიდ ფეოდალთან დამოყვრება XV—XVI სს. მიჯნაზე შემთხვევით მოვლენად არ უნდა ჩავთვალოთ. ეს აქტი გარკვეულ პოლიტიკურ სიტუაციას უკავშირდება.

1484—1548 წწ., რომელთა ფარგლებშიაც უმოქმედნიათ „მოსახსენებლის“ გვიანდელი ფენის პიროვნებებს, საქართველოს ცხოვრებაში მძაფრი სოციალური და პოლიტიკური შეტაკებებით არის აღნიშნული. ფეოდალური დაშლის გაღრმავება და სახელმწიფოებრივი მთლიანობის რღვევა ამ ხანებში გართულებულია საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობის მკვეთრი გაუარესებით.

როგორც ვიცით, „მე-16 საუკუნეში ოსმალეთი საქართველოს სამი მხრიდან უტყეეს“¹⁹.

ამ დროს დასავლეთ საქართველოს ბრძოლას ერთიანობისა და ეროვნული დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად ენერგიული ბაგრატ (1510—1548) ხელმძღვანელობს და გარკვეულ პერიოდში

¹⁶ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 283—290.
¹⁷ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. შრომა, თბ., 1948, გვ. 133—135, 218.
¹⁸ თინათინ, სფირიდონ [ბენაშვილის] თანამეცხედრე, არა ერთხელ იხსენიება XI საუკუნის ორი დიდი სვინაქსარის მინაწერებში.
¹⁹ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1948, გვ. 314.

წარმატებით ახერხებს მეთაურობე ფეოდალთა ალაგმვას და თურქეთის მტაცებლური შემოტევის მოგერიებას²⁰.

ამ დროს ლიხთ-იმერეთის მეფეები (ალექსანდრე, ბაგრატ) არ სცნობენ ათაბაგების შეუზღუდავ მფლობელობას და სამხრეთ საქართველოს შემოსაერთებლად ხანგრძლივ ბრძოლას აწარმოებენ²¹. სწორედ ამ გარემოების ძალით, საკუთარი პოლიტიკური პოზიციის გასამაგრებლად, უკავშირდება იმერეთის მეფის სახლი სამცხის მძლავრ ფეოდალს სფირიდონ ბენაშვილს, რომელიც, საფიქრებელია, ათაბაგის მიმართ ოპოზიციურად უნდა ყოფილიყო განწყობილი.

პატრონი სფირიდონის ვინაობა

„საქართველოს ისტორიის მასალების“ 1 ნაკვეთის ორიოდე გვერდი საკუთრად მიძღვნილია ქეთაონ-ქრისტინეს სიძის, გიორგი VIII და ათაბაგის ასულის თამარის ქალის ელენეს ქმრის, სფირიდონისათვის²². იქვე გარკვეულია, რომ „პატრონს სფირიდონს“ და მეფეთ-მეფის ასულს ელენეს ყოლიათ ძე, სახელად იორამ²³.

სფირიდონის მეუღლე, მეფეთ-მეფის ასული ელენე 1514 წელს ცოცხალი აღარ ყოფილა. სფირიდონის ბრძანებით ამ წელს (1514) გადაწერილი მოხატული ხელნაწერის ანდერაში იხსენიებიან მხოლოდ სფირიდონი და მისი ძე პირველი ცოლისაგან იორამ²⁴.

ერთ-ერთ სხვა მინაწერში ეს იორამი დახასიათებულია როგორც სახელოვანი, ღვთისმოყუარე, მხნე, უძლეველი, რაც მოწმობს, რომ იორამს საკმაოდ სრული ასაკისათვის უნდა მიეღწია²⁵. მაგრამ ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება ცნობა—რამდენ ხანს უცოცხლია იორამს.

საგულისხმეოა, რომ მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებლის უკანასკნელ ჯგუფში (მიცვალებულთა ჯგუფში) კვლავ ჩანს სახელები „პატრონის ელენესი და ძისა მათისა... პატრონისა იორამისი“. იორამის მოხსენიება ადრე გარდაცვლილ დედასთან—პატრონ ელენესთან ერთად მოწმობს, რომ სფირიდონის ეს ვაჟი მამაზე ადრე უნდა გარდაცვლილიყო. ამ დედა-შვილის სახელების

²⁰ იქვე, გვ. 314, 316.
²¹ ნ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 314, 316.
²² საქართვე. ისტორ. მასალები, გვ. 213—215.
²³ იქვე, გვ. 214.
²⁴ იქვე.
²⁵ A : 97 ხელნაწერის მოსახსენებელი, გვ. 126—127.

გვერდით პატრონის სფირიდონის სახელს ვეღარ ვხედავთ. ამავე დროს სფირიდონის სახელით იწყება მოსახსენებელთა ის რომელიც მისდევს ათაბაგთა მოსახსენებელს. ამჯერა ვხედავთ მთელს „ახალ ფენაში“ მესამე ადგილი უჭირავს, მეფეთა (ალექსანდრესი და ბაგრატიის) და ათაბაგთა (ყვარყვარესი და ანას) შემდეგ:

„ქრისტეს მოყუარისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა სფირიდონისი და მეცხედრისა მისისა, დიდისა მეფისა ალექსანდრეს ასულისა, ღმრთისმოყუარისა, მორწმუნისა და მართლმადიდებლისა პატრონისა თინათინისი საუკუნომცა არს...“ ვკითხულობთ აქ.

როგორც ჩანს, სფირიდონი მეფეთ-მეფის გიორგისა და ათაბაგის ასულის თამარის ქალის ელენეს გარდაცვალების შემდეგ იმერეთის მეფის ასულ თინათინზე დაქორწინებულა²⁶.

1566 წელს, რომლითაც მეწიეთის მარბენი და მისი მოსახსენებლები თარიღდება, არც სფირიდონი, არც მისი მეორე თანამეცხედრე თინათინ ცოცხლებად აღარ იხსენიებიან.

ცოცხალი არიან სფირიდონისა და თინათინის ვაჟი „პატრონი იოსაფატ“ და „მეცხედრე მისი პატრონი ქეთაონ“ თავიანთი ვაჟებით. მოსახსენებელი მათ მრავალყამიერ სიცოცხლეს უსურვებს („მრავალმცა არიან წელნი ცხორებისა მათისანი“)²⁷.

აუხსნელი რჩება ამ მოსახსენებლის რამდენიმე პიროვნების ვინაობა. ამთგან, პატრონის მამისას²⁸ სახელს ჩვენ „გერგეტის მატიანის“ ათაბაგთა მოსახსენებელშიაც ვხვდებით. აქ ვკითხულობთ:

„სფირიდონს შწნს ღწ.

მამასა მათსა მამისასა შწნს ღწ...“²⁹

მამისას გვერდით ჩვენს ძეგლში უცნობი „პატრონნი: ირინე და აბდულმისე“³⁰ და თამარ იხსენიებიან.

²⁶ თუ ეს ასეა, არ უნდა იყოს სწორი ჩვენი დასკვნა, თითქოს სფირიდონისა და მისი ცოლის დის ქეთაონ-ქრისტინეს გარდაცვალების თარიღი „1515 წლის ივნისის ხუთამდის“ უნდა ვივარაუდოთ („მასალები“, გვ. 214—215).

²⁷ მოსახსენებლები.

²⁸ საჭიროა აღინიშნოს, რომ დ. ბაქრაძისეულ რუსულ თარგმანში ეს სახელი მამისა შეცდომით მამიას სახით არის ფიქსირებული.

²⁹ „მასალები“, „გერგეტის მატიანე“, გვ. 280, 4—5.

³⁰ აბდულმისე, პატრონი. მოხსენებულია სადგერის ჯვარის ერთ-ერთ წარწერაში, ექ. თაყაიშვილი, ჩხარის ეკლესიის სიძველენი, გვ. 173, საქ. სახელმწ. მუხ. მთაბე, XV—B, თბ., 1948.

სფირიდონის შვილთან—იოსაფატსა და მის მეუღლესთან ქეთაონთან ერთად 1566 წ. ცოცხლები ყოფილან „პატრონი გულქან“ და ძენი მისნი. მათი ვინაობა უცნობია. შესაძლებელია ეს გულქან გიორგი VIII და თამარის (ყვარყვარე ათაბაგის ასულის) ვაჟის მეუღლე გულქანი იყოს (იხ. მეწიეთის მოსახსენებლები, მხ. 24).

მეწიეთის მარხვანის მომკვებელი

მეწიეთის მარხვანის ანდერძში იხსენიება პატრონი ქეთაონ, რომლის „ბრძანებით, ნებით და გულსმოდგინებითაც“ გადაწერილია ეს ხელნაწერი და რომლის კარნახითაც, უეჭველია, დაიწერებოდა მისი მოსახსენებლებიც.

თავისთავად იბადება კითხვა: ხომ არ არის ეს ქეთაონ ჩვენს ძეგლში მოხსენებული სფირიდონის ვაჟის იოსაფატის³¹ მეცხედრე პატრონი ქეთაონ?

უცნობია ამ ქალის მამიშვილობა. მაგრამ დიდი ფეოდალის სფირიდონის რძალი, „მეწიეთის მარხვანის“ მოსახსენებლების შედგენისას, ცხადია, მიზნად ისახავს თავისი ქმრის მეფური წარმოშობის წინ წამოწევას.

ფიქრობთ, რომ ეს აზრი სიმართლესთან ახლოს უნდა იყოს. თვით ხელნაწერიც, უეჭველია (ამას მოწმობს მისი პალეოგრაფიული ნიშნები და მოსახსენებლის პერსონაჟების ვინაობა), მესხეთში არის დაწერილი, სფირიდონის სახლში. აქაც, როგორც ამილახორთა სახლის კრებულში, წინ წამოწეულია ამ სახლის მეფური ჩამომავლობა.

გურიაში მისი მოხვედრა ადვილი გასაგებია: დ. ბაქრაძის მოგზაურობის ანალებიდან სრული სიცხადით ჩანს, რომ XVI ს. მიწურულის შემდგომ, და უფრო ადრეც, თურქეთის ექსპანსიის საფრთხის გაძლიერებასთან დაკავშირებით, მესხეთიდან გურიისკენ მიედინებოდა მატერიალური კულტურის ძეგლებისა და ადამიანების განუწყვეტელი ნაკადი. გარდა ამისა, გურიის დიდი ფეოდალები ემოყვებოდნენ სამცხის დიდ ფეოდალურ სახლებს. ისიც უნდა ითქვას, რომ ხელნაწერმა მინაწერების მიხედვით იმერეთში ყოფნის ნიშნებიც შემოგვიანახა.

³¹ სახელი იოსაფატის XVI ს. 60—70 წწ. შემონახვაც არ არის ინტერესს მოკლებული.

ჩვენ განგებ შემოვიანახეთ ბოლოსთვის „მეწიეთის მარხვანის“ გვიანდელი მოსახსენებლის ერთი მნიშვნელოვანი ნაწილი—პატრონის ყვარყვარესი, მისი თანამეცხედრის ანასი და ძეთა მათთა—პატრონთა მზექაბუჯ და ქაიხოსროს—მოსახსენებელი.

თავის დროზე არამცირედი შრომა იქნა გაწეული, რომ გაგვეფანტა დ. ბაქრაძის მცდარი განმარტება, რომელმაც დიდი ხნით დატოვა კვალი საისტორიო ლიტერატურაში: თითქოს მეწიეთის მარხვანის ყვარყვარე იყოს ყვარყვარე დიდი (1416—1498), თითქოს აქ მოხსენებული ანა, თანამეცხედრე ამ მოსახსენებლის ყვარყვარესი, ცნობილი დედისიმედი I (გარდაიცვალა 1489 წ.) იყოს და თითქოს ანა იყოს ნათლობის სახელი I დედისიმედისა.

თითქოს ამ ძეგლში მოხსენებული ყვარყვარესი და ანას ვაჟები: პატრონნი მზექაბუჯ და ქაიხოსრო იყვნენ დიდი ყვარყვარეს ვაჟები—ქაიხოსრო და მზექაბუჯი და სხვ.³² ხანგრძლივი ძიებისა და კვლევის შედეგად ჩვენ დავასკვენით, რომ მეწიეთის მარხვანი იხსენიებს ქაიხოსრო ათაბაგის (1447—1500) შვილს, დიდი ყვარყვარეს შვილისშვილს, ყვარყვარეს (გარდაიცვალა 1535 წ.), მის მეუღლეს ანას და მათ ორ ვაჟს—მზექაბუჯსა და ქაიხოსროს (შემდეგში ათაბაგს).

მთელი ამ მსჯელობის სისწორე ნათელჰყო ახალმა, მეტად მნიშვნელოვანმა დოკუმენტმა, რომლის განხილვაზედაც ახლა გადავდივართ.

III. კოხასქეთა ხელნაწერის (Q:969) მოსახსენებლები

1956 წლის გაზაფხულზე თამარ ბრეგაძემ მოგვაწოდა Q:969 ხელნაწერი, რომლის ტექსტშიაც მან მეფეთა და სამხრეთ საქართ-

³² საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სესიის თეზისები, გამოქვეყნებული 1956 წლის გაზაფხულზე. ქრ. შარაშიძის მოხსენების თეზისები, გვ. 60; Д. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Гурии и Ачаре, გვ. 141, 213; ექ. თაყაიშვილი, ჩხარის ეკლესიის სიძველენი. I. სადგურ-ჩხარის ჯვარი, მისი წარწერები და ამ წარწერების განმარტება, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XV—B, თბ., 1948, გვ. 167—169.

ველოს „პატრონთა“ მოსახსენებლები შენიშნა⁸³. აღმოჩნდა, რომ ეს არის ახალი, დღემდის სრულიად უცნობი, დიდად მნიშვნელოვანი ძეგლი.

საქართველოს მეფეთა მოსახსენებლის (ძველი ფენა) მეფეთა ნუსხა აქ ლაშა გიორგის სახელზე წყდება:

„ძისა მათისა (თამარის) გიორგი, ყოვლისა აღმოსავლეთისა და დასავლეთისა მეფეთ-მეფისა, მრავალმცა არიან წელნი მეფობისა მისისანი“ (გვ.310-რ).

საყურადღებოა, რომ ამ ხელნაწერის „ძეგლის წერა“ ლაშა გიორგის ცოცხლად იხსენიებს და მრავალ წელს მეფობას უსურვებს მას: „მრავალმცა არიან წელნი მეფობისა მისისანი“. ცხადია, დედანი, საიდანაც ეს ნუსხა მომდინარეობს, ლაშა გიორგის სიცოცხლეში ყოფილა დაწერილი.

„ძველი ფენის“ დანარჩენი ნაწილები თითქმის არაფრით განირჩევიან განხილული მოსახსენებლების შესატყვის ადგილთაგან. სამაგიეროდ, მოსახსენებელთა ახალი ფენა აქ წინა მოსახსენებლებისაგან განსხვავდება (S: 1246 და Q: 642). II და III მოსახსენებელთა ახალი ფენა მეფის სახელით იწყება: II—„მართლმადიდებლისა მეფეთ-მეფისა გიორგისი“ (გიორგი VIII), III—„მართლმადიდებლისა მეფისა ალექსანდრესი... ძისა მათისა, დიდისა მეფეთ-მეფისა ბაგრატისი“ (ბაგრატ იმერთა მეფე 1510—1548). მეორე ადგილზე ათაბაგთა მოსახსენებელია. მესამე ადგილი სამხრეთ საქართველოს დიდ ფეოდალთა ნუსხებს უჭირავს.

ახლად აღმოჩენილ ძეგლში XVI ს. ქართლისა თუ იმერეთის მეფეების ხსენება აღარ არის. აქ მხოლოდ სამხრეთ საქართველოს ხელისუფალთა და „ტავოს ამილახორის“ სახლის წევრთა მოსახსენებლებია.

ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე განსახილველი ძეგლის თავისებური სტილი. იგი (სტილი) მოკლებულია ამილახორთა და ბენნასშვილთა სახლში დაწერილი ტექსტების სისადავეს. მოსახსენებლები პათეტიური შესხმისგვარად არის შედგენილი. სამცხის პატრონთა ნუსხის ყოველი პიროვნების დასახელებას დართული აქვს სათანადო დახასიათებაც.

ათაბაგთა მოსახსენებელი

ძეგლი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმით, რომ იგი ჩამოთვლის სამხრეთ საქართველოს ხელისუფალთა ამ დროისათვის

⁸³ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა (Q კოლექცია), ტ. II, ხელნაწერი № 969.

უკანასკნელი ოთხი ცვლის წარმომადგენლებს და ნათი სახლის წევრებს, ამის წყალობით სამუდამოდ ბოლო ედება „ყვარყვარეობის“ თანამიმდევრობაში დღემდის არსებულ არეგ-დარეგას²⁴.

ყვარყვარე-დღემდის ამ ნუსხით ცვლის მათი „პირმშო ძე ქაიხოსრო“, რომლის შემდგეც იხსენიება მისი „საყვარელი ძმა მზექაბუკ“. ამ პირთა მოსახსენებლები ბოლოვდება: „საუკუნო-ამცა არს საჯსენებელი და კურთხევაა მათი“, რაც მოწმობს, რომ ათაბაგი ყვარყვარე (დიდი), მისი პირმშო ძე—ქაიხოსრო ათაბაგი და ამ უკანასკნელის ძმა მზექაბუკ ძეგლის შედგენის დროს ცოცხლები აღარ არიან.

მზექაბუკის შემდეგ მოხსენებულია 1500 წ. გარდაცვლილი ქაიხოსრო ათაბაგის (1447—1500) ძე—ყვარყვარე, მეტად ზვიადი დახასიათებით:

„და ძმისწულისა მათისა (მზექაბუკის ძმისწულის) მგნისა, ახოვანისა და ქველ-პირმეტყუშლისა, აგარიანთა მომსრველისა, გულოვნებით სახელგანთქმულისა, მტერთა შემადრწუნებელისა, ქრისტეს ქეშმარიტისა სჯულისა მტკიცედ მპყრობელისა და აწ მფლობელისა ჩნისა, პატრონისა ნავ(!) ყუარყუარესი საუკუნო-ამცაა არს საჯსენებელი და კურთხევაა მისი და ნრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისანი“

ვკითხულობთ აქ.

გამოთქმა: „აწ მფლობელისა ჩვენისა“ და „ნრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისანი“ ექვს არ ტოვებს, რომ მოსახსენებლის (და ხელნაწერის) ტექსტები ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ათაბაგობაში, ე. ი. 1516—1535 წწ. შუა ყოფილა დაწერილი.

გაუგებარია ეპითეტი ნავ („ნავ ყუარყუარე“). შესაძლებელია იგი ახალი ყვარყვარეს (თავისი პაპის—ყვარყვარე დიდის მსგავსი?) მნიშვნელობით იყოს ნახმარი. ასე თუ ისე, სხვა „ყვარყვარეთაგან“ გასარჩევად, ყვარყვარე ქაიხოსროს ძეს ჩვენც ნავ-ყვარყვარედ მოვიხსენებთ.

ნავ-ყვარყვარეს მეუღლე ანა

ნავ-ყვარყვარეს გვერდით მოხსენებულია მისი მეუღლე ანა:

„და მეუღლისა მათისა, ღთივ გვრგვინოსნისა...“

პატრონისა ჩნისა ანა მრავალმცა არიან

დღენი და ჟამნი ცხორებისა მისისანი“.

²⁴ დ. ბაქრაძე, A. II. G. A., გვ. 213—215, თ. შორდანი, ე. თაყაიშვილი.

ანნას დახასიათებაში, რომელზედაც უფრო ვრცლად ქვემოთ შევეჩერდებით, საყურადღებოა ამ მანდილოსნის „ღვთივ გვრგვინს“ ნაღ“ მოხსენება.

როგორც ვიცით, ეს ეპითეტი მხოლოდ მეფე-დედოფალთა სახელებს ერთვის. საიდან უნდა ყოფილიყო ანნა ღვთივ გვირგვინოსანი, როცა მისი მეუღლე ყვარყვარე მხოლოდ (სამცხის) მფლობელად არის მოხსენებული? ხომ არ იყო ანნა დაქვრებული დედოფალი, საქართველოს რომელიმე მეფის ნაცოლარი? ეს საკითხი დამატებითი ცნობების მოპოვებას მოითხოვს.

მ ზ ე ჭ ა ბ უ კ და ქ ა ი ხ ო ს რ ო ყ ვ ა რ ყ ვ ა რ ე ს ი და ანნას შვილები

ყვარყვარესა და ანნას მოსახსენებელს მისდევს მათ ვაჟთა— პატრონის მზექაბუჯისა და პატრონის ქაიხოსროს მოსახსენებელი:

„და ძეთა მათთა, სამოთხის ნერგთა, ვარდთა სურნელთა და გონიერთა, საღთოდ-სამყედროდ აღზრდილთა—პატრონის მზექაბუჯისი და პატრონის ქაიხოსროსი მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი ცხოვრებისა მათისანი“.

იმ გაურკვევლობაში, რომელიც შეიმჩნეოდა ყვარყვარე-დედისიმედისა და ყვარყვარე-ანნას ერთმანეთში არევის გამო²⁵, არა მცირედი როლი შეასრულა იმან, რომ ორთავე ყვარყვარეს ყავდა ვაჟები—პაპას, ყვარყვარე დიდს ქაიხოსრო და მზექაბუჯი, ხოლო შვილიშვილს, ყვარყვარე ქაიხოსროს ძეს—მზექაბუჯ და ქაიხოსრო.

რატომღაც შეუმჩნეველი რჩებოდა ის უბრალო გარემოება, რომ ჩვენს ძეგლებში მუდამ და განუხრელად მისდევენ ძმებისა თუ შვილების ჩამოთვლას უფროს-უმცროსობის თანმიმდევრობის დაცვით, რის მიხედვითაც ძეგლები უცილობლად მიგვითითებენ, რომ ყვარყვარე-დედისიმედს ჰყავდათ უფროსი ვაჟები: პირმშო—ქაიხოსრო, მისი მომდევნო—მზექაბუჯ და სხვანი; ყვარყვარე-ანნას კი პირმშო—მზექაბუჯ და მისი მომდევნო ქაიხოსრო, შემდეგში ათაბაგი.

ადრინდელ ძეგლებში შემონახული ყვარყვარესა და ანნას ორი ვაჟის: მზექაბუჯ-ქაიხოსროს სახელები შემდგომ ძეგლებში წყვილად აღარ გვხვდება—იხსენიება მხოლოდ ქაიხოსრო²⁶. ცხადია, უფროსი ძმა—მზექაბუჯ ადრე გარდაცვლილა.

²⁵ დ. ბ ა ქ რ ა ძ ე, თ. ყ ო რ დ ა ნ ი ა, ე. თ ა ყ ა ლ ი შ ვ ი ლ ი.

²⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, თბ., 1913, გვ.

ამ ვაჭების ჩვენს ხელნაწერში „სამოთხის ნერგებად“ და „სურნელ ვარდებად“ მოხსენიება მოწმობს, რომ ხელნაწერის მისი „ძეგლისდების“ დაწერის დროს ისინი მცირე ასაკის უნდა ყოფილიყვნენ. თუმცა, მემატიანის თქმით, ამავე დროს ისინი „საღმრთოდ-სამხედროდ“ აღზრდილნიც ყოფილან.

ჩვენ ვიცით, რომ მზეჭაბუკისა და ქაიხოსროს მამა, ნავყვარყვარე, 1535 წელს გარდაიცვალა²⁷. ვიცით, აგრეთვე, რომ 1535 წლიდან ძეგლებში აღარ ჩანს მისი უფროსი ვაჟის—მზეჭაბუკის სახელი. აქედან ცხადია, რომ ნავყვარყვარეს ძე მზეჭაბუკი 1535 წელზე ადრე გარდაცვლილა.

ამის გამო, ყვარყვარეს სიკვდილის შემდეგ ათაბაგად მისი უმცროსი ვაჟი, ქაიხოსრო უნდა გამხდარიყო. როგორც ცნობილია, ეს ყრმა მამის უდროო სიკვდილის დროს იმდენად მცირე ასაკისა ყოფილა, რომ მას მისი ახლო ნათესავი ოთარ შალიკაშვილი პატრონობდა.

„მესხური მატიანის“ ცნობების წყალობით შეგვიძლია ზედმიწევნით გავარკვიოთ რამდენი წლის დარჩენია მამას ქაიხოსრო. იგი გარდაიცვალა 1573 წლის ენკენისთვის 29-ს. გარდაცვალების თარიღთან ერთად „მესხურ მატიანეში“ აღნიშნულია ქაიხოსროს წლოვანებაც; აქ ნათქვამია, რომ ქაიხოსრო „მიიცვალა—(1573 წ.) წლისა ნა [51]“. მაშასადამე, ქაიხოსრო 1522 წელს დაბადებულია (=1573—51). 1535 წელს, როცა მისი მამა გარდაიცვალა, ქაიხოსრო ცამეტი წლის უნდა ყოფილიყო.

როგორც ვხედავთ, განსახილველ ძეგლში წარმოდგენილი არიან სამცხის ხელისუფალნი „ათაბაგ-ამი[რ]სპასალარის... ყუარყუარე“ დიდიდან (1416—1498) მოყოლებული, ნავყვარყვარემდის (გარდაიცვალა 1535 წ.).

კოპასძეთა მოსახსენებელი

Q: 968 ხელნაწერის მოსახსენებელი კოპასძეთა სახლშია დაწერილი. ბუნებრივია, რომ ამ ძეგლში ათაბაგთა მოსახსენებელს უშუალოდ მისდევს სოილ კოპასძისა და მთელი მისი სახლის წევრთა მოსახსენებელი:

„და სოილ კოპასძისა, ტავოსა ამილახორისა და მხატვრობით კეთილად ჭელოვანისა და სიბრძნის-მეტყუშლისა და საღთოთა

²⁷ ვახუშტი, ისტორია, თბ., 1913, გვ. 243.

წერილთა მართლიად აღმასრულებელისა და თარგმანთა განმმართველისა, მრავალმცა არიან დღენი და ჟამნი სუფევისა მისისნი.

სოილ კობასძის მოსახსენებელს მისდევს მის მშობელთა, მისი „მემცხედრის“ და მათ ძეთა და ასულთა მოსახსენებლები.

სოილ კობასძის, ტაოს ამილახორის სახელი ცნობილია სარგის კაკაბაძის მიერ გამოქვეყნებული ქუთაისის მუზეუმში დაცული თარიღიანი ხატის წარწერიდან.

ხატის წარწერაში სოილ კობასძე გვამცნობს, რომ იგი არის ხატის „დამხატვაჲ და მომქედელი“, რაც სავსებით ეთანხმება „მოსახსენებლის“ ცნობას სოილის „მხატვრობით კეთილად გელოვანების“ შესახებ. ხატის დახატვა და მოქედვა 1502 წელსაა შესრულებული—„დაიხატა და მოქედა წა ესე ხატი მას ჟამსა, ოდეს ოლთისთა ვითავრობდი, ქრონიკონსა ზმი“. ვკითხულობთ წარწერის ბოლოს²⁸.

ჩვენს მოსახსენებელში (1516—1535) სოილ კობასძე ოლთისის მთავრად აღარ იხსენიება. მას შერჩენია მხოლოდ „ტავოს ამილახორის“ სახელი.

როგორც ს. კაკაბაძე აღნიშნავს, ქუთაისის მუზეუმში დაცული სოილის წარწერიანი ხატის მხატვრობა მთლად წაშლილია მაგრამ ცხადია, „მხატვრობით კეთილად გელოვან“ სოილს ხსენებული ხატის გარდა არა ერთი ნაწარმოები ექნებოდა შესრულებული. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ ჩვენი ძეგლის დაწერის დროს სოილი შუახნის კაცი უნდა ყოფილიყო. ჯერ კიდევ 1502 წელს, მისი საკუთარი წარწერის მიხედვით, სოილი სრული სიმწიფის ასაკში შესული ჩანს. სხვათრივ შეუძლებელია მას „ოლთისთა მთავრის“ პატივი ჰქონოდა მინიჭებული.

მოსახსენებლების დაწერის დრო

განსახილველი მოსახსენებლები დაწერილია იმ დროს, როცა „ნავ-ყვარყვარეს“ ვაჟები—მზექაბუჯ და ქაიხოსრო „საღრთოდ-სამხედროდ აღზრდილებად“ ითვლებოდნენ.

ჩვენ ვიცით, რომ უმცროსი ამათთავანი—ქაიხოსრო, მამის სიკვდილის დროს, 1535 წელს 12-13 წლის ასაკის ყოფილა. აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მოსახსენებლების დაწერა დიდად არ უნდა შორდებოდეს ყვარყვარე ათაბაგის იმერეთის მეფის ბაგრატის

²⁸ ს. კაკაბაძე, ოლთისის მთავარი კობასძე. წერილი შენიშვნ. და მასალები, „საისტორიო კრებული“, 1, გვ. 110—111.

მიერ დატყვევებისა და ამ ტყვეობაში გარდაცვალების თარიღს — 1535 წელს (ძნელი წარმოსადგენია, რომ 11 წელზე ნაკლები ასაკის ბავშვი ძეგლში „საღრთოდ-სამჭედროდ აღზრდილად“ მოხსენიებულია).

ამის მიხედვით კობასძეთა ძეგლი დაწერილი უნდა იყოს XVI ს. 30-ან წლებში (არა უგვიანეს 1535 წლისა).

მესხეთის მოწინავე საზოგადოება 1530—1535 წწ.

ძეგლში წარმოდგენილ თითქმის ყოველი პიროვნების დახასიათებაში (გამონაკლისია დიდი ყვარყვარეს დახასიათება) წინ წამოწეულია მისი „ქრისტიანული“ სათნოება. დიდი ყვარყვარეს მეუღლე, დედისიმედი (I) არის „დედათა დიდება, სიკეთის ძეგლი, წთა მენელსაცხებელთა მოდასე და სარწმუნოების ბეჭედი“.

ყვარყვარე დიდის ძეს, ქაიხოსროს „სიბრძნის გამომძიებლობასთან“ ერთად ახასიათებს „დაუცხრომელად ღთის მადიდებლობა“.

ქაიხოსროს ძე, ნავ-ყვარყვარე, მხნეობასა და სხვა სამხედრო ღირსებებთან ერთად „სარწმუნოებისა და ქრისტეს ჰემმარტისა სჯულისა მპყრობელია“.

ჯანსაყუთრებით გამოირჩევა სათნოებით ნავ-ყვარყვარეს მეუღლე, სილამაზით „მთიების შესადარი“ ანნა. იგი „წერილთ (უეპველად, საღმრთო წერილთ) მოყუარული და ჯუართა და ხატთა პირად-პირადად მამკობელი“ არის²⁹.

ხსენებული დახასიათებანი პიროვნებას, უპირველეს ყოვლისა, „ქრისტიანული“ თვალსაზრისით განიხილავენ. შესაძლებელია, ძეგლის შემდგენელი ეკლესიის მსახური იყო, რომლისთვისაც ასეთი მიდგომა სრულიად ბუნებრივი უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ ისიც საფიქრებელია, რომ ეს „ქრისტიანული“ საზომი: „ავარიანთა მოსვრის“, ქრისტეს სჯულისა მტკიცედ პყრობის“, საღვთო წერილის ცოდნისა და სხვ. უმაღლეს ზნეობრივ ღირსებად ჩათვლა XVI ს. 30-იანი წწ. საათაბაგოს წარჩინებული საზოგადოებისათვის მართლაც დამახასიათებელი ყოფილიყოს. სწორედ ამ ხანებში სამხრეთ საქართველოს კარზე მომდგარია მრისხანე დამპყრობელი, რის გამო „ქართული ქრისტიანობისა“ და აგრესორის მაჰმადიანობის მკვეთრი დაპირისპირება ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს.

²⁹ ანნა რომ თავის მეუღლესთან, ნავ-ყვარყვარესთან, ერთად მართლაც იყო ხატთა და ჯუართა მამკობელი, ამას სადგურ-ჩხარის ჯვრის წარწერაც მოწმობს. იხ. ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 167.

XV—XVI სს. საათბავოს ადამიანების რელიგიური განწყობილება მეღვანდობა, სხვათა შორის, ერთ მეტად გავრცელებულ მოვლენაში—ამ პერიოდის ხელნაწერთა მინაწერებში გვაოცებს შემონახვებულთა სახელების სიმრავლე. იშვიათია ისეთი მოსახსენებელი, სადაც ცოცხალი თუ გარდაცვლილი პიროვნება მხოლოდ ერთი სახელით იყოს ნახსენები:

თამარ-ყოფილი სალომე, ქეთონ-ყოფილი ქრისტინე, ვახტანგ-ყოფილი ვარსიმე, ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსი, მამქან-ყოფილი მარინე, ქოიარ-ყოფილი ქერობინ, ნოშრევან-ყოფილი ნეოფიტე და სხვა მრავალი. აი, ის წყვილ-წყვილი სახელები, რომლებიც მხოლოდ ერთ ძეგლში (XV—XVI ს.) გვხვდება (A : 1085).

ასეთსავე მოვლენას ვხედავთ კოპასძეთა მოსახსენებლებში (მზექაბუჯ-ყოფილი იაკობ, რუამ-ყოფილი რაშთაელ, რაინდო-ყოფილი ეკატერინე, მანგუშარ-ყოფილი მართა).

განათლებულობა-განსწავლულობა

მეორე, რითაც ყურადღებას იპყრობს Q : 969 ხელნაწერის მოსახსენებელთა ნუსხის „დახასიათებანი“, არის მოხსენებულ პიროვნებათა განათლებულობის, განსწავლულობის აღნიშვნა: სიბრძნის გამომეძიებლობა, განბრძნობილობა, საღვთოდ-სამკედროდ აღზრდილობა—ახასიათებს ათაბაგთა სახლის წევრებს.

განსაკუთრებით და გამორჩევივთ აღნიშნულია „ტავოს ამილახორის“ სოილ კოპასძის ხელოვანობა და მეცნიერობა: სოილი „მხატვრობით კეთილად ჯელოვანი, სიბრძნის მეტყუჴლი, საღმრთოთა წერილთა მართლიად აღმასრულებელი და თარგმანთა განმმართველი“.

შესხმითი სტილით დაწერილ მოსახსენებლებზე დამყარებით XVI ს. 30-იანი წლების სამცხის მოწინავე საზოგადოების განათლებულებაზე მსჯელობა უცნაური იქნებოდა. საქირთა ჩვენამდე ფრაგმენტების სახით მოღწეული სამხრეთ საქართველოს მატერიული კულტურის ნაშთების თავის მოყრა და შესწავლა. მხოლოდ ასეთი შესწავლის საფუძველზე შეიძლება გარკვეული შეფასება მოეძებნოს XVI ს. I ნახევრის სამცხის კულტურულ ვითარებას. მაგრამ ის ძეგლებიც, რომლებიც სახელდახელოდ შეგვიძლია აქ დავასახელოთ, საკმარისად მრავალმეტყველი არიან: სფირიდონ ბენაშვილის ბრძანებით 1514 წ. გადაწერილ-მოხატული ხელნაწერი A : 401; თეთროსანის დავითნი H : 75; მერაბ კალმახე-

ლის ბრძანებით 1520 წ. გადაწერილი მოხატული ოთხთავი
H: 1721; XV საუკუნის მიწურულში შედგენილი ზაზა ფანასკელი
ლის უზარმაზარი სამკურნალო კრებული Q: 877; იოაკიმე მაწყვე-
რელის ბრძანებით საფარას 1541 წელს სვიმონ კარგარეთელის
ხელით გადაწერილი „საფილოსოფოსო წიგნი“ S: 312 და სხვ.

ამათში განსაკუთრებით საგულისხმეოა S: 312 კრებული,
რომელშიაც შეტანილია ქართველი მეცნიერის აბუსერიძე-ტბე-
ლის (1233 წ.) კალენდარული ტრაქტატი (92r—101v) და ენათ-
მეცნიერული გამოკვლევა „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ (106r—108v).
ყველაფერი ეს და მრავალი სხვა საყურადღებო ძეგლი შესწავლას
მოითხოვს.

XVI ს. შუა წლების სამცხის უმაღლეს წრეებში სწავლა-
აღზრდის მდგომარეობის გასათვალისწინებლად მნიშვნელოვანია
ავრეთვე „მესხურ მატიანეში“ შეტანილი ქაიხოსროს ძის მზექა-
ბუკის (1549—1573) ნეკროლოგი. მატიანის ცნობით 22 წლის მზე-
ქაბუკი ყოფილა:

„საღრთოთ-საკაცობომდი ყოვლად სრული და ზნეუკლები,
ღრთის მოყუარე და ქრისტეს სარწმუნოებაზედა აღზრდილი“.
მზექაბუკის აღზრდა-განათლების ზოგადი რელიგიური (ქრის-
ტიანული) საფუძვლის აღნიშვნის შემდეგ, ზემატიანე ჩამოთვლის
რა ცოდნის პატრონი იყო „სრული და ზნეუკლები“ მზექაბუკი:

„სრული მწიგნობარ-მგალობელი და რიტორი, ჯმამ-შუშნი-
ერი, ენა-ტკბილ... ხოლო იცოდა სპარსული წიგნი და წერა და
ენა თათრული, სპარსული და არაბული“.

მზექაბუკის გონებრივი ავლადიდების აღნიშვნის შემდეგ მე-
მატიანე მისი ფაზიკური განვითარების შესახებაც გვაწვდის ცნო-
ბას. იგი აღნიშნავს, რომ მზექაბუკი იყო შესანიშნავი „მობურთალ-
მოასპარეზე ქუშყანასა ზედა-მისებრი არ გამოჩენილა“-ო, ამბობს
იგი.

შექველია, ამ დახასიათებაში ბევრი რამ გაზვიადებულად
უნდა ვიგულისხმოთ. მაგრამ, რაც უნდა იდეალიზირებულად ჩავ-
თვალოთ მზექაბუკის განსწავლულობის აქ მოცემული სურათი,
ჩვენ მაინც გვრჩება წარმოდგენა — როგორი უნდა ყოფილიყო
XVI ს. 60—70 წწ. „საღმრთო-საკაცობომდი ყოვლად სრული და
ზნეუკლები“ ადამიანი; რა ცოდნისა და განვითარების პატრონი
უნდა ყოფილიყო ის.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის „ქართველი ერის ისტორიის“ IV წიგნის მიხედვით ევარყვარე ჯერ კიდევ ბურჯუნდიის მთავრისადმი 1459 წ. მიწერილ ბარათში აღნიშნავდა „თავის წარმატებულ ბრძოლებს „ურჯულოებთან“—ე. ი. შაჰმადიან მფლობელებთან“⁴⁰.

ვინ იყვნენ ეს მფლობელები ან სახელდობრ რომელ წელს უწარმოებია ევარყვარეს ომი—არ ვიცით. ცხადია მხოლოდ, რომ ეს ბრძოლები სამცხის მფლობელს 1459 წელზე ადრე გადაუხდია.

საბჭოთა სომხეთის სახელმწიფო მატენადარანთან კავშირის წყალობით, ევარყვარეს საგარეო ომების შესახებ დღეს რამდენიმე ახალი ცნობა მოგვეპოვება. ამათგან პირველი ცნობა დაცულია მატენადარანის ქართული ხელნაწერი „ჯამნის“ კინკლოსის კიდეზე. აქ ვკითხულობთ:

„ესე (!) ქრონიკონსა ას სამოცდა შვიდსა გაუმარჯულა პატრონსა ყუარყუარეს ელალდის ზედა. ოთხას ორმოცდაშვიდი თათარი მოკულა“⁴¹.

ხელნაწერის გადამწერი და ამ ცნობის დამწერი ჩვენთვის ნაცნობი პიროვნება—ევარყვარე დიდის მესტუმრე და ამირათამირა, ნოშრევან-ყოფილი ნეოფიტია, რომლის ხელითაც შეტანილია ევარყვარეს სახლის წევრთა მოსახსენებელი „გერგეტის სულთამატიანეში“⁴².

ას სამოცდაშვიდი ქართული ქრონიკონი 1479 წელს უდრის. ევარყვარეს ბრძოლებისა და მეზობელ სამფლობელოთა რბენისათვის სხვა ცნობებიც არსებობს.

სომხეთის სახელმწიფო მატენადარანის დირექტორის პატივცემული ლეონ სტეფანეს ძე ხაჩიკიანისაგან მიღებულ ცნობების თანახმად, 1491 წ. გუგარქში გადაწერილი სახარების კალიგრაფი მელქისეტი აღნიშნავს:

⁴⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1946, გვ. 52.

⁴¹ ამ ცნობის მოწოდებისთვის ვლენე მეტრეველს დიდ მადლობას ვუძღვნი.

⁴² ქრ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები XV—XVIII სს., გვ. 235, 279—280.

„ამ წელს გარდაიცვალა იალუბ-ხანი, დანარჩენები კი მთლად გაუღიტეს, მანამ არ მოისპო ბაიანდურთა გვარის (ყველა მადგენელი).“

და წამოვიდა პატრონი ქართველი ყვარყვარე ოცდაათათა-სიანი მხედრობით ქალაქ არზრუმზე და გაძარცვა ქვეყანა და ქალაქი თავის მოხარკედ აქცია.

ეს მოხდა ქართველთა მეფის კონსტანტინეს მეფობაში⁴³ და სომეხთა მეუფის—კათალიკოსის სარგისის მმართველობაში⁴⁴.

უკანასკნელ, ახალციხეში 1499 წელს შეძენილი სომხური სახარების „გამომხსნელის“, მურატის მინაწერიდან გავიგებთ:

„ყვარყვარემ დაარბია და გაძარცვა არარატის მხარე და (ეს) წმიდა სახარება მიტანილი იყო ქალაქ ახალციხეს და მე, მონამან ღვთისამან მურატ, ვიყიდე იგი ამ უღირსი (აღამიანებისაგან)“⁴⁵...

პატივცემულ ლეონ ხაჩიკიანისაგან მივიღეთ აგრეთვე ცნობა, რომ ყვარყვარე დიდის დროს სამცხის მკურნალად ყოფილა XV საუკუნის განთქმული სომეხი მოღვაწე ვეაჩი.

ამ ძვირფასი ცნობების მოწოდებისათვის ბ. ლეონ ხაჩიკიანს უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

რომელი ყვარყვარეს ცოლია ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო

საქართველოს ისტორიის მისაღებში იხსენიება „დიდის ამირ-სპასალარის კურთხეულის ათაბაგის ყურყუარეს“ მეუღლე ნესტანდარეჯან (მეორე საბუთით—ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო).

ამ პიროვნებისა და მისი ოთხი შვილის შესახებ ცნობებს ორ სხვადასხვა საბუთში ვპოულობთ; ამათგან პირველი, უფრო ადრინდელი, გამოქვეყნებულია ე. თაყაიშვილის მიერ „საქართველოს სიძველეთა“ II ტომში (თბ., 1909).

ეს არის ათაბაგის მეუღლის ნესტანდარეჯანის ნასყიდობის წიგნი, დაწერილი 1508 წლის მაისის 1-ს. საბუთი იხსენიებს „პატრონთა: მ[ეფთისა] ბატონისა დავითისა სიდედრსა და პატრონისა ა[მისპასალარისა] პატრონისა ყუარყუარესა ცოლ[ყოფილ]სა

⁴³ კონსტანტინე II, დემეტრეს ძე, ქართლის მეფე 1479—1505.

⁴⁴ სახარების გადანწერის ანდერძის ეს ნაწილი გამოცემული ყოფილა გ. სრუანჭტიანის ნაშრომში: „ტოროს ახბარ“, ტ. I, გვ. 119—121.

⁴⁵ მინაწერის ეს ტექსტი გ. პირგალემიანს შეუტანია მის მიერ XIX ს. შედგენილ მინაწერთა ხელნაწერ კრებულში, რომელიც ამჟამად დაცულია მატენდარანში, № 6273—თ (გვ. 376).

ნესტარჯანს“ და „ძესა მისსა ათაბაგსა...ა და მისთა ძმითა—სა-
ზურერელსა და სალუყაზან[ს]“, რომელთათვისაც ვინმე შალვა⁴⁶ და
ივანე ქავთარაშვილთ ვენახი მიუყიდნიათ.

ნასყიდობის აქტი „მეფეთმეფის დავითის“ „კითხვითა და
ნებადართვით“ არის შედგენილი.

საბუთში ყვარყვარეს ცოლყოფილი ნესტანდარეჯან მეორე-
ჯერაც იხსენიება: „აწ გქონდეს და გიბე[დნიერო]ს ღმერთმან
თქუნ, პატრონისა ათაბაგ ამისპასა[ლარისა ყუარყუა]რეს თანა-
მეცხედრე ყოფილსა პატრონ[სა ნესტარჯანს] და ძეთა თქუ-
ენთა...“⁴⁶.

ტექსტიდან ცხადია, რომ 1508 წელს, როცა საბუთი იწე-
რება, ნესტანდარეჯანი დაქვრივებულია („თანამეც-
ხედრე ყოფილსა“); იგი ქართლის მეფის დავითის (1505—1525)
სიდედრად იხსენიება. იგულისხმება, რომ ნესტანდარეჯანი და
მისი ვაჟები ქართლში იმყოფებიან, საფიქრებელია, მათი სიძის,
დავით მეფის კარზე (დავით მეფის „ბრძანებით“ იწერება საბუთი⁴⁷).

ნესტანდარეჯანი საბუთში ყვარყვარეს ცოლყოფილად იხსე-
ნიება („პატრონისა ათაბაგ ამისპასა[ლარისა] ყურყუარეს თანა-
მეცხედრე ყოფილსა“ და სხვ.)⁴⁸.

ამავე ნესტანდარეჯანისა და მისი ვაჟის სახელები ფიქსი-
რებულია აგრეთვე 1520 წელს დაწერილ საბუთშიაც, რომელიც
შემოკლებით გამოქვეყნებული აქვს თ. ჟორდანიას „ქრონიკების“
II ტომში. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ:

„ჩვენ, დიდისა ამირსპასალარის, კურთხეულის ყუარყუ-
არეს მეცხედრემან, ნესტანდარეჯან-ყოფილმან ნინო და
ძეთა ჩუნთა—პატრონმან თამთან, საზურერელმან და სა-
ლუყაზან—შემოგწირეთ მცირე ეს შესაწირავი (ვლაქერნის)
ღვთისმშობელსა დიდსა (ქვათაგვეს)... (ჩვენის) სიძის, ნე-
ფეთ-ნეფის დავითის ნებადართულობითა“.

...დაიწერა... (ბრძანებითა) ნეფეთ-ნეფისა დავითისითა,
ქკსა სმ⁴⁹.

ქვათახევის მონასტრის № 50 სიგლიდან ამოკრეფილ ამ ნა-
წყვეტებს თ. ჟორდანიას თავის განმარტებას ურთავს: სიგელში

⁴⁶ ე. თაყაიშვილი, „საქართველოს სიძველენი“, ტფილისი, 1909, გვ. 399—401, § 359.

⁴⁷ იქვე.

⁴⁸ იქვე.

⁴⁹ თ. ჟორდანიას, „ქრონიკები“, II, გვ. 347.

დასახლებული ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო ისტორიკოსმა აჩნია იმ ყვარყვარეს ცოლად, რომელიც ათაბაგად 1515 წელს დაჯდა, თავისი ბიძის—მზეჭაბუკის გარდაცვალების შემდეგ და გარდაიცვალა გელათში, იმერთა მეფის ბაგრატის ტყვეობაში 1535 წ.

საყურადღებოა, რომ თ. ჟორდანიას არ რჩება შეუმჩნეველი ერთი დეტალი: ქვათახევის 1520 წელს დაწერილი საბუთი ნესტანდარეჯანის ქმარს—ყვარყვარე ათაბაგს კურთხეულად, ე. ი. მიცვალეულად იხსენიებს, ის ყვარყვარე კი, რომლის ცოლადაც თ. ჟორდანიას ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო მიაჩნია, 1520 წელს ცოცხალი იყო. ამ წინააღმდეგობას თ. ჟორდანიას ახსნას ვერ უძებნის.

როგორც დავინახეთ, არსებობს 12 წლით ადრე, 1508 წელს დაწერილი საბუთიც, სადაც იგივე ნესტანდარეჯან ყვარყვარეს „თანამეცხედრეყოფილად“ იხსენიება. მაშასადამე, ნესტანდარეჯანის ქმარი ყვარყვარე ჯერ კიდევ 1508 წელს ცოცხალი აღარ ყოფილა.

ამის მიხედვით, ცხადია, რომ ნესტანდარეჯანის ქმარი არ შეიძლება ყოფილიყო 1535 წელს ტყვეობაში გარდაცვლილი ყვარყვარე, დიდი ყვარყვარეს (1416—1498) პირმშო ძის, ქაიხოსრო ათაბაგის (1447—1500) შვილი.

ამიტომ თ. ჟორდანიას ვარაუდი უარყოფილი უნდა იქნეს და ორი უტყუარი ისტორიული საბუთის მონაცემების საფუძველზე სხვა აზრს უნდა დავადგეთ:

ჩვენთვის საყურადღებო ორივე საბუთი ყვარყვარეს ათაბაგობის სრული ტიტულატურით იხსენიებს:

„პატრონისა ათაბაგ-ამირსპასალარისა ყუარყუარეს თანამეცხედრე-ყოფილი...“ ვკითხულობთ 1508 წლის ნასყიდობის წიგნში (იხ. ზემოთ).

„დიდისა ამირსპასალარის კურთხეულის ათაბაგის ყუარყუარეს“ ცოლად იხსენიებს ნესტანდარეჯან-ყოფილ ნინოს 1520 წლის საბუთი (იხ. ზემოთ).

ემკვს გარეშეა, ნესტანდარეჯან-ნინოს მიცვალეული მეუღლე სამცხის ათაბაგობის სრული ხელისუფლებით მოსილი უნდა ყოფილიყო და არა ყვარყვარეს სახელის მატარებელი რომელიმე სხვა „პატრონი“.

1508 წელს ეს ყვარყვარე ცოცხალი აღარ არის.

ყოველივე ამის მიხედვით ნესტანდარეჯან-ნინოს ქმრად მხოლოდ 1498 წელს გარდაცვლილი ყვარყვარე დიდი (1416—1498) შეგვიძლია ჩავთვალოთ.

ჩვენ ვიცით, რომ ამ ყვარყვარეს მეუღლე დედისიმედი 1489 წელს გარდაიცვალა. ამის შემდეგ ყვარყვარემ თითქმის მთელ ათეულ წელს იცოცხლა (1489-1498); ცხადია, 73 წლის ათაბაგს სხვა ცოლი შეურთავს (ნესტანდარეჯან) და ამ ცოლისგან მის მრავალრიცხოვან მოდემას ოთხი შვილი შემატებია; ამათგან ერთი ქალი (მისი სახელი ჯერჯერობით უცნობია) საბუთების მიხედვით დავით ქართლის მეფეზე (1505—1525) ყოფილა გათხოვილი; საბუთებიდან ცნობილი ხდება ყვარყვარე-ნესტანდარეჯანის სამი ვაჟის სახელები—თამთან, საზუერელი და სალუყაზან⁵⁰.

დიდი ყვარყვარეს შვილების ეს ახალი წყება მამის სიკვდილის შემდეგ საათაბაგოში ველარ გაჩერებულა და თავის სიძეს, ქართლის მეფეს დავითს შეჰკედლებია.

სამხრეთ საქართველოს ეკლესიის გამოყოფისათვის ბრძოლა XV—XVI სს.

ცნობილია, რომ სამხრეთი საქართველო ჯერ კიდევ VIII—IX სს. დაიფარა შესანიშნავი ეკლესია-მონასტრების ქსელით. მძლავრი სამონასტრო მეურნეობის აღორძინებასთან ერთად სწორედ ამ კუთხეში მოიმაგრა ფეხი სრულიად საქართველოს მეფის ხელისუფლებამ. უხვი შეწირულების წყალობით, რომელსაც მეფეები და ქართლის კათალიკოსები მესხეთ-ჯავახეთის მონასტრებისათვის არ იშურებდნენ, სამხრეთ საქართველოს სამონასტრო მამულები და ამ მამულებთან დაკავშირებული ადამიანები ფეოდალური წესების ძალით საუკუნეების მანძილზე საკმარისად მკვიდრად იყვნენ გადაჯაჭვულნი როგორც საქართველოს ცენტრალურ ხელისუფლებასთან, ისე მცხეთის საკათალიკოსოსთან.

ამ მკიდრო კავშირის ხანგრძლივი ტრადიციის ამსახველია, სხვათა შორის, ის განსაკუთრებული პატივი, რომელიც მინიჭებული ჰქონდათ მეფის კარზე და მცხეთის კათალიკოსის საგამგეოში სამხრეთ საქართველოს ეკლესიის საქეთმპყრობლებს: იშხნელ, ანჩელ, მტბეგარ და სხვა მთავარეპისკოპოსებს—მეფის კურთხევისა და დარბაზობის წესების მიხედვით.

⁵⁰ თამთანის სახელი 1508 წლის საბუთში ორგან ამოშლილი ყოფილა (ე. თაყაიშვილი, „საქართველოს სიძველენი“, ტ. II, 1909, გვ. 400—401).

იშხნელი ეპისკოპოსის პატივი თავის დროზე იმდენად იყო, რომ იგი, კათალიკოსის არ ყოფნის დროს, კათალიკოსის მოვალეობასაც კი ასრულებდა. იშხნელის პატივს უახლოვდებოდა მაწყვერელის, ანჩელის, მტბევიარის პატივი¹.

აღმოსავლეთ საქართველოს საკათალიკოსოს ტრადიციული წესით არა თუ ეპისკოპოსებს, კათალიკოსებსაც კი „კურთხევის წინ ჯერ სვეტიცხოველში უნდა აღთქმა და ფიცი მიეღოთ და მხოლოდ ამის შემდგომ შეიძლება არჩეული პირის მღვდელმთავრად კურთხევა“².

მონღოლთა მფლობელობის პირობებში და ქართული ფეოდალური ინსტიტუტის შიგნით ზომიერი ცვლილებების შედეგად შესუსტდა საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება, დაქვეითდა ეკლესია-მონასტრების მეურნეობის კულტურის დონე, გაძლიერდა მცხეთის საკათალიკოსოს სამონასტრო მამულების დატაცების ტენდენცია.

ერთობლივი ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფოს ქმნადობის პერიოდში ჩამოყალიბებული წესები, მათ შორის მცხეთის საკათალიკოსოსთან დამოკიდებულებაც, XIV—XV სს-ში მოშლისა და ცვალებადობის მდგომარეობაში იმყოფებოდა.

ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, სეპარაციის გზაზე დამდგარი ჯაყელ-ციხისჯვარელნი ვერ შემოიფარგლებოდნენ მხოლოდ პოლიტიკური დამოუკიდებლობის ძიებით. ის გარემოება, რომ საათაბაგოს მდიდარი მონასტრების შატრონი იყო არა ათაბაგი, არამედ საქართველოს მეფე და ქართლის კათალიკოს-პატრიარქი, მიუღებელი უნდა ყოფილიყო სრული ხელმწიფების მოტრფიალე ათაბაგებისათვის.

ჯაყელ-ციხისჯვარელნი პოლიტიკური დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პარალელურად იბრძოდნენ სამხრეთ საქართველოს ეკლესიის მცხეთის საპატრიარქოსაგან ჩამოშორებისათვის. ამ ნიადაგზე აღმოცენებულმა უთანხმოებამ, როგორც ეს აკად. ივ. ჯავახიშვილს აქვს აღნიშნული, განსაკუთრებით მწვავე ხასიათი მიიღო XV ს., ივანე ათაბაგის (1391—1444) დროს³.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვეთი II, ტფ., 1929, გვ. 8—9.

² იქვე, გვ. 13.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. IV, გვ. 31—32.

აღის მონასტრის „სვინაქსრის“ (S: 1245) მინაწერებში, ამ ხელნაწერის პირველი გვერდების ნაპირებზე, მოთავსებულია ოთხი დღემდის უცნობი საბუთი. ოთხივე იხსენიებს პატრონს ივანეს:

„ვინც პატრონსა ივანეს შენდობა დააკლოს, ჩვენსა კანონსა შინამცა არს“. ვკითხულობთ ამ საბუთებში.

სამწუხაროდ, მხოლოდ ორ საბუთს შემოუნახავს მათი გამცემის ვინაობის აღნიშვნა; ესენი არიან იშხნელი მთავარეპისკოპოსი (სახელი აღნიშნული არ არის) და ანჩელი მთავარეპისკოპოსი იოსებ⁴.

ამგვარად, სამხრეთ საქართველოს ორი უმნიშვნელოვანესი-განი სამწყსოს საჰეთმპყრობელი პატრონის ივანეს მხარის დამპყრნი ჩანან და საეკლესიო კანონით ემუქრებიან იმათ, „ვინც პატრონსა ივანეს შენდობას დააკლებს“.

შენდობის დაკლება თუ მინიჭება მხოლოდ სასულიერო პირს (კათალიკოსს, ეპისკოპოსს, მოძღვარს) შეეძლო; აქედან ცხადია, რომ ივანე ათაბაგისადმი განწყობილებაში ამ დროს სამცხის საეპისკოპოსოების მეთაურთა შორის თანხმობა არ ყოფილა. უფლება გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ სამცხის სამღვდელთა ნაწილი ოპოზიციაში უდგა ათაბაგს და შენდობას აკლებდა მას. თუმცა ისიც ცხადია, რომ ათაბაგს, ნებით თუ უნებლიეთ, მხარს უჭერდა ზოგიერთი (უმნიშვნელოვანესი) საეპისკოპოსო კათედრის მეთაური: იშხნელი, ანჩელი.

როგორც ვიცით, ივანე ათაბაგის სეპარაციულ მისწრაფებებს აღექსანდრე დიდის (1412—1443) მტკიცე პოლიტიკამ მოულო ბოლო. 1414 წელს კოხტას თავზე მომხდარ ბრძოლაში ივანე ათაბაგი დამარცხდა, მეფემ შეიპყრო ურჩი ათაბაგი და „შეწყალებული“ გაუშვა⁵. ამის შემდგომ, ვიდრე ყვარყვარე დიდის გაათაბაგებამდის (1451 წ.), ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ათაბაგს შორის შედარებით მშვიდობიანი ურთიერთობა დამყარდა.

უთანხმოებამ კვლავ მძაფრი ბრძოლის ხასიათი მიიღო ყვარყვარე დიდის ნახევარსაუკუნოვანი ათაბაგობისა (1451—1498) და გიორგი VIII მეფობის (1446—1466) პერიოდში.

სამცხის პოლიტიკური მდგომარეობა უვარყვარე დიდის დროს

როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ჯერ კიდევ 1459 წ. „ქართველთა ათაბაგს ყვარყვარეს თავისი თავი იმდენად დამოუკი-

⁴ აღის მონასტრის საბუთები და აღაპები, გვ. 9.
⁵ თ. ყო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, II, ტფ., 1897, გვ. 221.

დებლად მიიჩნდა, რომ ევროპაში თავის საკუთარ დესპანს გვიმრავალნი და და უცხოეთთან გიორგი მეფისაგან დამოუკიდებელი დამპყრობის მატერიური ურთიერთობა... ჰქონდა... მას ჯარიც საკუთარი ჰყავდა. ის ცნობილი იყო უცხოეთში და ძლიერი მთავრის სახელი ჰქონდა მოპოვებული. გიორგი მეფე მას მოკავშირედ იხსენიებს⁶.

ამას უნდა დავუმატოთ ცნობილი ფაქტი, რომ ჯაყელ-ციხის-ჯვარელებმა თავიანთი სამფლობელოსათვის ჯერ კიდევ XIV ს. ჩამოაყალიბეს საკუთარი სამართალი. ცხადია, მათ დამოკიდებულებას საქართველოს ძალზე შესუსტებულ ცენტრალურ ხელისუფლებასთან რეალური საფუძველი შერყეული ჰქონდა; იგი (დამოკიდებულება) ფაქტობრივად უნდა ყოფილიყო ქცეული.

მაგრამ ჩვენ ვხედავთ, რომ იმ დროს, როცა ყვარყვარე დიდმა პოლიტიკურ სარბიელზე ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწია და სრულიად დამოუკიდებლად მოქმედობდა, საეკლესიო საქმეებში დამოუკიდებლობის მოპოვების ცდები მას გაუართულდა. აქ ძლიერი ათაბაგი იძულებული გახდა უკან დაეხია და დროებით შერიგებოდა მცხეთის საკათალიკოსო საყდრის ავტორიტეტის ცნობას.

მცხეთის საბუთებში დაცულია არა ერთი აქტი, რომელშიც საშუალებას გვაძლევს სრული სიცხადით გავარკვიოთ ხსენებული ბრძოლის საგანი და ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ამ ბრძოლაში დამარცხების მიზეზები.

ხსენებული საბუთების დიდი ნაწილი „ქრონიკების“ II წიგნში გამოაქვეყნა თ. ჟორდანიამ, სამწუხაროდ უმეტეს ნაწილად შემოკლებული სახით. ივ. ჯავახიშვილს „ქართველი ერის ისტორიის“ IV წ. შედგენისას ხელთ ჰქონდა ეს გამოცემული საბუთები⁷.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის სეიფებში დაცულია მცხეთის აქტების დიდი კოლექცია; მათ შორის, „ქრონიკების“ II წიგნში გამოქვეყნებული საბუთების დედნებიც. ამ დოკუმენტების დიდი მნიშვნელობის გამო საჭიროდ დავინახეთ ზოგიერთი მათგანის ხელახლა სრული სახით გამოქვეყნება⁸.

⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ. 61-62.

⁷ იქვე, გვ. 54-60, შენიშვნები.

⁸ ამ დედნების მოძებნაში ენერგიული დახმარება გაგვიწია დარეჯან მეგრულაძემ, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვახსენებთ.

საბუთების მიხედვით ძირითად სადავო საგანს წარმოადგენს

1. სამცხის ეპისკოპოსთა მცხეთის კათალიკოსისაგან კურთხევა.

2. სამხრეთ საქართველოს ეკლესია-მონასტრებში სამღვდელთ-მსახურო პრაქტიკაში საქართველოს „მეფეთათვის მლოცველობა“.

3. ქართლის კათალიკოსის მოხსენიება და მის მიმართ ერთგულება.

4. ანტიოქიის პატრიარქის მოუხსენებლობა და მისგან გამოგზავნილი კაცის შეუწყაარებლობა.

აქ აღნუსხულ სადავო საკითხებს ამომწურავად ეხება აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი⁹. ჩვენ ამაზე აღარ შევჩერდებით. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ აქტებში მკვეთრადაა ასახული ბრძოლის მთავარი საგანი—სამცხის საეპისკოპოსოების მხრით მცხეთის საკათალიკოსო საყდრისადმი მორჩილების, ერთგულების, დაქვემდებარების ცნობა, რაც, სხვათა შორის, „საფერხებელი“ გაღებაში, წლითიწლად მეძღვნეობასა და სამსახურშიაც უნდა გამოხატულიყო.

ჩამოთვლილ მუხლებთან ერთად საბუთების დედნებში ბევრგან ჩანს სამცხის ეპისკოპოსების ქართლის კათალიკოსისთვის „სამსახურისა“ და სხვა ძველთაგან დაწესებული ვალდებულების შესრულების აღთქმა, რაც აქამდის აღნიშნული არ ყოფილა.

გერასიმე მაწყვერელის მიქელ კათალიკოსისადმი (მიქელ VI—1411—1425) „ერთგულების წიგნი“ ამ საგანზე ვკითხულობთ:

„არცა ოდეს საფერხებელი დაგაკლო“¹⁰ (საბუთი № 1 დაწერილია ივანეს ათაბაგობაში).

ლასურიძე-კუმურდოელის კათალიკოსის მიმართ პირობის წიგნი სხვა პირობასთან ერთად აღნიშნულია:

„ვიყუნეთ, ვითა წესად ძეს, მეძღუნენი და მოსამსახურენი“¹¹ (საბუთი № 3, დაწერილი ყვარყვარე დიდის ათაბაგობის პირველ წლებში).

გერასიმე კუმურდოელის პირობის წიგნი (№ 4) ვკითხულობთ:

⁹ ქართვ. ერის ისტორია, IV, გვ. 57—61, 166—172, 176—178.

¹⁰ გერასიმე მაწყვერელის „საერთგულო წიგნი“, № 1.

¹¹ ლასურიძე-კუმურდოელის პირობის წიგნი, № 3.

„თქუენისა საყდრისა მტერისა მტერი ვიყუნეთ და მოყურისა მოყუარენი და მლოცველნი და, ვითა წესად ძეს, წლითიწლად მეძღუნენი და მოსამსახურენი“ (საბუთი დაწერილია 1500—1503 წ.—მზექაბუჯის გამგეობის პირველ წლებში).

ზოსიმე კუმურდოელის საბუთში სრული გარკვეულობითაა ნათქვამი:

„რაცა მცხეთისა საყდრისა წლითიწლად სამსახური გუმართებს, როგორცა სხუათა სამცხისა ეპისკოპოზთა, რაც ოდენ ძალგუედვას, არც ჩუენ დაგაკლოთ“¹² (საბუთი № 7 დაწერილია 1519—1529 წწ.).

ამგვარად, საბუთების ჩვენება ნათელყოფს, რომ ქართლის კათალიკოსი არ კმაყოფილდება მეფეთათვის ლოცვას, კათალიკოსის მოხსენიებას, ანტიოქიის პატრიარქის მოუხსენებლობას. სამცხის ეპისკოპოსთაგან იგი მოითხოვს „საფერწებელს“, ძღვენს, სამსახურს. კათალიკოსი, როგორც სამცხის ეკლესია-მონასტრების (საეპისკოპოსოების) მამულების პატრონი, მოითხოვს „წლითიწლად სამსახურის“ აღსრულებას, „ვითა წესად ძეს“.

ამხანად ვერ გამოვუდგებით გარკვევას—რა წლითიწლადი სამსახური მართებდა სამხრეთ საქართველოს საეპისკოპოსოებს. ეს უნდა ყოფილიყო ხელშესახები, ნივთიერი სახის ძღვენი, რომლის რაოდენობა საბუთის მიმღებისა და გამცემისათვისაც იმ დროს იმდენად გარკვეული ჩანს, რომ იგი არც კი აღინიშნება. ნაკლებად გასაგებია გერასიმე მაწყვერელის საბუთში (Ad: 522) მოხსენებული ტერმინი საფერწებელი („არცა ოდეს საფერწებელი დაგაკლო“). სახელდახელო ძიების შედეგად ვფიქრობთ, რომ საფერწებელი ფერწავასთან დაკავშირებული ძღვენი უნდა იყოს. ხოლო ფერწევა, „ქათმის ფერწევა“, გურიის ეთნოგრაფიულ ყოფაში ჩარჩენილი ახალი წლის ანუ კალანდის ღღესასწაულის მიხედვით¹³, საახალწლო ძღვენს უნდა გულისხმობდეს.

ამას გვაფიქრებინებს ვახუშტის „საქართველოს აღწერის“ ერთი ადგილი: „ახალწელს, ერთს იანვარს, უწინარეს ცისკრის ლოცვისა, უკულებდა მეფეს ჭყონდიდელი ჯვარსა და ხატსა და სამკაულსა... და სანუკარსა შეპარსა...“¹⁴

¹² ზოსიმე კუმურდოელის საბუთი № 7.
¹³ „ქართველურ ენათა ლექსიკა“, გ. შარაშიძე, გურული ლექსიკონი, თბ., 1938, გვ. 68—69.
¹⁴ ვახუშტი, „აღწერა“, თბ., 1941, გვ. 21.

შიდილება ვივარაუდოთ, რომ მსგავსი „კვლევა“ ან „ფერკვა“ და მასთან დაკავშირებული „საფერკებელი“ კათალიკოსის საყდრის ზედაც იყო დაწესებული.

ყოველივე ამის მიხედვით საქართველოს კათალიკოსი საუკუნეებით არსებული, ხოლო XV ს. შეღახული ფეოდალური უფლებების აღდგენას მოითხოვდა.

ბრძოლის გართულებას იწვევდა საათაბაგოს შიგნით არსებულ წინააღმდეგობათა მთელი კვანძი. როგორც ზემოთაც აღნიშნულია, მესხეთის ეკლესია-მონასტრების მიწა-წყალზე, რომლებიც ოდითგან მეფისა და საქართველოს კათალიკოსის „საქონებელი“ ყოფილან, დამკვიდრებული იყვნენ დიდი ფეოდალები, თავიანთი აზნაური-შვილებითა და გლეხებით: კავკასიელები, ფანასკერტელები, შალიკაშვილები, ბენაშვილები და სხვ.¹⁵ ეს მძლავრი ფეოდალები, უეჭველია, თავს ათაბაგების ყმებად არ გრძნობდნენ, ეწინააღმდეგებოდნენ მათ, რის გამო სამცხის ხელისუფალთა მისწრაფებას ათაბაგთა სამფლობელოს შიგნითაც, ფეოდალთა მხრივაც, მძლავრი ოპოზიციური განწყობილება უნდა დახვედროდა.

როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ჯერ კიდევ XV ს. 50—60 წლებში, ყვარყვარე დიდის დროს, აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსს ათაბაგის თვითნებობის ასალაგმავად გადამწყვეტი ზომები მიუღია: „დამნაშავე სამღვდელი პირნი „უჯუარობითა“ და „შეუნდობლობით“ დაუსჯია და შეუჩვენებია“¹⁶. საბუთების მოწმობით, შეჩვენება, ეკლესიიდან განყენება ვრცელდებოდა არა მარტო ეპისკოპოსებსა და სხვა სამღვდელი პირებზე, არამედ „შეჩვენებული“ სამღვდელოების მთელ სამწყსოზე, რადგან საქართველოს კათალიკოსისაგან „აქსნილობისა და შენდობის“ მიცემის გარეშე სამცხის სამღვდელი პირებს წირვა-ლოცვის წესის შესრულება ეკრძალებოდათ.

აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსი სამცხეში,
„საფარის თავზედა“ (XV ს. 50—60-იან წლებში)

ათაბაგების საუკუნოებრივი ბრძოლა მესხეთის ეკლესიის გამოყოფისათვის მცხეთის საბუთებში ასახულია მოპირდაპირეთა ორი მკვეთრი შეტაკების მომენტით. ამათგან, პირველი ყვარყვარე

¹⁵ დაწვრილებით ამაზე ქვემოთ გვეჩვენა საუბარი.

¹⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, თბ., 1948, გვ.

დიდის ათაბაგობის (1451—1498) პირველ წლებს (1453—1459) ემთხვევა. ქერობინ ანჩელისა და ივანე ლასურიძე-კუმურდოელის „წიგნი და პირი“, მიცემული ქართლის კათალიკოს დავითისათვის, თითქმის სიტყვა-სიტყვით მისდევს ერთმანეთს¹⁷. ერთგულობის, მეფეთა მლოცველობისა და ყოველ წირვა-ლოცვაში ქართლის კათალიკოსის მოხსენების აღთქმის გარდა აქაც ჩართულია:

„ვიყუნეთ, ვითა წესად ძეს, მეძღუნენი და მოსამსახურენი“-ო. მაგრამ ეს ორი საბუთი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მით, რომ ასახავს ყვარყვარე დიდისა და ქართლის კათალიკოსის ბრძოლის გარკვეულ მომენტს, როდესაც ძლიერი ათაბაგი იმდენად დამარცხებულა, რომ ანჩელი და კუმურდოელი ეპისკოპოსები ფიცს სდებენ: სანამ ყვარყვარე მცხეთის საყდარსა არ დაემორჩილება და კათალიკოსისაგან შენდობას არ მიიღებს, არც ჩვენ დავემორჩილებით მასო.“

ეპისკოპოსების ასეთი მემამოხური განწყობილება გამოწვეულია მით, რომ ყვარყვარე უხეშად ჩარეულა სამცხის ეკლესიის საქმეებში და უმცხეთოდ განუზრახავს ეპისკოპოსების წარდგენა საკურთხეველად (იხ. საბუთი № 4).“

მეტად საყურადღებოა ქართლის კათალიკოსის მოქმედება ყვარყვარეს ამ ნაბიჯის საპასუხოდ. ხსენებულ საბუთებში განმარტებულია, რომ ეს პირობის წიგნები დაწერილია

„მის ჟამისა შედეგად, ოდეს მაწყურელი და სამცხისა ეპისკოპოზნი თქუენგან [დავით კათალიკოსისაგან] უჯურო და შეუნდობელნი იყუნეს საფარისა თავზედაო“¹⁸.

ქართლის კათალიკოსს დავითს მკვეთრად გაულაშქრია ყვარყვარე ათაბაგის საეკლესიო პოლიტიკის წინააღმდეგ.

აქ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია თვით ხერხი, ფორმა, რომელიც მას ათაბაგთან ბრძოლაში გამოუყენებია. დავით ქართლის კათალიკოსი, უეჭველია, შესაბამისი ცერემონიალის დაცვით, მცხეთიდან წასულა, გადაულახავს სამცხის საზღვარი და საფარის მონასტერში მისულა. აქ მას ჩაუტარებია ყვარყვარეს კანდიდატების მაწყურელისა და სამცხის სხვა ეპისკოპოსების უჯვაროდ და შეუნდობლად გამოცხადება.

¹⁷ ქრონიკები, II, 267—268: ანჩელ არქიმანდრიტის „წიგნი და პირი“ და ივანე ლასურიძე-კუმურდოელის იმავე შინაარსის საბუთი (ჩვენს საბუთებში № 3), რომლებსაც თ. ჟორდანიას 1453—1459 წწ. ათარიღებს.

¹⁸ უჯვარობისა და შეუნდობლობის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, IV, 1948, გვ. 57—58.

მაგრამ ეს აქტი კათალიკოსს შეუსრულებია არა საფარის მონასტრის ტაძარში, არამედ „საფარისა თავზედა“, ე. ი. დაბურულ შენობაში, არამედ ღია ცის ქვეშ.

ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ამ ცერემონიალის შესრულებისას თავმოყრილი ქართლის კათალიკოსის სამწყსოს, ე. ი. სამცხის მცხოვრებთა, დიდი სიმრავლე, რომელსაც, ალბათ, დაბურული შენობა ვერ დაიტევდა.

ძნელია უფრო მეტის თქმა ამ დიდად საყურადღებო ფაქტის გამო¹⁹. მაგრამ ჩვენ ხელთ გვაქვს იმდროინდელი საბუთების უტყუარი დედნები, რომლებიც მეტყველებენ ყვარყვარე ათაბაგის დიდ მარცხსა და ქართლის კათალიკოსის სრულ გამარჯვებაზე.

უშეველია, მცხეთის საყდართან მრავალსაუკუნოვან კავშირს XV ს. 50—60 წლებში იმდენად დიდი ავტორიტეტი ჰქონია, რომ კათალიკოსის წყევალ-კრულვას უღრმესი შეძრწუნება გამოუწვევია სამცხის მორწმუნეთა შორის და ერთი დაკვირვება ჩაუშლია ყვარყვარეს გეგმები.

ბრძოლის ბედი საბოლოოდ უნდა გადაეწყვიტა არა მარტო ხსენებული ცერემონიალის მორწმუნეთათვის შემადრწუნებელ სახეს და ორივე მხრის სამღვდლო პირთა ჭიდილს, არამედ მთელი სამხრეთი საქართველოს სამწყსოს განწყობილებას.

ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ სამწყსოს ფართო წრეებში ათაბაგის ზომების მიმართ მოსალოდნელი იყო ოპოზიციური განწყობილება და არა უდრტივინველი მორჩილება და გულგრილობა. მხოლოდ ასეთი ახსნა შეგვიძლია მოვუძებნოთ ყვარყვარეს დიდ მარცხს ბრძოლის ამ ხაზზე XV ს. 50—60 წწ., სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც მისი პოლიტიკური ძლიერება უმწვერვალეს წარმატებას უახლოვდებოდა.

ყვარყვარე დიდის დამარცხება მესხეთის ეკლესიების საქართველოს საპატრიარქოსაგან გამოთიშვისათვის ბრძოლაში იმდენად სერიოზული აღმოჩნდა, რომ მთელი ნახევარი საუკუნის მანძილზე მესხეთის ხელისუფალთ აზრად აღარ მოსვლიათ ამ ბრძოლის განახლება. ეს მით უფრო ნიშანდობლივია, რომ 1466 წლიდან მოყოლებული (როცა ყვარყვარე დიდმა გიორგი VIII შეიპყრო),

¹⁹ განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ჩვენ გვაქვს ორი საბუთი ზედმიწევნით ერთნაირი შინაარსისა. საფიქრებელია, რომ მსგავსი ფიცის წიგნი სამცხის ყველა საეპისკოპოსოსაგან იქნებოდა დაწერილი.

ვიდრე 1535 წლამდის (როცა იმერეთის მეფემ ბაგრატიმა ნავ-ყვარ-ყვარე დაატყვევა) საათაბაგო შეუზღუდავი პოლიტიკური დამოუკიდებლობით სარგებლობდა.

მზეჭაბუკის საეკლესიო პოლიტიკის მარცხი

მეორე მკვეთრი ბრძოლა მესხეთის ეკლესიის მცხეთის საკათალიკოსოსაგან გამოთიშვისათვის მზეჭაბუკმა გაშალა. „ქართველი ერის ისტორიის“ IV წიგნში აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილს დაწვრილებით აქვს გარკვეული სამცხის ამ მმართველის (1500—1515) პოლიტიკა, განსაკუთრებით მისი ზომები, ჩატარებული „მესხეთის ეკლესიის გამოყოფისა და აწყურის საეპისკოპოსო საყდრის განმთავრებისათვის“²⁰. ღვაწლმოსილი ისტორიკოსი იმ დროს მის ხელთ არსებული წყაროების საფუძველზე დაასკვნის:

„ამ გზით მზეჭაბუკმა მესხეთსა და დანარჩენ საქართველოს შორის ის კავშირიც გაწყვიტა, რომელიც ამ დაქსაქსულობისა და განკერძოების უამს ჩვენი ქვეყნის ერთობის გრძნობასა და ხსოვნას არ აქრობდა“²¹. ისტორიკოსი ფიქრობდა, რომ „მზეჭაბუკის მიზანი მიღწეული იყო“²².

მაგრამ ანტიოქიის პატრიარქის თანხმობით და მისგან მიწყვერელისთვის „შეკრვისა და განჯნის“ ხელმწიფებისა და სამცხის ეპისკოპოსთა კურთხევის უფლების მინიჭებით ეს დიდი ბრძოლა არ დამთავრებულა. უკანასკნელ წლებში მოპოვებული წყარო, სოილ კობასძის სახლში დაწერილი ათაბაგთა მოსახსენებელი მოწმობს, რომ საათაბაგოს ზვიადი მფლობელის—მზეჭაბუკის ბედი მცხეთის საკათალიკოსო საყდართან ბრძოლის შედეგად ჯერ კიდევ მის (მზეჭაბუკის) სიცოცხლეშივე უკულმა დატრიალებულა²³.

ხსენებული ძეგლისა და სხვა მონაცემების ცნობების შუქზე მზეჭაბუკის გეგმები კატასტროფულად ჩაშლილა, რის გამო სამცხის ეს მძლავრი ხელისუფალი იძულებული გამხდარა არა თუ გასცლოდა პოლიტიკურ ასპარეზს, არამედ სამონაზვნო ჩოხანი შეემოსა და თავი მონასტრისათვის შეეფარებია.

²⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 1948, გვ. 164—172.

²¹ იქვე, 172.

²² იქვე, 171.

²³ მოსახსენებლები შეამჩნია და გამოაქვეყნა ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომელმა თამარ ბრეგაძემ: „ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა Q ფონდისა“, ტ. II, № 969, გვ. 381—383.

აი როგორ არის მოხსენებული მზექაბუკი კოპასძეთა ხელნაწერში:

„...ღთივ განბრძნობილისა, მკნედ მკედრ[ისა] და მრავალთა და ძლიერთა და სახელდებულთა ფალავანთა დამამკობელისა და ქედისა შემმუსრველისა, საქრისტიანოსა ზღუდისა, სრულ[ისა] ჩოხოსნობისა და ანგელოზებრივისა სქემისა ღირსად მიმღებელისა პატრონისა ჩ'ნისა მზექაბუკ-ყოფილისა იაკობისი საუკუნოიძცა არს საკსენებელი და კურთხევაი მისი“.

მოსახსენებელის პირველი ნახევარი წარმოგვიდგენს მზექაბუკს, როგორც მხნედ მხედარს, მრავალთა და ძლიერთა და სახელდებულთა ფალავანთა დამამკობელს და ქედისა შემმუსრველს. აქ წინ წამოწეულია მზექაბუკის სამხედრო ნიჭი და ბრძოლებში ფიზიკური გაწაფულობა, რის წყალობითაც იგი გამარჯვებული გამოდიოდა მრავალ სახელგანთქმულ ფალავანთან ორთაშუა ბრძოლაში. მოსახსენებელის დამწერი ქვემოთ მზექაბუკს „საქრისტიანოს ზღუდეს“ უწოდებს. ეს ეპითეტი მწარე ირონიად გაისმის შესხმითი სტილით დაწერილ დახასიათებაშიც კი. ჩვენ ვიცით, რომ მზექაბუკის „საქმენი საგმირონი“ ძირს უთხრიდენ სწორედ იმას, რასაც იმ დროს საქრისტიანო ეწოდებოდა, ქართული ქრისტიანული კულტურით გაერთიანებულ ფეოდალურ საქართველოს, რომელიც უთანასწორო ბრძოლაში უპირისპირდებოდა ე. წ. მაჰმადიან სამყაროს.

მაგრამ ყველაზე მოულოდნელი მოსახსენებელში მზექაბუკის შემონაზვნების ცნობაა. მემატთანე აქაც ცდილობს დაიცვას შესხმითი სტილი და გამეფებისა და გახელმწიფების ჭინით შეპყრობილი მზექაბუკის სამონაზვნო ჩოხნით შემოსვა დიდების მაღალ საფეხურზე ასვლად წარმოგვიდგინოს („სრული ჩოხოსნობისა და ანგელოზებრივისა სქემისა ღირსად მიმღებელისა“).

ჩვენამდის მოღწეული აქტები, კერძოდ ანტიოქიის პატრიარქის მიმართვა მზექაბუკისადმი, იმის უტყუარი საბუთია, რომ სამეფო პორუირზე მეოცნებე მზექაბუკს აზრად არ მოსდიოდა თავისი ბრწყინვალე სახელის იაკობად შეცვლა²⁴.

²⁴ „მასალების“ პირველი ნაკვეთის დაწერის დროს ჩვენ არ ვიცნობდით კოპასძეთა მოსახსენებელს და ყვარყვარე დიდის ვეფი იაკობ, მოხსენებული ქეთენ-ქრისტინეს „სულთა მატთანეში“, ყვარყვარე—დედისიმედის უცნობ ვაჟად ჩავთვალეთ. ეს იაკობი იგივე მზექაბუკია. „მასალები“, 210—211.

ანტიოქიის პატრიარქის ხსენებული არაბულად დაწერილი მიმართვა და ამ მიმართვაზე მიწებებული მეტად თავისუფლად თარგმნილი ქართული ტექსტი დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის დოკუმენტებში (Sd: 303).

✓ ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერმა თანამშრომელმა რუსუდან გვარამიამ შეადარა არაბული დედანი ქართულ თარგმანს. შედარებამ გვიჩვენა, რომ არაბულ ტექსტში მზექაბუკი არსად არც შეფედ, არც ხელმწიფედ არ იხსენიება. ეს ეპითეტები მოიპოვება მხოლოდ ქართულ თარგმანში („დიდისა მეფისა ჩუენისა ყოვლისა აღმოსავლეთისა გელმწიფისა პატრონისა მზექაბუკისა“). ცხადია, თარგმანი შესრულებულია მზექაბუკის კარზე, მისი თვალყურის დევნებით²⁵. იგი (თარგმანი) ამჟღავნებს მზექაბუკის მეფურსა და ხელმწიფურ სულისკვეთებას. .

ამჟვეყნიური პატივისა და დიდების უზომოდ მოყვარული, ხელისუფლების უკანონოდ მიმტაცებელი მზექაბუკი მხოლოდ იძულებით შეიძლებოდა „ჩოხოსნობის“ და „სქემის“ მიმდებელი გამხდარიყო. ყოველგვარ ექვემდებარებას გარეშე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დიდი ყვარყვარეს ეს მემკვიდრე ისევე და კიდევ უფრო მეტად დამარცხებულა ქართლის კათალიკოსთან ბრძოლაში, როგორც დამარცხდა მისი მამა თითქმის ნახევარი საუკუნის წინ (1453—59—1515 წწ.).

ამის შედეგად მცხეთის საკათალიკოსო საყდარს არათუ არ ჩამოშორებია მესხეთის ტერიტორიაზე მდებარე საეპისკოპოსო მამულები და სხვა „საქონებელი“, არამედ უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა მას.

ამას მოწმობს წინამდებარე „მასალების“ მე-10 საბუთი—საბა მტბევარის საერთაგულო წიგნი (Ad: 720), რომელიც 1556 წლით თარიღდება. ამ აქტის მიხედვით საათაბაგოს ეპისკოპოსები მცხეთაში იკურთხებოდნენ ამასიის ზავის (1555 წ.) შემდეგაც, როცა სამცხის დასავლეთი ნაწილი თურქეთის ხელში იყო გადასული. კურთხევასთან ერთად ისინი, როგორც წესი, „საერთაგულო“ ფიცს დებდნენ წერილობით:

„ესე... წიგნი მოგაგსენენ მე, მტბევარმა საბა, თქუენ,...სამოციქულოსა საყდარსა და... ქართლისა კათალიკოსსა პატრიარქსა დომენტის—მას ეამსა, როდეს გუაკურთხეთ: თქუენისა საყდრის

²⁵ საბუთის ქართული თარგმანი იხ. ქრონიკებში, II, 317—318; იხ. აგრეთვე, ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 169.

ერთგული და თქუნისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყვნეთ. რაცა ჩუენის კელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულისა სიმაგრესაცა მოვიქიროთ“...

საბუთის აქ მოტანილი ნაწილის უკანასკნელი ფრაზა მოწმობს, რომ თურქეთისგან სრული ანექსიის საფრთხის წინაშე მდგომი სამცხის საეპისკოპოსოების მეთაურებს საერთოეულო ფიცში ერთი ახალი მუხლიც შეუტანიათ—რჯულის სიმაგრის დაცვის პირობა. ეს სიმაგრე ამ დროს ძნელად დასაცავი ჩანს. ამიტომაც დასძენს საბა მტბევარი—„რაცა ჩუენის კელისაგან გამოვიდოდეს, რჯულის სიმაგრესაც მოვიქიროთ“.

მცხეთის საპატრიარქოს ძუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს თავადნი და [სო]ფელები

აღმ. საქართველოს კათალიკოსის პრეტენზიები სრულად ასახულია იმ აქტში, რომელიც ფართოდაა ცნობილი დემიტრი ბაქრაძის „აქარა-გურიაში მოგზაურობის“ გამოქვეყნების დროიდან²⁶.

ეს ძეგლი არა ერთხელ არის გამოცემული. მისი დიდი მნიშვნელობის გამო საჭიროდ დაეინახეთ ერთხელ კიდევ გამოგვექვეყნებინა მისი ტექსტი, ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული დედნის მიხედვით (Ad: 91, ჩვენს საბუთებში № 8)²⁷.

ეს მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი დოკუმენტი ამ შემთხვევაში გვიანტერესებს, როგორც ორი მეზობელი მხარის შეთანხმების პირობების ერთ-ერთი ვარიანტთაგანი. უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვი, რომ ეს არის დანარცხებული მხარის (ათაბაგების სახლის) სრული კაპიტულაციის აქტი.

საბუთს გარკვეული სათაური აქვს: „ქ: წ[დი]სა და ცათა მობაძავისა კათოლიკე სამოციქულოსა საპატრიარქო[სა მცხეთისა] ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელი და სამწყსონი სამცხეს თავადნი“.

²⁶ დ. ბაქრაძე, АПГА, სპბ., 1879, გვ. 79—82.

²⁷ ს. კაკაბაძე მას „მე-XIV—XVI საუკუნის მესხეთის თავადების სიას“ უწოდებს. საბუთი მართლაც შეიცავს ასეთ სიას. მაგრამ ეს არის მისი მხოლოდ ერთი, დიდად მნიშვნელოვანი მხარე, რომელიც, რა თქმა უნდა, არ ამოსწურავს მის მნიშვნელობას. ს. კაკაბაძეს განხილული აქვს საბუთი სხელებული თვალსაზრისით და გამოთქმული აქვს არა ერთი საყურადღებო მოსაზრება. იხ. სარგის კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, თბილისი, 1920, გვ. 7—11.

ვადნი და [სო]ფელ[ნი]²⁸. ამ სათაურის ქვეშეთ ჩამოწერილი /
სამცხის იმ თავადებისა და მამულების ნუსხა (სულ 25 ერთეული)
რომლებიც მცხეთის საკათალიკოსოს „საქონებელსა და სამწყსოს“
წარმოადგენენ.

სიმტკიცის ნიშნები № 8 საბუთში

მცხეთის ამ საბუთს ტექსტის ბოლოში სიმტკიცის ოთხი ნი-
შანი უზის (იხ. ტაბულა 1, 2 და 3). ამათგან პირველი (მარცხნი-
დან) რთული მონოგრამის სახით, მხედრული ასოებით შესრულე-
ბულ ხელმოწერას წარმოადგენს. ჩვენ მას ვკითხულობთ—მანუ-
ჩარ—დიდი ასოებით და ამავე მთლიანი ხელმოწერის ბოლო ნა-
წილში მომცრო ასოებით ჩართულია ისევ—მანუჩარ.

მანუჩართა ხელმოწერის გვერდით (მარჯვნივ) დასმულია
მომცრო მრგვალი ბეჭედი, რომლის მხედრული წარწერის სამი-
ოდე ასო ირჩევა მხოლოდ.

მრგვალი ბეჭდის გვერდით (მარჯვნივ) მესამე ადგილი უჭი-
რავს კათალიკოსის ბეჭედს, რომლის ასომთავრული წარწერა ამო-
კითხული აქვს ს. კაკაბაძეს: „რწნი განწსნით ქყსა ზა ჯსლნ იყოს
ცათა შა“²⁹. ჩვენი წაკითხვა არსებითად არ განსხვავდება ს. კა-
კაბაძის წაკითხვისაგან, მხოლოდ ერთი გამორჩენილი სიტყვა ემა-
ტება მას—იგი: „რწლი ვწწსნთ ქყსა ზა, ჯსლნ იყოს იგი ცათა
შა“, რაც უქარაგმოდ იქნება:

„რომელ[ნი] განიწსენით ქუეყანასა ზედა,
ჯსნილ იყოს იგი ცათა შინა“.

ამ ბეჭდის გვერდით, მეოთხე ადგილას (მარჯვნივ) კათალი-
კოსის მხედრული ხელმოწერაა—კწი—მაკურთხეველი მარჯვენე-
თურთ, ერთი მონოგრამის სახით (იხ. ტაბულები 2, 3).

როგორ უნდა გავიგოთ ამ ნიშნების აზრი? საბუთი, რო-
გორც აღნიშნულია, წარმოადგენს სამცხის თავადებისა და მო-
ნასტრების 25 მუხლოვან ნუსხას, რომლის სათაურშიაც აღნიშნუ-
ლია, რომ ეს (ფეოდალური) ერთეულები, მათი „შესავლითა“ და

²⁸ ჩვენს „მასალებში“ დაბეჭდილია ამ დოკუმენტის პარალელურად მცხე-
თის საბუთი № 9, რომელიც წარმოადგენს მცხეთის საკათალიკოსო
მამულების ვრცელი ნუსხის ფრაგმენტს. ჩვენი დასკვნით ეს ორი
საბუთი სხვადასხვა დედნიდან მომდინარე უნდა იყოს (იხ. ტექსტი).

²⁹ ს. კაკაბაძე, კვლევა-ძიებანი, თფ., 1920, გვ. 8.

აზნაურის შვილებითა, არიან „საპატრიარქოსა მცხეთისა ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელნი და სამწყსონი“.

ამ აქტს ხელს აწერს მანუჩარ (და „მანუჩარ“). ამით მანუჩარ მცხეთის საპატრიარქოს საქონებლად და სამწყსოდ სცნობს საბუთოში ჩამოთვლილ 25 ფეოდალურ ერთეულს, რითაც იგი სცნობს აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსის უფლებას ხსენებულ მატულებზე.

მანუჩარის ვინაობა

XV—XVI საუკუნის მიჯნაზე ცნობილია ყვარყვარე დიდისა და დედისიმედის (I) მეექვსე ვაჟი მანუჩარ. მისი სახელი მოხსენებულია ათონის მონასტრის ვრცელ აღაპში, რომელიც ყვარყვარე დიდის მესამე ვაჟის—ბაადურის გარდაცვალების გამო (1474 წ.) არის შეტანილი „ათონის კრებულის“ ფურცლებზე³⁰. მანუჩარ ყვარყვარეს ძე მოხსენებულია XV—XVI სს. არა ერთ მინაწერში, როგორც სახელგანთქმული აწყურის ღვთისმშობლის ხატის დამხსნელი „ავარიანთა ხელიდან“ (1486 წ.).

აკად. ივანე ჯავახიშვილის ცნობით, ისტორიკოსი ხონდემირი თავის თხზულებაში აღნიშნავს, რომ 1518 წელს შაჰ-ისმაილთან შეთანხმების დროს, დავით მეფესა (1505—1525) და კახთბატონ ლევანთან ერთად, სპარსეთის სარდალთან სადარბაზოდ მანუჩარ ათაბაგიც მისულა³¹. საფიქრებელია, რომ მანუჩარი, ამ შემთხვევაში, სამცხე-საათაბაგოდან დიპლომატიური მისიით იყო მოვლენილი. სხვაფრივ ძნელი ასახსნელია ამ დიდმნიშვნელოვანი დარბაზობის დროს მანუჩარის მისვლა შაჰ-ისმაილთან, აღმოსავლეთ საქართველოს ორი დიდი პოლიტიკური ერთეულის (ქართლისა და კახეთის) მეფე-პატრონებთან ერთად.

მაგრამ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, უეჭველად ანგარიშგასაწევია ს. კაკაბაძის ვარაუდიც მანუჩარის ექსორიად ყოფნის შესახებ³².

სწორედ ამ მანუჩარის ხელმოწერა ჩანს Ad:91 საბუთის ბოლოს. მაგრამ რას ნიშნავს ორმაგი „მანუჩარ-მანუჩარ“?

საქმე ისაა, რომ მანუჩარ ყვარყვარეს ძის ვაჟიც მამის სახელს (მანუჩარ) ატარებდა. ამას გვაცნობს ქუთაისის მუზეუმში

³⁰ ათონის კრებულის, გვ. 265—266.
³¹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 227.
³² ს. კაკაბაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 75.

დაცული ეტრატის სახარების ანდერძი: „უფალო ღმერთო, მო-
უკლებელ ყავ ჯსენებაი პატრონის მანუჩარისი და ნათლობის, წიგნის
ღებულისა შვილისა (მისისა) მანუჩარისი“³³.

ხელნაწერი დათარიღებულია 1506 წლით:

„სრულ იქმნეს წიგნი ესე ოთხთაენი. გათავდეს ქრონი-
კონსა რმიდ [194 + 1312 = 1506], თვესა ივლისსა, იდ“.

ამგვარად, შეთანხმების ამ საბუთს პირველ ადგილას ხელს აწერს ათაბაგთა სახლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელ-თაგანი—მანუჩარ ყვარყვარეს ძე, თავისი შვილით მანუჩარითურთ. ამის შემდეგ ქართლის კათალიკოსი საგანგებო ბეჭდით ანიჭებს „განსაგებელს“, საათაბაგოს ფარგლებში „შენდობასა“ და „აქსნილობას“.

მანუჩარი არის ამ იურიდიული აქტის მცნობი და ხელის მოწერით დამამტკიცებელი ერთი მხარე. საბუთს კიდევ სამი ნიშანი უზის. მანუჩარის ხელმოწერის გვერდით დასმულია მცირე ზომის მრგვალი ბეჭედი. საფიქრებელია, ეს იყოს ქართლის მეფის (დავითის 1505—1524) ბეჭედი³⁴.

სიმტკიცის მესამე ნიშნის, კათალიკოსის ბეჭდის წარწერა (იხ. ზემოთ) არის „ახსნილობისა და შენდობის ნიშანი“, რომლის მიცემა მხოლოდ კათალიკოსს შეეძლო:

„რომელი განიჯსენით ქუეყანასა ზედა,
ქსნილ იყოს იგი ცათა შინა“.

ეს ბეჭედი მოწმობს, რომ მზეჭაბუკის ცნობილი ზომების საპასუხოდ ქართლის კათალიკოსს, მსგავსად XV ს. 50—60 წლებში საფარის თავს ჩატარებული კრულვისა, შეუსრულებია უჯვარობისა და შეჩვენების ცერემონიალი სამცხის ეპისკოპოსებისა და სამწყსოს მიმართ; შეჩვენების ახსნის ბეჭედი კი დაუსვამს კათალიკოსს № 8 აქტზე სამცხის მმართველის მზეჭაბუკის დაცემის შემდეგ, ათაბაგების სახლის ერთ-ერთ წარმომადგენელთან, ათაბაგობის პრეტენდენტთან, მანუჩარისა და მანუჩარის შვილების შედეგად.

³³ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერი, № 379.

³⁴ მომცრო მრგვალი ბეჭედი, გაურკვეველი წარწერით, დასმულია ქართლის მეფის სიმონის მიერ 1583 წლის წყალობის სპარსული ტექსტის ბოლოში. ვ. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVIII საუკუნეებში, თბ., 1959, გვ. 282. ცნობა მოტანილია ვლ. ფუთურძის ქართულ-სპარსული ისტორიული საბუთებიდან.

მანუჩარის მეორე საბუთი

Ad: 91 საბუთთან მჭიდრო კავშირი აქვს მანუჩარ ათაბაგის ქართლის კათალიკოს ბასილის (1511—1528) მიმართ საბუთს (S: 549), დაწერილს „მას ეამსა, ო დეს სჯულისა საქმეზედა“ პატრონი მანუჩარ კათალიკოსსა და მის „საყდრიშვილთ“ „კარზედ მიდგომია“.

ამ საბუთით მანუჩარ პირობას სდებს:

„იბრიანოს ღმერთმან და ჩენი საბატონო მამული ჩუენ დავიჭიროთ და ჩუენვე დაგვრჩეს, როგორაცა ძუელითგან მცხეთისა საყდრისა მამულნი ყოფილიყუნენ და ეპისკოპოზნი, და მაწყუერელი თქუენგან საკურთხეველი ყოფილა და სხუანი სამცხისა ეფისკოპოზნი ყოველნივე, ისრე თქუენი სამწყსონი იყუნეს და ისრე დავამორჩილნეთ და საღმრთოა და სჯულიერითა საქმიდა თქუენისა ბრძანებისა მორჩილნი ვიყუნეთ“.

„რაცა საათაბაგოშიგა მცხეთისა მამულნი იყუნენ, არცა ისი დავიჭიროთ და მოგანებოთ“.

ხსენებული საბუთი მოწმობს, რომ მზექაბუკისა და ქართლის მეფე-კათალიკოსის დიდი კონფლიქტის დროს სწორედ მანუჩარ ათაბაგის, საათაბაგოში „გაბატონების“ ერთ-ერთი პრეტენდენტის ხელმოწერა გვაქვს Ad: 91 აქტზე.

ცხადია, აგრეთვე, რომ „სჯულის საქმის“ გარშემო ატეხილ დიდ დავას, რომელმაც ძირიანად შეარყია მზექაბუკის ბრწყინვალე პოლიტიკური კარიერა, ამავე დროს ათაბაგების სახლის სხვა წევრებშიაც ხელისუფლების დაპატრონების მაღა აღუძრავს.

საქართველოს მეფესა და კათალიკოსთან ბრძოლის წაგების შედეგები საათაბაგოს კანონიერი გელისუფლის—ყვარყვარე ქაიხოსროს ძის ერთ აქტშიაც ჩანს. საბუთში ვკითხულობთ: „მივანებეთ კათოლიკე (საყდრისა) კათალიკოზსა „სამცხის საეპისკოპოსონიო“, რაგუარაც ამას წინა ყოფილა“, ეპისკოპოსნი „ისე იკურთხებოდეს“ და რაცა ჩუენსა საბატონოშიგან მცხეთის საყდრისათვის შეწირული ყოფილა — ანუ პარხლის მონასტერი და ანუ სხუა მამული და გლეხნი, რაგუარაცა ძუელად ყოფილა, ისიცა იმავე წესითა მოგჯესენებია და შემოგჯწირავსო“²⁵.

ეს საბუთიც კაპიტულაციის უდავო ნიშნებს ატარებს. იგიც წაგებული ბრძოლის შედეგადაა დაწერილი.

²⁵ თ. ჟორდანია, ქრონიკები, II.

„ქესსური მატეანის“ დედანი

ქესსური მატეანის ნუსხა (აღწერილობა)

S: 947 ქაღალდის ხელნაწერია; იგი მცირე ზომის (17×12) ოცდაათგვერდიან ფრაგმენტს წარმოადგენს; აშუამად რესტავრირებულია და შუკაოს ყდაშია ჩასმული; დაწერილია ნუსხური ხელით; საგალობლების ფრაგმენტის ტექსტების სათაურები და სტროფების დასაწყისი ასოები გამოყოფილია სინგურით, მთავრული ასოებით. ძველი აღმოაჩინა დიმიტრი ბაქრაძემ პლატონ იოსელიანის არქივში.

„ფსალმუნის“ ტექსტი, რომელსაც ვახუშტი თავის ნაშრომში იხსენიებს: „დავითნი მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“ ხელნაწერში აღარ მოიპოვება. ჩვენამდე მოღწეულია მხოლოდ საგალობლები, რომლებიც ჩვეულებრივ დართული აქვს ხოლმე ფსალმუნს.

ხსენებული საგალობლების თავნაკული ტექსტი იწყება: „აკურთხევდით ყოველნი საქმენი უწნი“, 1 გვ.

საგალობლების სინგურით დაწერილი სათაურები ასეთია: „გალობაა წისა ღთისმშობლისაჲ: გალობაა თ: აბა“. 2 გვ.

„წინას]წარმეტყულებაა ზაქარიასის, მანისა წინამორბედისა“, 5 გვ.

„ფსალმუნის“ ამ დამატებების ტექსტი თავდება: „და წარმართებად ფერქთა ჩწთა გზასა მშუდობისასა“, რასაც უშუალოდ მისდევს გიორგი მთაწმინდელის ანდერძის დასაწყისი ნაწილი:

„წმიდანო და ღმერთშემოსილნო მამანო და ძმანო. რომელნიცა ამათ წმიდათა დავითთა მიემთხვნეთ, ესე საცნაურ იყავნ ყოველთა—რ ფრიადითა იძულებითა წმიდათა და სულიერთა მამათა ჩემთათა ვთარგმნენ ესე დავითნი ახლად ბერძულისაგან

ქართულად, მე, გლახაკმან გ[ეორგი], უღირსმან ხუცესმონაზონს მან, ფრიადითა ქირითა და რულუნებითა. თუთ იცის ღმერთმან, მრავალთა ბერძულთა დედათა და დავითისა თარგმანთაგან [შეგვწამებია¹] ფრიადითა გამოწულილვითა და გამოძიებითა. აწ უკუშ გვედრები ყ[ოველ]თა, რომელნიცა მიემთხვნეთ წ[თ]ა ამათ დავითთა, რ[ათ]ა ჩნთუს ლოცვა ჰყოთ. და ვინ სწერდეთ, ვითა აქა ჰპოოთ, ეგრეთვე შეუცვალეზელად დასწერეთ: ნუცა ჩაბურთავთ, ნუცა დააკლებთ. ჩ[უნ], რომელი ჯერ იყო, ჩაგვრთავს, და რომელი ჯერ იყო დაგვკლია, ვითა ჩ[უნ]სა ენასა მოვიდოდა და წესი საქმისა ეძიებდა. ნუცა "... გვ. 7—8.

აქ წყდება გიორგი მთაწმიდელის ანდერძი და ამ ადგილას ხელნაწერს ფურცლები აკლია.

მომდევნო (9) გვერდზე იწყება „მესხური ქრონიკის“ თავნაკლული ტექსტი, რომელიც წყდება უკანასკნელ (30) გვერდზე. პაგინაცია. ჩვენამდის მოღწეული ნუსხა (S: 947), როგორც აღნიშნულია, ოცდაათგვერდიანი ფრაგმენტია. იგი პაგინირებულია გვერდობლივ, არაბული ციფრებით, დიმიტრი ბაქრაძის ხელით. ექვს გარეშეა, რომ ხელნაწერს თავდაპირველად რვეულბრივი აღრიცხვა მაინც ექნებოდა, მაგრამ კიდევბის შემოცვეთის გამო ფრაგმენტს ეს აღრიცხვა არ შერჩენია.

გვერდების ქვემო ნაპირებზე ამჟამად შეიმჩნევა სომხური ასოებით შესრულებული რვეულბრივი პაგინაცია. ჩანს, ხელნაწერი ერთ დროს მწიგნობარი სომხის ხელში მოხვედრილა; მას რვეულბრივ აუნუსხავს ფურცლები და რვეულბრის შედგენილობაც.

ხელნაწერის მე-9 გვერდზე, ქვემო ნაპირზე ვხედავთ სომხურ ასოებს— 37 რიცხვს. ამ 37-ე რვეულის პირველი გვერდიდან იწყება „მატიანის“ ჩვენამდის მოღწეული ტექსტი. ამის მიხედვით თვით ხელნაწერი ფსალმუნი თავის დროზე 36 რვეულის შემცველი უნდა ყოფილიყო.

37-ე რვეულის 11 ფურცელი (9—30 გვ.) მთლიანად „მატიანის“ ცნობებს უჭირავს. სამწუხაროდ, შედარებით ძველი (სომხური) პაგინაციაც ვერ გვაძლევს სრულ წარმოდგენას „მესხური ქრონიკის“ ფურცლების თავდაპირველ რაოდენობაზე.

ჩვენ ვხედავთ, რომ 37-ე რვეული (9—30 გვ.) ამჟამად 11 ფურცელს შეიცავს. ტექსტის ბოლონაკლულობა და ის გარე-

¹ ეს სიტყვა გადამწერს გამორჩენია.

შობა, რომ „რვეულის“ ფურცლები იშვიათად თუ არის რაოდენობისა, გვაფიქრებინებს, რომ 37-ე (უკანასკნელ) რვეულში თორმეტი ფურცელი მაინც უნდა ყოფილიყო და „ქრონიკა“ მე-თორმეტე ფურცელზედაც უნდა ყოფილიყო მოთავსებული.

ამ ვარაუდს ყოველგვარი ეჭვის ვარეშე აყენებს ის ფაქტი, რომ მეთვრამეტე საუკუნეში გადაწერილ „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებს შემოუნახავს დაკარგული მე-12 ფ. ტექსტის ნაწილი².

„მატიანეს“ დასაწყისიც აკლია. ცხადია, ეს დასაწყისი წინა 36-ე რვეულის ფურცელზე უნდა ყოფილიყო დაწერილი. 37-ე რვეულის წინ, ფრაგმენტში ამჟამად სულ ოთხი ფურცელი გვაქვს (დ. ბაქრაძის პაგინაციით 1—8 გვ.). ამ ფურცელსაც აქვს დ. ბაქრაძის პაგინაციაზე აღრინდელი ფურცლობრივი აღრიცხვა: (2,3,4,5), ასე რომ 36-ე რვეულიდან შემონახულია II—V ფფ და მას (36 რვეულს) ნამდვილად აკლია I და VI ფფ.

მაგრამ, ვინაიდან 37-ე რვეული თორმეტფურცლიანი უნდა ყოფილიყო, ძნელი წარმოსადგენია, რომ წინა 36-ე რვეული რვა-ფურცლიანი მაინც არ იქნებოდა.

ამის მიხედვით ვფიქრობთ, რომ ჩვენი ფრაგმენტის 8—9 გვ. შუა მდებარე ფურცლების რაოდენობა საშუალო ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო. აქედან მეექვსე ფურცლის ორივე გვერდი გიორგი მთაწმიდელის ანდერძის ჩვენამდის არ მოღწეულ ნაწილს უნდა დაეჭირა, ხოლო დანარჩენი ორი ფურცლის ოთხი გვერდი „მატიანის“ ცნობების დასაწყისი ნაწილით უნდა ყოფილიყო დაფარული.

ამ ვარაუდს, თითქოს, მატიანის ტექსტის მოღწეული ნაწილის ანალიზიც უჭერს მხარს.

მატიანის ნაკლულობა. თავბოლონაკლული მატიანე, მოთავსებული 9—30 ფფ., იწყება ერთ-ერთი დაკარგული ცნობის ნაწყვეტით: „იხ მთვრისასა“.

ამის მომდევნო სტრიქონებზე კი ჩაწერილია ქაიხოსრო-დედისიმედის ასულის თამარის 1561 წლის აპრილის 18-ს დაბადების ცნობა.

ვალეს ეკლესიის დედისიმედისეული წარწერის წყალობით ჩვენ ვიცით, რომ თამარი ქაიხოსრო-დედისიმედის მეექვსე შვილი

² S: 25, გ. წ. „ბარათაშვილისეული ქართლის ცხოვრება“, გვ. 672—673; „პარიზის ქრონიკა“ ანუ „ცხოვრებაჲ საქართველოსა“, გვ. 27.

ყოფილა — ყვარყვარეს, მზეჭაბუკის, მანუჩარის, თვალშვენიერ-
ნესა³ და ადრევე გარდაცვლილი ასულის — ელენეს შემდეგ⁴.

ყოველ ექვს გარეშეა, რომ თამარის დაბადების ცნობას წინ უძღოდა მისი ხუთი უფროსი და-ძმის დაბადების თარიღების ისეთივე სიზუსტით აღნიშვნა, როგორც ახასიათებს თამარისა და მის მომდევნო ძმების დაბადების ცნობებს. მარტო ამ ცნობების ჩაწერას ერთი გვერდი მაინც მოუწოდებოდა.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ „მესხური მატიანე“ ქაიხოსრო-დედისიმედის ათაბაგობის პერიოდში მომხდარი პოლიტიკური ამბების ცნობებსაც შეიცავს. ასეთივე უნდა ყოფილიყო „მატიანის“ დაკარგული ნაწილის შინაარსიც. შეუძლებელია არ ყოფილიყო ფიქსირებული ამ ნაწილში ქაიხოსრო-დედისიმედის დაქორწინების დროიდან, ამ დაქორწინების პირველ წლებშივე, მომხდარი დიდი ამბები: ტაოს დაპყრობა ოსმალთაგან, რაც, ვახუშტის ცნობით, მანუჩარის დაბადების წელს დაემთხვა (1550) და სხვ., საათაბაგოსათვის არა თუ მნიშვნელოვანი, არამედ საბედისწერო ამბებიც (1550—1561 წწ.).

ამ ამბების სულ მოკლედ აღწუსებაც ორიოდ გვერდს მაინც მოიცავდა. ასე, რომ ამ აღგილას (8—9 გვ. შუა) „მატიანის“ ტექსტს უნდა აკლდეს არანაკლებ 3—4 გვერდისა⁵.

„მესხური მატიანის“ ხელი

„მესხური მატიანის“ ჩვენამდის მოღწეული ტექსტი თავიდან ბოლომდის ნუსხური დამწერლობით არის შესრულებული. მაგრამ ეს ხელი ერთისა და იმავე პირის არ არის. როგორც ე. თაყა-

³ თვალშვენიერ-ივანე ერთი პიროვნების ორი სახელია: ერთი — საშინაო, მეორე — ნათლობისა და არა ორი სხვადასხვა. ე. თ. დაუსაბუთებლად აიგივეებს ივანესა და იანქოს (იხ. რუს. გ-მა, გვ. 209, შენიშვნა 3; 1890 წ. გამოცემის X გვერდზე).

⁴ ვალეს ეკლესიის წარწერა იკითხება: ნებითა ღუთისათა, მე, ღუთიე-გვარჯნოსნის იესიან-დავითიან-სოლომონიან ბაგრატიონიანისა ქართველთ მეფეთ-მეფის კოსტანტინეს შვილისშვილმან, მეფის ბაგრატის ასულმან, ათაბაგ-ამირ-სპასალარის სახლის რძალმან დედისიმედმან მეორედ აღვაშენე წმიდაჲ ესე ეკლესია... ვალისა ღუთისმშობლისა, რათა მცველ-მფარველ გვექმნა... მე და თანამეცხედრესა ჩემსა ათაბაგსა ქაიხოსროს და ძენი ჩვენნი: ყვარყვარე, მზე-ჭაბუკ, მანუჩარ, თვალშვენიერ-ივანე და თამარი დღევგრძელობით დაიცვენ, ამინ. დასა მათს ელენეს სასუფეველი დაუმკუდრე! (ე. თ. 1890 წ. გ-მა, გვ. XXXIX).

⁵ ე. თ. ვარაუდით არა ნაკლებ 2 გვ.

იშვილი აღნიშნავს, პირველ გვერდებზე რამდენიმე სხვადასხვა შეიმჩნევა.

მუხრანბატონების მოსახსენებლები (გვ. 10—11) დაწერილია მომრგვალო, ლამაზი; მკაფიო ნუსხურით; მატიანის დანარჩენი ნაწილების ტექსტის ხელთან შედარებით ასოების უფრო ვერტიკალური ხაზებით, შავი მელნით. ეს ხელი, როგორც ე. თაყაიშვილმა აღნიშნა, წაიგავს „ფსალმუნის“ ფრაგმენტის ხელს (გვ. 1—3). ამავდროულად დაწერილი მე-9 გვერდზე ქაიხოსროდედისიმედის ერთ-ერთი შვილის (თვალშენიერ-ივანეს?) დაბადების ცნობის ორი უკანასკნელი სიტყვა: „იო ნთვრისასა“ და ამავდროულად მშობლების ქალის—თამარის დაბადების ცნობა (აქვე).

ეს ხელი ქრონიკის დანარჩენ ნაწილში აღარ ჩანს. ჩვენ მას პირველ ხელს ვუწოდებთ.

მეორე ხელით, შავი მელნით, დაწერილია იანქოს დაბადების ცნობა (9 გვ.). ამ წერილ ხელს, სხვებთან შედარებით, მეტი ხვეულობა ახასიათებს. დამწერის მართლწერაც განსხვავებული ჩანს. თამარის დაბადების აღმნუსხველი სწერს აწყვერს, იანქოსი კი აწყუყრს; თამარი მოხსენებულია უბრალოდ: „დაიბადა თამარ“, მხოლოდ სახელწოდებით, საბა-იანქოს დაბადების აღმნუსხველი მას პატრონობით იხსენიებს („დაიბადა პატრონი იანქო“). ცხადია, ამ ცნობების ჩამწერი არის არა ერთი, არამედ ორი სხვადასხვა პირი (გვ. 9).

მესამე ხელით, მკრთალი მელნით, დაწერილია ტყუპების ბასილისა და ბექას დაბადების ცნობა. წინა ცნობის დამწერის ხელთან შედარებით ეს უფრო მომსხო, უფრო სწორი, ვერტიკალური ხაზებით შესრულებული ნუსხურია. ამ მწერლის მართლწერაც განსხვავდება წინა ტექსტების მართლწერისაგან. თუ ისიც ახალდაბადებულს უბრალოდ და არა პატრონობით იხსენიებს—„დაიბადნეს ბასილი და ბექა“—სიტყვა მივარეს დამწერლობაც სხვაობს—იქ—მთუარისას, აქ—მოთვარესა (გვ. 9).

მსგავსივე ხელითა და სწორედ ასეთივე მკრთალი მელნითა ჩაწერილი ქაიხოსრო ათაბაგის ყაზვინს წაბრძანების ცნობა, უშუალოდ ტყუპების (ბასილისა და ბექას) დაბადების ქვემოთ (გვ. 9).

ამავდროულად უნდა იყოს დაწერილი არჩილ მუხრან-ბატონის ვაჟის ერეკლესი და ვახტანგ მუხრანბატონის ვაჟის ბაგრატის დაბადების ცნობა (გვ. 11).

⁶ ე. თაყაიშვილი, რუსული გამოცემა, გვ. 183, თბილისი, 1900, გვ. 183-

მეოთხე ხელად მიგვაჩნია ის ხელი, რომლითაც მე-13 გვერდის ქვემო სტრიქონებზე დაწერილია დედისიმედის საყვარელ ვაჟის 12 წლის იანქოს სიკვდილის ცნობა. ეს ხელი უახლოვდება ხელნაწერის ფრაგმენტებისას და მუხრან-ბატონების მოსახსენებლების დამწერის ხელს, თუმცა მათი სრული იგივეობა მაინც საეჭვოა.

მეხუთე ხელად უნდა ჩავთვალოთ ის ხელი, რომლითაც ჩამატებულია მე-9 გვერდზე ქაიხოსრო ათაბაგისა და დედისიმედის უფროსი ვაჟის—ყვარყვარეს ოდიშს დაქორწინებისა (1564) და ყვარყვარეს მეუღლის მარცხის წყაროსთავს მოყვანის ცნობა.

იმავე მეხუთე ხელითაა დაწერილი მზეკაბუჯის ნეკროლოგი 9—10—11 გვ. ქვემო არეებზე.

ამავე ხელითაა დაწერილი 11—12 გვ. ახალციხეს წასვლისა და თვალშეწიერის საყაზმისოდ წაყვანის ამბავი (1573 წ.).

ამავე ხელით, მაგრამ გაცილებით უფრო მსხვილად და ნაკადიერად დაწერილი ქაიხოსრო ათაბაგის მოსახსენებელი და მისი გარდაცვალების ცნობა (1573) 12—13 გვ. ეტყობა ერთდროულად ჩაწერილია აქვე, 13 გვ. ბატონი არჩილის შირაზს გაგზავნის (1573 წ.) ცნობა.

ეს მეხუთე ხელი მატიანის ტექსტში ყველა დანარჩენს ქარბობს. თუ 9—11—13 გვერდებზე იგი მთლად არ არის გაბატონებული, 12, 14—26 გვერდებზე ცნობები მხოლოდ ამ ხელით იწერება. ასე რომ მეთოთხმეტე გვერდიდან ეს ხელი უწყვეტლივ ჩანს 26 გვერდის უკანასკნელ სტრიქონამდის.

ექვთიმე თაყაიშვილს „მატიანის“ რუსული თარგმანის გამოცემაში აღნიშნული აქვს, რომ ქაიხოსრო-დედისიმედის შვილიშვილის, ყვარყვარეს ძის—ქაიხოსროს დაბადების ცნობის გასწვრივ, მარცხენა ნაპირზე, ტექსტის ხელით მიწერილია:

ზ[ა]ქარია

ეს ზაქარია ე. თაყაიშვილს ამ ჩანაწერის ავტორად მიიჩნია¹. ამ შენიშვნისათვის ქვემოთ გვექნება მსჯელობა. ერთი კი უნდა ითქვას: შეუძლებელია ეს მინაწერი შემთხვევით იყოს მოხვედრილი 14 გვერდის თვალსაჩინო ადგილას (იხ. ფოტო-პირი №...).

ზემოთ აღნუსხული გვ. 9,10,11,13-ისა (ნაწილობრივ) და 12, 14—26 გვერდის (მთლიანად) ჩამწერი, უმკველია, ზაქარია

¹ „Против этого параграфа (§ 14) в рукописи на поле написано рукою текста: ЗАХАРИЯ. Не он ли автор этой записи?“ რუს., გვ. 191, შენიშვნა 1.

არის. მისი სწორი ნუსხურით დაწერილი ყოველი გვერდის სტრიქონების სათვალავი თანაბარია—ოცდაოთხ-ოცდაოთხი. ეს წესი ირღვევა 27 გვერდიდან (30-მდის). აქ ვამჩნევთ ზაქარიას ხელის მსგავს ხელს, რომელსაც თავისი განმასხვავებელი ნიშნები აქვს.

ეს მწერალი არ იცავს ყოველ გვერდზე სტრიქონების თანაბარი რაოდენობის წერის წესს. იმ დროს, როცა ზაქარიას 24—24 სტრიქონით აუვსია ყოველი გვერდი, ამ მწერალს თითოეულ გვერდზე ხან 21, ხან 23, ხან 20 სტრიქონი მოუთავსებია.

ასე რომ მატიანის ტექსტში (S: 947—ხელნაწერი) ექვსი სხვადასხვა ხელი მაინც შეიმჩნევა.

მატიანის ხელის ასეთი ნაირობა უეჭველად მნიშვნელოვანია მატიანის ავტოგრაფულობის (S: 947) საკითხის გადაჭრისათვის.

„მესხური მატიანის“ ცნობები ვახუშტის ისტორიაში

1742—1745 წწ., როცა ვახუშტი თავისი მთავარი ნაშრომის, საქართველოს ისტორია-გეოგრაფიის ისტორიულ ნაწილს წერდა, მას ხელთ ჰქონია საქართველოს ისტორიის „დედან[ნი]“ „არა ერთი, არამედ მრავალი“⁸.

აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობს, რომ ვახუშტის (სხვათა შორის) ხელთ ჰქონია ეგნატაშვილი ბერის ქართლის ცხოვრება „ჰავხელად დაწერილი სახით“ (ეგნატაშვილი ბერი, ახალი ქართლის ცხ-ბა, გვ. XIV).

ეგნატაშვილი ბერისეული ქართლის ცხოვრება კი სწორედ ის წყაროა, რომელსაც ჩვენამდე მოღწეულ ვახტანგის დროინდელ ყველა საისტორიო ძეგლზე უფრო სრულად შემოუნახავს 1535—1587 წწ. საქართველოს ისტორიის შემცველი ცნობები.

საყურადღებოა, რომ ეგნატაშვილი ბერისეულ ამ ისტორიაში სრულებით ვერ ვპოულობთ „მესხური მატიანის“ გამოყენების კვალს. ცხადია, სამხრეთ საქართველოს XVI ს. ისტორიის ეს მდიდარი ცნობების შემცველი ძეგლი ავტორისა (თუ ავტორები-სათვის) უცნობი ყოფილა.

⁸ როგორც ერთს ჩვენს გამოუქვეყნებელ გამოკვლევაში ვცდილობთ დავამტკიცოთ, ვახუშტის 1742—1745 წელს უმუშავნია მხოლოდ თავისი მთავარი ნაშრომის ისტორიულ ნაწილზე, განსაკუთრებით XV—XVIII ს. ისტორიაზე. იხ. „გარნა შრომა ჩვენი არა მცირე იყო, რომელსა ზედა ვიშრომეთ კნინდა წელნი სამნი, მაჰადის წერითა, გამოძიებთა, მატიანებთა და ცხოვრებათა ძიებითა...“ ვახუშტი, „აღწერა“... გვ. 9.

ვახუშტი, რომელმაც სასტიკად გააკრიტიკა სწავლულ კაცთა ნაპირნახულები, როგორც ცნობილია, იყენებს მათი ნაშრომის უფრო სარწმუნო ნაწილს; მაგრამ საჭიროდ თვლის ძირითადად დამყაროს ახალ, სწავლულ კაცთათვის უცნობ წყაროებს. თავისი „უწყებულების“ ერთ ადგილას იგი XVI ს. ისტორიაზე მუშაობის შესახებ ამბობს: „მეფის ლუარსაბის ზოგი ცხოვრება და სიკუდილი მისი საჩინოდ არს ქორონიკონთა შინა“—და ქვემოთ: „ხოლო დიდის სვიმონ მეფისა და გიორგისა და დაუთხანისა და კვალად მისივე სვიმონ მეფისა... და გიორგისა, ძისა მისისა და ლუარსაბისა, გიორგის ძისა... სრულიად ჩვენსა ქორონიკონებთა, სპარსთაგან და გუჯართა და სიგელთაგან გვიქმნიესო“⁹.

ქართლის მეფეების—ლუარსაბის, „დიდის სვიმონ მეფისა, გიორგისა, დაუთხანისა და კვალად მისივე სვიმონ მეფის“ ზეობის წლები ემთხვევა „მესხური მატიანის“ შედგენის ქრონოლოგიურ ფარგლებს (1550—1587). თავისთავად ცხადია, რომ ის, რასაც ვახუშტი აქ ქართლის სამეფოს ისტორიის წყაროებისათვის გვეუბნება, სავსებით შეგვიძლია შევუფარდოთ ამ პერიოდის „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებასაც“.

ვახუშტი ამით გვამცნობს, რომ თავისი შრომის გარკვეული ნაწილი, საბელდობრ, საქართველოს ისტორიის XVI ს. პერიოდის ამბების შემცველი თხრობა, მან საგანგებოდ გამოიკვლია „ჩვენთა ქორონიკონებთა, სპარსთაგან და გუჯართა და სიგელთაგან“.

ვახუშტისავე ნაშრომი გვაძლევს მისგან გამოყენებულ „ქორონიკონთა“ ნუსხას, რომელშიაც მეორე ადგილას იხსენიება „დავითნი მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“¹⁰.

უფლება გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ვახუშტი პირველი ისტორიკოსია¹¹, რომელმაც ფართოდ გამოიყენა „მესხური მატიანის“ ტექსტი. საყურადღებოა, რომ „მატიანის“ ცნობებს ვხედავთ არათუ ვახუშტის „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებაში“, არამედ ქართლის, იმერეთისა და კახეთის (შედარებით უფრო ნაკლებად) ისტორიაშიც. ასევე ფართოდ იყენებს „მატიანის“ ცნობებს ვახუშტი თავის „ქორონიკონებშიაც“.

აკადემიკოს ივ. ჯავახიშვილის აზრით ვახუშტის ხელთ უნდა ჰქონოდა „მესხური მატიანის“ უფრო სრული დედანი¹². მართლაც,

⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, თბილისი, 1913, გვ. 12—13.

¹⁰ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 360.

¹¹ ვგულისხმობთ ისტორიკოსს და არა ქრონოლოგიური ცნობების შემკრებს, როგორიცაა, მაგ., „პარიზის ქრონიკის“ შემკრებელი.

¹² ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 216.

ხელნაწერის ძირითადი ნაწილი, ფსალმუნის ტექსტი, ვახუშტის დროს, ეტყობა, დაუზიანებლად ყოფილა დაცული. ამას მტკიცებდა ვახუშტის ცნობა, რომლის მიხედვითაც ისტორიკოსს ხელთ ჰქონია „დავითნი მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“¹³.

ბიბლიური ტექსტების მკვლევარმა, ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელმა მზექალა შანიძემ სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ვახუშტის ამ ცნობის განმარტებას. „მესხური მატრიანის“ შესწავლისათვის მ. შანიძის ამ პატარა ნაშრომს არამცირედი მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ საჭიროდ დავინახეთ მთლიანად გამოვაქვეყნოთ აქ ხსენებული გამოკვლევა:

„და სახელნი წიგნებთა არიან ესენი—იმერული ძველი გარეგების წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნად განყოფილი“.

ვახუშტის ცნობაში, შესაძლოა, იგულისხმება თეოლოგიური ლიტერატურაში კარგად ცნობილი ფაქტი: ფსალმუნთა წიგნი ხუთი ნაწილისაგან შედგება: 1) ფს. 1—40, 2) ფს. 41—71, 3) ფს. 72—88, 4) ფს. 89—105, 5) ფს. 106—ბოლომდე.

ეს დაყოფა გვხვდება ზოგიერთ ენაზე თარგმნილ ტექსტში, მაგალითად, ბერძნულში. ქართულ ქრისტიანულ მწერლობაშიც ცნობილია ფსალმუნთა წიგნის ხუთად განყოფა. ამის შესახებ ვრცელი მსჯელობაა მოცემული ორ ძველ ხელნაწერში A:38 და S:1141.

A:38-ში (თხზულებაში, რომელიც ათანასე ალექსანდრიელს მიეწერება) ნათქვამია: „წიგნსა მას ფსალმუნთასა ესრე სახედ აქუს განყოფად, ვითარცა-იგი ქეშმარიტთა მათ ებრაელებრთა სახეთა შინა წერილა... ხუთად წიგნად განჰყოფენ იგინივე ებრაელთა ყრმანი...“ შემდეგ ჩამოთვლილია თუ სად იწყება და სად თავდება თითოეული წიგნი, თან მოცემულია ფსალმუნთა ებრაული დასაწყისების ქართული (ძალზე დამახინჯებული) ტრანსლიტერაცია, მაგ.: „ხოლო მეორედ წიგნად შა ფსალმუნითგან, რომლისაჲ თავი ესე არს: ქაიალთა არუბალა ფიკიმაინ, რომელ არს: ვითარც სურინ ირემსა...“ და ა. შ.¹⁴ ასეთსავე მსჯელობას ვხვდებით S:1141-ში, იმ ნაწილში, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში „შატბერდის კრებულის სასწავლო წიგნი“ ეწოდება. იქაც არის ფრაგმენტი¹⁵, რომელიც თითქმის სიტყვა-სიტყვით

¹³ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 360.

¹⁴ იხ. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, გამოსცა მ. შანიძემ, 1960, I, გვ. 458—460.

¹⁵ ს. ყაუხჩიშვილი, შატბერდის კრებულის სასწ. წიგნი, ტფ. უნ. მ. III, გვ. 175.

ემთხვევა A : 38-ს მსჯელობას ფსალმუნთა დაყოფის შესახებ¹⁶. შატბერდის „სასწავლო წიგნის“ გამოცემაში მ. ჯანაშვილს ცდომა აქვს დაშვებული: მთავრული ე მას ი-დ წაუკითხავს. ასე რომ მისი გამოცემის მიხედვით გამოდის, თითქოს ლაპარაკია ფსალმუნთა წიგნის ათად და არა ხუთად დაყოფის შესახებ¹⁷.

ამრიგად, ქართული ხელნაწერების ჩვენება მოწმობს, რომ ფსალმუნთა წიგნის დაყოფა ქართულ ქრისტიანულ ლიტერატურაში კარგად ცნობილი უნდა ყოფილიყო. საკუთრივ ფსალმუნთა ხელნაწერებში ეს დაყოფა აღნიშნული არ არის ხოლმე, მაგრამ გამოირიცხებული არაა, რომ რომელიმე (ერთ ან რამდენიმე) ხელნაწერში ასეთი დაყოფა გატარებული იყო. შესაძლოა, ასე იყო სწორედ მესხურ დაფითნშიაც (ამჟამად ამის გარკვევა შეუძლებელია, რადგან ძირითადი ნაწილი ტექსტისა დაკარგულია. ხელნაწერში (S : 947) შემორჩენილია მხოლოდ გალობები, რომელიც ჩვეულებრივ ყოველთვის თან ერთვის ხოლმე ფსალმუნის ხელნაწერებს). სავარაუდებელია, რომ ისტორიკოსმა კურადღება მი-აქცია ქართული პრაქტიკისათვის უჩვეულო დაყოფას და, როგორც განმასხვავებელი ნიშანი მის მიერ ნახმარი წიგნისა, საგანგებოდ აღნიშნა იგი: „მესხური დაფითნი, ხუთ წიგნად განყოფილი“, ზუსტად ისევე, როგორც მეორე შემთხვევაში გამოყო მეორე წყაროს დახასიათებისას „იმერული ძველი გარიგების წიგნი“¹⁸.

ყოველივე ამის შემდეგ ნათელი ხდება, რომ „ხუთ წიგნად განყოფილი“ ყოფილა არა ფსალმუნის ტექსტისთვის დართული მატიანე, არამედ თვით ის ფსალმუნი, რომელიც ვახუშტის ჯერ კიდევ სრულად ჰქონია ხელში. „მესხური ქრონიკის“ მოცულობისა და შედგენილობისათვის კი ვახუშტის ცნობა სრულიად არაფერს გვეუბნება.

¹⁶ მ. შანიძე, ებრაული ანბანის გადმოცემის შემთხვევები ძველი აღთქმის ქართულ ხელნაწერებში. ენათმ. ინ-ტის შრ., II, გვ. 168, შენ. 2.

¹⁷ მ. ჯანაშვილი, „აღვადგინე“, 1891 წ., გვ. 128.

¹⁸ ამ განმარტებისათვის მხეკალა შანიძეს უღრმეს მადლობას მოვასწავებ. წინამდებარე გამოკვლევა დამთავრებული და წაკითხულიც იყო მონასტრების საბით ხელნაწერთა ინსტიტუტში, როცა ასაწერ ხელნაწერებზე მუშაობის დროს გავეცანით S : 2602 უთარილო, მეტად ნაკლებ ფსალმუნს. ხელის მიხედვით იგი XVI ს. ეკუთვნის. მიუხედავად ნაკლებოვანებისა, აქ სამ ადგილას ჩინებულად არის დაცული ფსალმუნის წიგნებად დაყოფის ნიშნები:

1 „დაესრულა მეორე წიგნი ფსალმუნისა“—ტექსტის ხელით, 33v.

2 „მესამე წიგნი ფსალმუნისა“, 34r.

3 „დაესრულა მესამე წიგნი ფსალმუნისა. მეოთხე წიგნი ფსალმუნისა იწყე აქათ“.—52v.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდი ნაწილობრივ მაინც სარწმუნოა. მართლიანია¹⁹. ჩვენს დრომდის თავბოლონაკლული სახით მოქმედი ული მატიანე, რომელიც ფსალმუნის ტექსტს ჰქონდა დართული, ამ ორნახევარი საუკუნის წინ უეჭველად უფრო კარგად ყოფილა დაცული. ამას მოწმობს ვახუშტის „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრების“ შემდეგი ადგილი: „დაიპყრეს (ოსმალთ) ქვეყანა ტაოსი სრულიად ქორონიკონსა ჩჳნ... ამავე წელსა უშვა დედისიმედმან ქაიხოსროს ძე მანუჩარ“²⁰.

ეს ცნობა უნდა მომდინარეობდეს „მესხური მატიანის“ ვახუშტის-დროინდელი ტექსტიდან, რადგან სხვა წყაროებში მანუჩარ ქაიხოსროს ძის დაბადების თარიღი შემჩნეული არ არის. ქაიხოსრო-დედისიმედის 1550 წელზე ადრე გაჩენილი შვილების დაბადების ცნობებს ვახუშტი არ გვაძლევს. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ისტორიკოსს ხელთ ჰქონოდა მანუჩარის უფროსი ძმების დაბადების შესახებ ცნობები და არ შეეტანა ისინი სამცხე-კლარჯეთის ისტორიის ტექსტში; განსაკუთრებით ქაიხოსრო-დედისიმედის უფროსი ვაჟის—მამის სიკვდილის შემდეგ (1573) გაათავაგებული ყვარყვარეს დაბადების ცნობას ვახუშტი გვერდს ვერ აუვლიდა.

აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ „მატიანის“ ვახუშტის დროინდელი ტექსტიც ნაკლულოვანი უნდა ყოფილიყო. მაგრამ აწინდელთან შედარებით იგი მაინც უფრო სრული ყოფილა. თუ უძველესი თარიღიანი ცნობა დღეს არის თამარის დაბადება 1561 წელს, ვახუშტის დროს მატიაში დაცული ყოფილა 11 წლით ადრე შეტანილი ცნობებიც.

ამ ვარაუდის საფუძვლიანობას მოწმობს ვახუშტის ისტორიაში შეტანილი 1552 წლის ამბები, განსაკუთრებით მათი დაბოლოება:

„შემდგომად კვალად მოვიდნენ ოსმალნი და დაიპყრეს არტანუჯი არსიანამდე; კვალად დაიპყრეს ფარავანი და სრულიად არტანი და აღაშენეს ფარაკანი... არამედ სამცხეს ვერ გარდმოვიდნენ, ძალითა აწყურისა ღთისმშობლისათა“.

აწყურის ღთისმშობლის ძალით ოსმალთ სამხედრო ძალების წინსვლის დაბრკოლების აზრი „მატიანის“ გავლენის კვალს ამჟღავნებს. ცნობილია, რომ ვახუშტისათვის უცხო იყო ე. წ. „პროვიდენციალიზმი“ (ვ. გაბაშვილი).

¹⁹ ივ. ჯავახიშვილი, საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 275.

²⁰ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, გვ. 246.

ჭკონდა თუ არა ვახუშტის ხელთ „მესხური მატიანის“
უფრო სანდო ნუსხა

„მესხური მატიანის“ ავტორის ვინაობისათვის მსჯელობის დროს აკადემიკოსმა ივანე ჯავახიშვილმა ყურადღება მიაკცია იმ თვალსაჩინო განსხვავებას, რომელიც შეიმჩნევა ჩვენამდის მოღწეულ XVI ს. ხელნაწერის S: 947 ტექსტსა (ე. თაყაიშვილის გამოცემის მიხედვით) და ვახუშტის ისტორიაში ჩართულს „მესხური მატიანის“ შესატყვის ნაწყვეტებს შორის.

ეს განსხვავება ივ. ჯავახიშვილმა იმდენად მნიშვნელოვნად სცნო, რომ ამასთან დაკავშირებით გარკვეული მოსაზრებაც წამოაყენა: ხომ არ მომდინარეობს ვახუშტის ისტორიაში შეტანილი ტექსტი უფრო სანდო დედნიდან, ვიდრე „მესხური დავითნის“ S: 947 ნუსხა? ისტორიკოსმა აღნიშნა ამ ორი ტექსტის გამოწველილვით შედარების საჭიროება მატიანის ავტორის ვინაობის გამორკვევისათვის.

თვითონ აკად. ივ. ჯავახიშვილმა ნაწილობრივ ჩაატარა ასეთი შედარება²¹. „მატიანის“ ტექსტისა და ვახუშტის ისტორიაში ჩართული ნაწყვეტების ხსენებული ნაწილის შედარებას ჩვენ, რა თქმა უნდა, აღარ გამოვუდგებთ. აღარ შეგჩერდებით აღარც ივ. ჯავახიშვილის მიერ მითითებული სხვაობის მაჩვენებელ ნიშნებზე²².

ვახუშტი „მატიანის“ მასალას ორგვარი წესით იყენებს. მატიანის თხრობის გარკვეულ ნაწილამდის ისტორიკოსს ხსენებულ მასალა გადამუშავებული სახით შეაქვს თავის ნაშრომში. გარკვეული ნაწილიდან მოყოლებული კი ამ წესს იგი აღარ მისდევს.

მივყვეთ ქრონოლოგიურ რიგს და აღვნიშნოთ შემჩნეული სხვაობანი. მაგალითად, ქაიხოსრო ათაბაგის (1522—1573) უფროსი ვაჟის უყვარყვარეს ოდიშს დაქორწინების ცნობა, 1564 წ.:

მატიანეში

ვახუშტის ისტორიაში

(1564 წ.)

(1564 წ.)

ქკსა ხ6ზ, იენისსა ვ, დღე-
სა სამშაბათსა, კჳ მთუარისასა,

წარავლინა ქაიხოსრო ათა-
ბაგმან ყვარყვარე, ძე თვისი,

²¹ ივ. ჯავახიშვილი, ძველი საისტორიო მწერლობა, თბ., 1945, გვ. 273—275.

²² იქვე, გვ. 275.

შეწვენითა ღწისათა და წწის ოდიშს. მოსცა ლევან დადიანმა
ნიკოლოზისათა, პატრონიმან ყუ- ასული თვისი მარცხ და
არყუარე ქორწილი ქნა ოდიშს წინა მუნვე, ქს ჩფად. პატრონი
ნიკოლოზისა
დადიანის ქალს მარცხთანა.

მარცხის წყაროსთავს მოყვანის ცნობა:

(1565)

ქქსა ხნგ, ივლისსა ზ, კვ-
რას დღეს მოიყუანეს ბატონი
მარცხ წყაროსთავს.

(1565)

და წელსა მეორესა მოიყვანა
ყვარყვარემ ცოლი თვისი სამცხეს.

ყვარყვარე ქაიხოსროს ძისა და მარცხის ვაჟის ქაიხოსროს
დაბადების ცნობა:

მატიანით:

(1573)

ნებიითა ღწისათა და შე-
წვენითა აწყურისა და ვარძიისა
ღწისმშობლისათა, დაიბადა
პატრონის ყუარყუარეს ძე, პა-
ტრონი ქაიხოსრო აწყურს,
გიორგობისთუშ ცხრა, ორშა-
ბათი დღე განთენდებოდა, ქ-
თმის ყიულ, მთუარესა იდ,
ქქსა ხაა.

ვახუშტის ისტორიით

(1565)

ამავ (1565) წელსა უშვა მა-
რცხ ყვარყვარეს ძე ქაიხოსრო.

როგორც ვხედავთ, ყვარყვარეს ძის ქაიხოსროს დაბადების
ვახუშტისეული დათარიღება მთელი რვა წლით (1573 || 1565)
განსხვავდება S: 947 ხელნაწერში უდიდესი ზედმიწევნილობით
აღნიშნული თარიღისაგან. რომელი ამ ორ თარიღთაგანი უნდა
ჩავთვალთ უფრო სწორად, ამაზე მსჯელობა ზედმეტია: ვახუშტის
დათარიღება უეჭველად მცდარია.

ქაიხოსრო ათაბაგის ყაზვინს წასვლის (1570) ცნობა:

მატიანით

(1570)

წაბრძანდა პატრონი ქაი-
ხოსრო ყაზვინს ყე[ე]ნის წი-

ვახუშტის ისტორიით

(1570)

უკეთუ ათაბაგობდა ქაი-
ხოსრო, გარნა ტაო, შავშ-

ნაშე მარტს გ, დღესა პარასკე-
სა მგელციხიდამან, ქქსა 660.

კლარჯნი ეპყრათ ოსმალოთა და
ხედვიდა ქაიხოსრო მძლავრნი
ბასა მათგან ქვეყანათათა და ვერა
რისა შეწევნისა მპოველი ვნებად
მათდა, ამისთჳს წარვიდა წინაშე
შას-თამაზისა, რათა მოიცეს ძალი
მისგან, ქქს ჩფო—660, მისრული
ყვენმან პატივით შეიწყნარა და
იყოფებოდა მუნ...ხოლო ქაი-
ხოსროს ათაბაგისთჳს აღეთქვა
შასთამაზს შეწვენა და ნიჰვიდა
ნიჰთა დიდ-დიდთა.

როგორც ვხედავთ, ვახუშტი აქ სწორად იცავს ქაიხოსრო ათაბაგის ყაზვინს გამგზავრების დედნისეულ თარიღს. მაგრამ ისტორიკოსი არ კმაყოფილდება საათაბაგოს პატრონფს ყვენთან წასვლის ფაქტის მშრალად აღნიშვნით. იგი (ვახუშტი) თავის განმარტებას ურთავს ამ ისტორიული ფაქტის (ათაბაგის საათაბაგოდან ირანს დიდი ხნით წასვლის) ცნობას, რომ შასთამაზი ქაიხოსროს „ნიჰვიდა ნიჰთა დიდ-დიდთა“ — ვახუშტის ეს ცნობა, უეჭველია, სპარსული წყაროებიდან მომდინარეობს.

ქაიხოსრო ათაბაგის ყაზვინს 1573 წ. გარდაცვალების ცნობას, რომლისთვისაც „მატიანეში“ ნახევარ გვერდზე მეტი ადგილია მიძღვნილი, ვახუშტი სულ მოკლედ გადმოგვცემს:

„არამედ ყაზვინს ყოფასა შინა მოკჳდა ქაიხოსრო ათაბაგი ქქს ჩფოგ, ქქრ ხაა“.

საყურადღებოა, რომ ვახუშტის საჭიროდ მიაჩნია ქაიხოსრო ათაბაგის გარდაცვალების ცნობასთან ერთად გვამცნოს მისი სიკვდილის შემდეგ დარჩენილი შვილების სახელები:

და დაუტევა (ქაიხოსრომ, 1573 წ.) ძენი: ყვარყვარე, მანუჩარ და ბექა“.

ვალეს ეკლესიის წარწერის წყალობით ჩვენ გვაქვს ქაიხოსრო ათაბაგისა და დედნისმედის შვილების სრული ნუსხა. ვახუშტისთვის, უეჭველია, უცნობი ყოფილა ეს წარწერა. მაგრამ ისტორიკოსის ხელთ უნდა ყოფილიყო „მესხური მატიანის“ ტექსტის ცნობები მანუჩარის 1550 წ. დაბადების დროიდან. ამ ცნობების მიხედვით ვახუშტის უნდა სცოდნოდა, რომ 1573 წ. ენკენისთვის 29-ს მისგან დასახელებულ ყვარყვარესა, მანუჩარისა და ბექას გარდა ცოცხლები იყვნენ ყაზვინს მამის აღგილას საგანგებოდ გამგზავრებული თვალშვენიერ-ივანე, იანქო და ბასილი.

მზექაბუჯ ქაიხოსროს ძის ცოლის—როდამის მამიშვილი
ცნობა „მატიანესა“ და ვახუშტის ისტორიაში:

მატიანეში

ვახუშტის ისტორიაში

„პატრონმან მზექაბუჯ,
წლისა კბ-ისამან იქორწინა და
მოიყვანა ასული |როსტომ გუ-
რიელისა პატრონი როდამ.

ძემან ქაიხოსროსმან მზექა-
ბუჯ იქორწინა გურიელის გიორ-
გის ასულ როდამსა ზედა.

თუ მოულოდნელი და საოცარია ვახუშტის მიერ მცდარი თარიღების შეტანა „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებაში“, კიდევ უფრო ძნელი ასახსნელია „მატიანის“ გარკვეული ცნობის შეცვლა: ერთი ისტორიული პირის სახელის (როსტომ) მაგიერ მეორე ისტორიული პირის სახელის (გიორგი) დაწერა. ექვს გარეშეა, რომ ვახუშტის შემთხვევით არ არევია ეს ორი სახელი. დედანში მოცემული თარიღები ამ შემთხვევაში ვახუშტის სწორად აქვს შეტანილი ისტორიაში. ვახუშტიმ იცის, რომ მზექაბუჯისა და როდამის დაქორწინება მოხდა 1570 წლის ნოემბერში; ისტორიკოსმა იცის აგრეთვე, რომ ამ დროს გურიელად იყო 1564 წელს გარდაცვლილი გურიელის როსტომის ვაჟი გიორგი²³. ვფიქრობთ, ამ მიზეზის გამო მოსდის ლაფსუსი ვახუშტის „მოსწრაფე“ ხელს.

(„მესხური მატიანის“ ტექსტი შედარებულია ვახუშტის ავტოგრაფთან).

ვახუშტისეული „სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრების“ შემდეგი ადგილი, რომელიც უმეტესად „მატიანიდან“ მომდინარეობს, არის ათაბაგთა წინააღმდეგ მიმართული შეთქმულების გამომქვავნებისა და, ამასთან დაკავშირებით, ატეხილი ხანგრძლივი შინაური უთანხმოებისა და ბრძოლის ეპიზოდების გადმოცემა.

საყურადღებოა რომ ვახუშტი აქ გვერდს უვლის იმ ამბებს, რომლებიც „მატიანის მიხედვით“ წინ უძღოდა ხსენებულ შეთქმულებას: 1572—1573 წწ. (თვალშეგნიერის ყაზენის გამგზავრება 1572 წ., იანქოს სიკვდილი 1575 წ., შაჰ-თამაზის სიკვდილი და

²³ ი. ს. სეღლია, ფეოდალური საქართველოს დაშლის ისტორიიდან, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 30, თბ., 1954, გვ. 135.

ამ ამბით გამოწვეული არეულობა, ირანში, 1576 წ. ელჩის გაგზავნა (ყაენთან) ამ დროს, როცა „მატიანეში“ მესხეთის დიდებულების შეთქმულება უშუალოდ მისდევს ყაენთან ელჩის გაგზავნის ამბავს და ამით უკავშირდება მას (სწორედ ეს ამბავი—ათაბაგის სახლის წევრების წასვლა ყაენთან ელჩის გასამგზავრებლად მგელციხეს-აცნობა იასონ ბედანიშვილმა შეთქმულების მეთაურს კოკოლა ვარაზაშვილს). შეთქმულების საბაზად ვახუშტის დასახელებული აქვს კოკოლა ვარაზაშვილისა და ზოგიერთი სხვა მესხი დიდებულის ხონთქართან კავშირის გაბმა („არამედ ვარაზას ძემან კოკოლამ და ვიეთამე მესხთა უწყეს ზრახვა ხონთქარსა“).

გარემოებათა სწორედ ეს ხლართი გამხდარა შეთქმულების საბაზად ვახუშტის მიხედვით: „ხოლო ესენი (ეს ამბები)... შედანიშვილმან იასონ აუწყა ვარაზას ძეს კოკოლას“.

ამ შემთხვევაში ვახუშტის „მესხური მატიანის“ გარდა, უეჭველია, ხელთ ჰქონია დამატებითი ცნობები რომელიღაც სხვა წყაროდან, რის მიხედვითაც ის შეთქმულების უშუალო საბაზად მესხ დიდებულთა ხონთქართან კავშირს მიიჩნევდა (ვახუშტის ისტორიის ეს ადგილი „მატიანეში“ შესატყვისს ვერ პოულობს).

„მესხური მატიანის“ მთელი მასალა 1576 წლის ივნისის შეთქმულებამდის ვახუშტის გადმოცემული აქვს თავისი სიტყვით, სხვა წყაროებიდან შევსებით, ისტორიულ ამბებთა შორის კავშირის დამყარებით და ათა ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, როგორც მატიანეშია ჩაწერილი. გასაგებია, მასალის ამგვარად გამოყენებისას ვახუშტი არ მიისწრაფვის სიტყვა-სიტყვით შეიტანოს თავის საისტორიო ნაშრომის ის დღიურისებური თხრობა, რომელიც დამახასიათებელია მატიანისთვის.

მაგრამ შეთქმულების ამბების დასაწყისიდან, უკეთ რომ ვთქვათ, მისი გარკვეული მომენტიდან მოყოლებული ვახუშტი სხვა მეთოდს მიმართავს—ისიც მატიანისებურად იწყებს ამბების გადმოცემას. ეს ცვლილება შეიმჩნევა ვახუშტის ისტორიაში 1576 წ. 30 ივლისის ამბების გადმოცემიდან.

აქამდის შეთქმულებსა და ათაბაგების მომხრე ხალხსაც ისტორიკოსი ერთნაირად მესამე პირებად იხსენიებს. მაგ., მატიანეში კვითხულობთ: „სამწუბთ ლელეში დავდეგით“, ვახუშტი კი წერს: „თვით. (ათაბაგთა მომხრენი) მოვიდნენ და დასდგნენ სამწუფ ლელესა შინა“ და სხვა ამგვარი. 30 ივლისის ამბებიდან მოყოლებული კი საკმაოდ დიდ მანძილზე ის პირველი პირით გადმოგვცემს ათაბაგების მომხრეთა მოქმედებას.

ივანე ჯავახიშვილი, რომელმაც პირველად შეამჩნია ვახუშტის ისტორიაში ეს ფაქტი (ამბების პირველი პირით გადმოცემა), ამბობს: „განმაცვიფრებელი და სრულებით მოულოდნელია ის გარემოება, რომ ზოგან ვახუშტის ისტორიის მოთხრობაში მესხური მატიანის პირვანდელი სახე და დედანი უკეთესად არის შენახული, ვიდრე იმ ხელნაწერში, რომელმაც ჩვენამდის მოაღწია და რომელიც თვით თავდაპირველ დედნად ითვლებოა“. ამ აზრის ნათელსაყოფად ისტორიკოსს თავისი „საისტორიო მწერლობის“ 273—275 გვერდებზე პარალელურად მოტანილი აქვს ვახუშტის ისტორიისა და „მესხური მატიანის“ შესატყვისი ადგილები და დასკვნის, რომ „მესხური დავითნის ხელნაწერი შეუძლებელია ვახუშტის წყაროდ ჰქონოდა, არამედ მას სხვა, უფრო სრული და წიგნებად დალაგებული ხელნაწერი ჰქონიაო“.

„მესხური მატიანის“ წიგნებად დალაგებულობის შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი. მ. შანიძის გამოკვლევით, წიგნებად დალაგებული უნდა ყოფილიყო დავით წინასწარმეტყველის „ფსალმუნის“ ტექსტი და არა მესხური ქრონიკა. ასე რომ, ამაზე აქ აღარ შევჩერდებით.

მეორე, რასაც ყურადღება მიაქცია აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა, არის თვალსაჩინო განსხვავება მესხური მატიანის (S:947) ტექსტსა და ვახუშტის ისტორიაში თითქოს „სიტყვისიტყვით მოყვანილ“ ამონაწერებს შორის. ამის შესახებ ისტორიკოსი ამბობს: „ცხადია, ალბათ თვით ვახუშტის მესხურ დავითნის მატიანის დედანში ასე უნდა წერებულყო, თორემ რა დასაჯერებელია, რომ მას მოსაუბრის კილოთი დაწერილი დედნის ტექსტი შეეცვალა და იმდენად გადაეკეთებინა, რომ ნემატიანე მონაწილედ გამოსულიყო“. „მაშასადამე, განაგრძობს ივ. ჯავახიშვილი, ირკვევა, რომ ვახუშტის მესხურ დავითნის მატიანის დედნითგან ზოგჯერ უფრო მეტი ცნობები აქვს, ვიდრე თვით შენახულ დავითნის ხელნაწერშიაო“ (გვ. 274).

ასეთ დასკვნამდის ღვაწლმოსილი ისტორიკოსი ვახუშტისაღმე განუსაზღვრელმა ნდობამ მიიყვანა.

რაკი გამოთქმულია გარკვეული დაქვეება ხელნაწერის S:947—„მესხური მატიანის“—ნუსხის დედნად ცნობის მიმართ და წამოყენებულია ვარაუდი სხვა, უკეთესი და, მაშასადამე, ნამდვილი დედნის არსებობის შესახებ, საჭიროდ დავინახეთ შესაძლებელი ყურადღებით შეგვედარებია ერთმანეთისთვის S: 947 და ვახუშტის ავტოგრაფაში ჩართული პირველი პირით მოტანილი ტექსტი.

ზემოთ აღნიშნული გეგონდა რამდენიმე შემთხვევა, სადა ვახუშტის ტექსტი ფაქტების აღნიშვნაში (თარიღები, საკუთარი სახელები და სხვ.) განსხვავდება „მატიანის“ ტექსტისაგან. ეს განსხვავებანი სრულებით არ მეტყველებს ვახუშტის სასარგებლოდ.

განსაკუთრებით თვალსაჩინოა განსხვავება სწორედ იმ ნაწილში, სადაც ვახუშტის თავის ისტორიაში პირველი პირით აქვს მოთხრობილი 1576 წლის ამბები. არ შეგუდგებით ტექსტების მთლიანად შედარებას; აღნიშნავთ მხოლოდ განსხვავებას გეოგრაფიული სახელწოდებებისა და პიროვნებათა საკუთარი სახელების გადმოცემაში:

მატიანე

ვახუშტი

„ა ცნობაჲ ოლადის ქუაბი-
დამა ბედანიშვილმა იასონ
ვარაზაშვილს კოკოლასა და მის
ძმასა ლაშქარასა და მის ბიძას
გურგაქსა“.

„ხოლო ესენი ოლდამის ქვა-
ბიღამი შედანისშვილმან იასონ
ა ცნობა ვარაზას ძეს კოკოლას
და ძმასა მისსა და მის ბიძას
გურგაქს და ლაშქართა“.

არ შეეჩერდებით ვახუშტის წაკითხვაზე: შედანიშვილმა. ამ სახელის დასაწყისი ასო „მატიანის“ ტექსტში (გვ. 15) მართლაც უფრო შ-ს წაავას, ვიდრე ბ-ს, თუმცა ვახუშტის მომდევნო XVIII ს. ისტორიკოსები და ე. თაყაიშვილიც ამ სიტყვას ბედანიშვილად კითხულობენ (რაც მართებული ჩანს—სახელი ბედან დღესაც ცოცხალია).

ოლადის ქუაბის ოლდამის ქვაბად შეცვლა უეჭველი შეცდომაა. პროფ. ს. ჯიქია თავისი კაპიტალური შრომის III ტომში იხსენიებს ოლდანის (ოლდამის) ქვაბს ხერთვისის ლივაში, ხოლო ოლდას ქვაბს ჩრდილის ლივაში. ცხადია, ეს ორი სხვადასხვა ადგილას მდებარე სხვადასხვა გეოგრაფიული ადგილია²⁴. ისიც ნათელია, რომ 1576 წლის შეთქმულების სამოქმედო არეში შემავალი უნდა ყოფილიყო სწორედ მგელციხის ახლოს მდებარე ოლადის ქუაბი.

კიდევ უფრო უცნაურია ვახუშტის ტექსტში კოკოლა [შალიკაშვილის] ვარაზაშვილის ძმის სახელის ლაშქარას დაკარგვა და გაჩენა ცნობის, თითქოს შეთქმულების დასაწყისში არა თუ მესხი

²⁴ ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, III, თბ., 1958, გვ. 414 და 290, 291.

დიდებულების ზოგიერთ წარმომადგენელს (უმთავრესად ვარაზიშვილებს) აცნობეს შეთქმულების მეთაურებმა, არამედ აცნობეს ლაშქართაც. ცხადია, ადამიანის სახელი ლაშქარა აქ „ლაშქართა“-დ არის შეცვლილი და მით „ნესხური მატეანის“ გარკვეული ცნობა გაყალბებულია.

მაგრამ ჩაყვეთ ქვემოთ:

მატიანე

ვახუშტი

„დაეკაზმნეს ხუთასამდე კაცი და წამოვიდეს და ორთვალთვიდს გამოვიდეს; ბორჯბოვიდეს“.

„შეკაზმულნი ფ კაცი (შეთქმულები) ორთვალის ხიდს, ბორჯბოვიდნენ“.

„მატიანის“ ბორჯი გეოგრაფიული ადგილია. იგი აღნიშნულია „გურჯისტანის ვილაიეთის“ III ტომისთვის დართულ რუკაზე, როგორც არტაანის ლივის აღმოსავლეთ მიჯნაზე მდებარე „ბორჯი“ (და „ზემო ბორჯი“). ვახუშტისთვის უცნობი აქ გეოგრაფიული ადგილის სახელი მის თხრობაში დამახინჯებით ბოვირად (ხიდს—ბოვირს) არის გადმოცემული²⁵.

ასევე არ ეთანხმება „მატიანის“ ტექსტის „დარღვეულთ ხიზანს“ ვახუშტის „რღვევის ხიზანი“; „მატიანის“ „ზემბადის შვილს ვახუშტის „ზემბრის ძე“, „მატიანის“ „შერანშიაინთ წყაროს“ ვახუშტის „შერანხანის წყარო“, „მატიანის“ ვარნეთის ციხეს—ვახუშტის „ვარნეთის ციხე“.

ბოლოს შევჩერდებით „მატიანის“ ცნობისა და ვახუშტის გადმოცემის კიდევ ერთ თვალსაჩინო განსხვავებაზე.

„მატიანის“ ჩვენამდე მოღწეული ტექსტის უკანასკნელ (30) გვერდზე ვკითხულობთ ათაბაგების ერთ-ერთი მოწინააღმდეგის ელია დიასამიძის მიერ დემოთიას ციხის ლალატით აღების ცნობას. ეს ცნობა ვახუშტის სულ სხვაგვარად აქვს გადმოცემული:

მატიანე

ვახუშტი

„დიასამიძემ ელია დემოთიას ციხეს სავალინშვილი სა-

„დიასამიძე ელია დემოთის ციხეში სავალიშვილოს შეუყე-

²⁵ მეგლციხე, თლადა (დავთრის „ოლთდა“), ბორჯი (დავთრის „ბორჯი“) შეთქმული მესხების მოქმედების არედ ჩანან, ისინი ერთმანეთის სიანხლოვეს მდებარეობენ. იხ. „დავთარი“, III, გვ. 414, 426, 535 და რუკა.

ლალატოდ შეუყენა. უღალა- ნეს. წაართვა ამან ციხე და განძი ტეს, ციხე წაართუეს და ბევრი მრავალი და საფაროც დაიჭირა საქონელი და სალარო დაიჭი- რეს“.

როგორც ვხედავთ, აქ თავიდან ბოლომდის ყველაფერი შე- ცვლილია. პირველი, რაც თვალში გვხვდება, შეცვლილია ფრაზის ლო- გიკური აზრი: „მატიანის“ მიხედვით დემოთიას ციხის ლალატით აღების ინიციატორი არის ელია დიასამიძე; ის გზავნის თავის კაცს, სავალინშვილს ციხის სალალატოდ.

ვახუშტის გადმოცემით კი (ვიღაცებმა) „დიასამიძე ელია დე- მოთის ციხეში საავალიშვილოს შეუყენეს“. საავალიშვილო, რომე- ლიც ვახუშტისთვის ცნობილ ავალიშვილთა სამფლობელოდაა აქ ნაგულისხმევი, „მატიანეში“ აქ არ იხსენიება. ცხადია, ეს „გეოგ- რაფიული“ სახელწოდება წარმოადგენს „მატიანეში“ მოხსენებუ- ლი გვარის სავალინშვილის გადაკეთებას, უკეთ რომ ვთქვათ, დამახინჯებას: „გურჯისტანის ვილაიეთში“ ცნობილია გეოგრა- ფიული სახელები (და ადგილი) სავანელის სახელწოდებით, აღ- ნიშნული „ვილაიეთის“ რუკაზე პეტრეს ლივაში, შიდა ქართლის მიჯნასთან. საფიქრებელია, რომ ამ ადგილის სახელისაგან უნდა ყოფილიყო წარმომდგარი გვარი სავანილშვილი (სავანლიშვილი).

საყურადღებოა ამ პატარა ცნობის კიდევ ერთი დამახინჯე- ბა—სალაროს ნაცვლად საფაროს მოხსენიება. ამ შემთხვევაში ნა- თელია, რომ საფაროში ფ გაჩნდა სალაროს ლ-ს ადგილას. ნუ- სხური ლ აღქმულია აქ როგორც მისი მსგავსი ნუსხურივე ფ.

არ შეიძლება ორი აზრი გამოითქვას იმაზე, თუ ამ ორი ტექსტიდან რომელი არის სწორი და რომელი წარმოადგენს აშ- კარა დამახინჯებას.

დასკვნა

ვახუშტის სამცხე-კლარჯეთის ისტორიაში შესული მესხური მატიანისეული ცნობებისა და თვით მესხური მატიანის ტექსტის დაპირისპირების შედეგად გამოირკვა:

ვახუშტის ისტორიის მატიანისეული მასალა, როგორც ეს აკადემიკოსმა ივ. ჯავახიშვილმა აღნიშნა, განსხვავდება ცნობილი დედნის, № 947 ნუსხის მასალისაგან. შედარებამ ცხადპყო, რომ ვახუშტის ტექსტში მცდარადაა გადმოცემული პირთა და გეოგრა- ფიული სახელწოდებანი; არ არის აგრეთვე სისწორით შეტანილი ზოგიერთი თარიღი და ისტორიული ფაქტი.

S:947 ხელნაწერის მისალისა და ვახუშტის ისტორიის შე-
სატყვისი ადგილების დაპირისპირებამ გვიჩვენა დედნად ცნობილი
ტექსტის უდავო უპირატესობა. ხელნაწერი და ვახუშტის ტექსტში
შეტანილი ნაწყვეტები შეეფარდებიან ერთმანეთს, როგორც პირ-
ველი წყარო ცუდად გადმოღებულ პირს.

ვახუშტის შრომაში შეპარული შეცდომების მიხედვით ცხა-
დია, რომ სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრების წერის დროს ისტორი-
კოსს არ უნდა ჰქონოდა ხელთ „მესხური დავითნი“ დედანი. ამავ
დროს, ჩვენ გვაქვს ვახუშტის ცნობა (აგტოგრაფულ ნუსხაში), რო-
მელიც მოწმობს, რომ ვახუშტის ნამდვილად უნახავს „დავითნი
მესხური, ხუთ წიგნად განყოფილი“²⁶. როგორ უნდა შეეფთანხმოთ
ეს ცნობა ვახუშტის ტექსტის ასეთ დაშორებას S:947 დედნი-
საგან?

ამ შემთხვევაში იძულებული ვართ ვარაუდის გზას დავადგეთ.
ვახუშტის, უეჭველია, უნახავს „მესხური დავითნი“ და მის-
თვის დართული ქრონიკა საქართველოში ყოფნის დროს. შესა-
ძლოა ისტორიკოსს მაშინვე ამოეკრიფოს ამ წყაროდან ქრონო-
ლოგიური ცნობები, რომელიც მან თავის ძირითად ნაშრომს და-
ურთო. მაგრამ „მესხური ქრონიკის“ დედანი (S:947) ვახუშტის
მოსკოვს ყოფნის დროს ხელთ არ ჰქონია.

ყველასათვის, ვინც ვახუშტის ისტორია-გეოგრაფიას იცნობს,
ცხადია, რომ ისტორიკოსი იყენებს მდიდარ მისალას, რომლის
ძირითადი ნაწილი პირადად მას ჰქონდა შეკრებილი საქართვე-
ლოში ცხოვრების დროს.

მაგრამ, რადგანაც ვახუშტის განზრახული ჰქონდა ისტო-
რიულ-გეოგრაფიული გამოკვლევა 1744 წლამდის მიეტანა, თვი-
თონ კი საქართველოს მოშორებული იყო, 1724—1744 წწ. მისა-
ლებს იგი საქართველოში დარჩენილი პირებისაგან იღებდა. ამ
მშფოთვარე ოციოდე წლის ამბების აღწერა ვახუშტის შრომაში
განმაცვიფრებელი სისრულითა და სისწორითაა წარმოდგენილი.
ეს გარემოება მოწმობს, რომ ვახუშტის სანდო ინფორმაცია მო-
სდიოდა არა თუ ქართლ-კახეთიდან, არამედ დასავლეთ საქართვე-
ლოს ყველა კუთხიდან და ახალციხის საფაშოდანაც.

ბუნებრივია, რომ ვახუშტი რომელიმე კორესპონდენტს და-
ავალებდა მისთვის ნაცნობი „მესხური დავითნისათვის“ დართული

²⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი, საქართველოს ცხოვრება, თბ., 1913, გვ. 360; ვ ა ხ უ შ ტ ი,
აღწერა, ნ. ბერძენიშვილის შესავალი, გვ. XXII.

მატიანის გადაწერას და მოსკოვს გადაგზავნას. ვახუშტის ტექსტში შეპარული შეცდომები არ შეიძლება იყოს დიდი ისტორიკოსის შეცდომები. ისინი, უეჭველია, მომდინარეობენ ძეგლის ცუდად გადმოღებულ პირიდან.

ამგვარად, ჩვენ იძულებული ვართ გადაჭრით უარვყოთ ის აზრი, თითქოს სამცხე-კლარჯეთის ცხოვრებისათვის ვახუშტის ხელთ ჰქონოდა „უკეთესად შენახული დედანი“ და თითქოს ისტორიკოსს იმ „დედნის ენაც ხელუხლებლივ“ შეენახოს.

მიუხედავად „ისტორიაში“ დაუდევრად გადაღებული პირის წყალობით შეპარული შეცდომებისა, ვახუშტის დიდი დამსახურება მიუძღვის სამხრეთ საქართველოს XVI ს. ისტორიის ცარიელ ფურცლებზე მატიანისეული მასალისა და სხვა სარწმუნო ცნობების უხვად შეტანის საქმეში. ამ მხრივ მან სრულიად უვალი გზა გაკაფა.

ვახუშტის მომდევნო ისტორიკოსები XVIII ს. 60 წწ. კვალდაკვალ მიჰყვნენ მას და რაკი მათ, სამშობლოში მომუშავეთ, შესაძლებლობა ჰქონდათ უშუალოდ გამოეყენებიათ მატიანის დედანი, თითქმის შეუცდომლად დაიცვეს S : 947 ხელნაწერის ტექსტი.

დასასრულ, უნდა ვთქვათ, რომ მთელი ეს შედარებისა და დაპირისპირების მუშაობა არ შეგვეძლო თავიდან აგვეცილებინა, რადგან არსებობდა დიდად ავტორიტეტული ისტორიკოსის გარკვევით გამოთქმული დაეჭვება: არის თუ არა ხელნაწერი S : 947 მესხური მატიანის ერთადერთი დედანი, თუ დედნად უნდა ჩავთვალოთ სხვა ნუსხა, რომელიც ხელთ ჰქონია ვახუშტის მოსკოვს, 1742—1745 წწ.

ვინ არის „მესხური მატიანის“ ავტორი

საქართველოს ისტორიის მკვლევართაგან პირველად თ. ჟორდანიამ გამოთქვა აზრი „მესხური მატიანის“ ავტორის ვინაობაზე. „მუხრან-ბატონის გვაროვნობითი შტოს“ ტაბულაზე (ქრონიკები, II, გვ. 527) მას აღნიშნული აქვს:

„დედისიმედი, აღმწერი „მესხურის დავითნის ქრონიკისა“, გათხოვდა ქაიხოსრო ათაბაგზე 1545 წ. და ცოცხალი იყო 1587 წ.“.

თ. ჟორდანიას ამ აზრის დასაბუთებისათვის არის მიძღვნილი ს. კაკაბაძის პატარა ნარკვევი „ვინაობა მესხური დავითნის ქრონიკის ავტორისა“ (თბ. 1912).

ე. თაყაიშვილი, რომელმაც ორჯერ გამოსცა მატიანის ტექსტი (1890 წ. ქართულად, 1900 წ.—რუსულად, მრავალი შენიშვნით), კატეგორიულ დასკვნას თავს არიდებს და მხოლოდ ერთგვან, ხელნაწერის 14 გვ. მარცხენა ნაპირზე მიწერილი სახელის: „ზაქარია“-ს შესახებ ფრთხილად შენიშნავს „He on ш ав-тор этои записи?“ (ე. თ., რუს. გ-მა, გვ. 191).

მესამე, ასეთივე არაკატეგორიული ვარაუდი გამოთქმული აქვს ივ. ჯავახიშვილს: მას შესაძლებლად მიაჩნია, რომ მენატიანე იყოს ქაიხოსრო ათაბაგისა და დედისიმედის შვილისშვილი ქაიხოსრო ყვარყვარეს ძე („მესხური დავითნის მატიანის ავტორად, უკანასკნელი ნაწილისა მამინც, ქაიხოსრო ყოფილა, ყვარყვარეს ძე“)²⁷.

არსებობს აგრეთვე მესხური მატიანის ყველა მკვლევრის ზოგადად და ერთმანეთთან თანხმობით გამოთქმული აზრი (დ. ბაქრაძის—1889 წ., თ. ჟორდანიასი—1890 წ., ე. თაყაიშვილისა—1890 წ., ს. კაკაბაძის—1912 წ., ივ. ჯავახიშვილისა—1918—1920), რომ „ავტორი თანამედროვე ყოფილა, ამასთანავე თვით სამცხის ათაბაგების გვარისშვილი“²⁸.

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ხსენებულ ავტორთა ვარაუდი.

ამჟამად ზედმეტია იმ საყოველთაოდ მიღებულ აზრის დასაბუთება, რომ „მატიანის“ ავტორი უეჭველად უნდა იყოს აღწერილი ამბების თანამედროვე და, ჩვენ დავუშაბტებდით, ხშირად მონაწილეც.

რაც შეეხება მის „სამცხის ათაბაგების გვარიშვილობას“, ამაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

დავიწყოთ უპირველეს ყოვლისა ისტორიკოს თ. ჟორდანიას მოსაზრებიდან, რომ „მესხურის დავითნის ქრონიკის“ აღმწერი დედისიმედი უნდა იყოს.

მატიანის ისტორიული ამბების გადმოცემისას თითქმის ყველგან ჩანს პირველი პირით მოსაუბრე ადამიანი, რომელიც ზოგან ამ ამბების მონაწილედაც გამოდის. შეიძლება თუ არა იყოს ის ქაიხოსრო ათაბაგის (გარდაიცვ. 1573) მეუღლე დედისიმედი?

დედისიმედის ავტორობა თითქოს უეჭველი ხდება „მატიანის“ იმ ადგილებიდან, რომლებიც ს. კაკაბაძეს აქვს მითითებული, განსაკუთრებით შემდეგი ორი ადგილიდან: ქაიხოსრო-დედის-

²⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ძვ. ქართ. საისტორიო მწერლობა, „მესხური დავითნის მატიანე“, გვ. 276.

²⁸ იქვე, გვ. 272.

იმედის ვაჟი თვალშეწინიერი „საყაზმისოდ“ მიჰყავთ. ს. ვანაზიამ²⁹ დის მას აცილებენ დედა და ძმები: „ვანაზიილამ გავიყარენ დედა-მამანი და ლაშქარნიო“—ამბობს მემატიანე (გვ. 12). თუ ამის თქმა ერთნაირი უფლებით შეგვიძლია მივაწეროთ არათუ დედას და ერთ-ერთ ძმას, არამედ ლაშქარში მყოფად ნაგულისხმევ მესამე, უცნობ პიროვნებას, მატიანეში მაინც რჩება ერთი ადგილი, სადაც ავტორად მხოლოდ დედისიმედი უნდა ვიგულისხმოთ. მატიანის 29-ე გვერდზე ვკითხულობთ:

„ამავე ქრონიკონსა [159] მარიაშობისთუჲს ოთხს პატრონი არჩილ მობრძანდა აწყუჲრს. დიდის ხნის უნახავნი დაჲ-მამანი შევიყარენით. ღვინობისთუჲს წაბრძანდა“.

აქ ორი პიროვნებაა მოხსენებული: დედისიმედი და მისი „დიდიხნის უნახავი“ ძმა არჩილ მუხრანბატონი.

პირველი პირით ნათქვამი „დიდიხნის უნახავნი დაჲ-მამანი შევიყარენით“ უნდა ეკუთვნოდეს ან დას—დედისიმედს, ან ძმას—არჩილს. მაგრამ ამის თქმა სრულებით არ შეგვიძლია მივაწეროთ არჩილ მუხრანბატონს, რომელიც მთელი ათეული წლის განმავლობაში ირანს იმყოფებოდა. საათაბაგოს ამბების მემატიანობას, იგი, რა თქმა უნდა, ვერ გასწევდა. თვით მომდევნო ტექსტიდან ჩანს, რომ არჩილი მესამე პირია და არა პირველი: „ღვინობისთუჲს (არჩილ) წაბრძანდა“—გვითხულობთ მატიანეში (გვ. 29). ხოლო ქვემოთ, უშუალოდ ამ ფრაზის შემდეგ, ჩაწერილია არჩილის გარდაცვალების ცნობა 1581 წლის თარიღით.

მატიანის ეს ადგილი სრულიად სამართლიანად გამოყენებულია როგორც დედისიმედის ავტორობის დამადასტურებელი ექვსიუტანელი ცნობა²⁹.

დედისიმედის ავტორობის სასარგებლოდ მატიანეში სხვა ნიშნებიც მეტყველებს: ქაიხოსრო-დედისიმედის ერთი უფროსი ვაჟთაგანის—მზეჭაბუკის—გარდაცვალების ცნობა მატიანეში ვრცელადაა მოთხრობილი; იგი (ცნობა) მზეჭაბუკის ერთგვარ ნეკროლოგს წარმოადგენს. აქ, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: „იანვარსა ია. დღესა პარასკევსა, დღისით, ჟამსა ვ გარისხდა ღმერთი მისის მშობლისათჳს და პატრონი მზეჭაბუკ მიიცვალა ამიერ სოფლით“. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ეს სიტყვები—„გარისხდა ღმერთი მისი მშობლისათვის“—სხვას ვისმე ეთქვას და არა თვით მზეჭაბუ-

²⁹ ს. კაკაბაძე, ვინაობა მესხური ქრონიკის ავტორისა, ტფ., 1912, 33-4.

კის დედას—დედისიმედს. „ღვთის რისხვა“ იმდენად მკვეთრ გამო-
ნათქვამს წარმოდგენს, რომ ათაბაგის ამაყ მეუღლესა და ქართულ
ლის მეფეების ჩამომავალ დედისიმედს ამას ვერაფერს ვკადრებდა.

განსაკუთრებით საყურადღებოა დედისიმედის მეორე ვაჟის,
თორმეტი წლის იანქოს გარდაცვალების ცნობა, შეტანილი მა-
ტიანის მე-13 გვერდზე³⁰: „მარტა კ, დღესა კურიაკესა, ჟამსა
მწუხრისასა, ქკსა ხაგ (1575), მთუარესა ცხრასა, გარისხდა ღმერთი
ცამდი ამალღებულისა ჯელმწიფის შვილისა, დაკარგულის დიდის
ათაბაგის შვილ]ისა, თუალ-პირ-სამოთხისა, ლამაზად შესახედავ-
წარმოსადგვისა, [ახლისა] სამოთხის ყუავილისა, ორის სახელ-
მწიფოს შვილისა, პატრონის იანქოსაგან ღმერთი გარისხდა და
დაუდგეს მის მშობელს დად[ა]გ[ული] თვალები...“.

ამ ჩანაწერში გარკვევით ისმის საყვარელი შვილის დაკარგ-
ვით გულმოკლული დედის მწარე მოთქმა („დაუდგეს მის მშობელს
დადაგული თვალები“).

ამავე დროს ჩანაწერში მქლავნდება დედისიმედისათვის და-
მახასიათებელი სიამაყე და გულზვიადობა, რომლის ნიმუშსაც
წარმოდგენს მათიანის გვერდებზე (10—11—12) მოთავსებული
მოსახსენებლები—მუხრან-ბატონებისა, დედისიმედის მამა-ბიძათა
და დედისიმედის ქმრისა—ქაიხოსრო ათაბაგისა. ასეთივე სტი-
ლით (შესხმითი, ზვიადი სტილით) არის დაწერილი დედისიმედი-
სეული წარწერა ვალეს ეკლესიის კედელზე.

ცხადია, ყველა ეს ჩანაწერი და წარწერა დედისიმედის შთა-
გონებით ან პირდაპირი კარნახით დაწერილად უნდა ჩავთვალოთ.

„მატიანეში“, საერთოდ, ჩაღად ჩანს დედისიმედის ენერგი-
ული პიროვნება. 1561 წლიდან მას ეხედავთ მრავალშვილიან დე-
დად, რომელიც განაგრძობს შვილოსნობას და 1561, 1563, 1564
წლებში კიდევ ოთხი ვაჟის მშობელი ხდება.

დედისიმედი მზრუნველი დედაა. მოვიგონოთ „ცხელებით“
ავადმყოფი დედისიმედის [მოაბით] გამგზავრება საფარას საბურ-
თეს ამავე მოარული სენით დაავადებული შვილის, ბერის ბასილის
მოსავლელად და მისი ღრმა მწუხარება შვილების დაკარგვის გამო.

მაგრამ დედისიმედი არ სჯერდება მზრუნველი დედის როლს.
იგი პოლიტიკური ამბების მონაწილედ არის და ზოგჯერ დამოუ-
კიდებლად აწარმოებს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ხასიათის მო-

³⁰ ამ ცნობის ზოგიერთი სიტყვა, ტექსტის დაზიანების გამო, აღარ იკითხ-
ება. ჩვენ, ახრის მიხედვით, აღვადგინეთ ეს სიტყვები. იხ. ტექსტი, გვ. 13.

ლაპარაკებას (ლალა-ფაშასთან, გვ. 25). როცა ლალა-ფაშა გაიტყუებს დედისიმედის უფროს ვაჟს ყვარყვარე ათაბაგს და მოტყუებით სტამბოლამდის მიჰყავს, დედისიმედი ამ ამბავს მხნედ შეხვდება: „წაუდგა პატრონი დედისიმედი, ჯაყამდის სდია (ყვარყვარეს); ვერ მიეწოია; აზნაურიშვილები წაუყენა, ველარ დააბრუნვა“ ვკითხულობთ მატეანეში (გვ. 25).

როცა ლალა-ფაშას დიდი ლაშქრობის შედეგად სამცხის ბედი მთლად მიიწურა, დედისიმედი თავის შვილიშვილთან, ქაიხოსრო ყვარყვარეს ძესთან ერთად სულ ბოლომდის მარტოღმარტო რჩება საათაბაგოში და უკანასკნელი ტოვებს სამცხეს.

ქმრის სიკვდილის შემდეგ შემონახუნებული დედისიმედ-ყოფილი დებორას მხნეობა იქამდის მიდის, რომ სამცხის დიდებულების ცნობილი აჯანყების დროს (1576—1578 წწ.) იგი პირადად აწარმოებს სამხედრო მოქმედებას თავისი თორმეტი წლის შვილთან, ბექასთან ერთად: „პატრონი დედისიმედი და ბატონი ბექა ყუქლს მოადგეს“ ვკითხულობთ „მატეანეში“. დედისიმედის ეს სამხედრო ოპერაცია წარმატებით მთავრდება: ნესამე დღეს დედისიმედმა და ბექამ ყველი წაართვეს მოწინააღმდეგეთ (გვ. 19).

დედისიმედი სურსათ-სანოვაგით ამარაგებს ათაბაგებისაგან დაპყრობილ თმოგვის ციხეს (გვ. 20) და ამავე დროს ყაზვინს მყოფ თვალშეწიერთან სასწრაფოდ გზავნის ელჩის ხელით საინფორმაციო ცნობებს.

ყოველივე აქ თქმული მოწმობს, რომ დედისიმედი, რომელიც ისტორიკოსის მიერ დახასიათებულია, როგორც „ამაყი, გლისპი, მრისხანე და გაუსინჯავი“ (ვახუშტი, გვ. 248), მიუხედავად ამ უარყოფითი თვისებებისა, თავისი ენერგიითა და გაბედულებით უქველად შესანიშნავი ქალი ყოფილა. ბუნებრივი იქნება ვირწმუნოთ, რომ მატეანეში მისი სახელით ჩაწერილი ცნობები ან თვითონ მას უნდა ჩაეწერა, ან მისი პირადი მონაწილეობით და კარნახით შეეტანა მწერალს.

მესხური მატეანის მწერალი. როცა მესხური მატეანის ტექსტის ხელზე გვექონდა მსჯელობა, აღნიშნული იყო, რომ მატეანის ჩვენამდის მოღწეული ტექსტი თავიდან ბოლომდის ნუსხური ხელით არის დაწერილი. მაგრამ ეს ნუსხური ხელი ერთისა და იმავე მწერლის ხელი არ არის. გამოირკვა, რომ ოცდაექვსი წლის განმავლობაში მატეანის ჩამწერნი ექვსჯერ მაინც შეცვლილან. ტექსტის ჩანაწერზე ექვს გადაწერზე არანაკლებს უმუშავნია. როგორც ზემოთ ვთქვით, მატეანის ხელის ასეთი ნაირობა

უქველად მნიშვნელოვანია მისი ავტოგრაფულობის საკითხის გა-
დაჭრისათვის. ჩვენ ძალაში ვტოვებთ ე. თაყაიშვილის და მათი
მატიანის ტექსტის დედნობის შესახებ და ამასთან დაკავშირებული
დასაბუთებაც საეკლესიო მისაღებად მიგვაჩნია. მაგრამ, „მესხური
მატიანის“ ხელის ნაირობა უდავოდ იმის მაჩვენებელია, რომ ცნო-
ბების ჩამწერი ერთი და იგივე პირი არ ყოფილა.

რაკი ჩვენ დავადგინეთ, რომ მატიანის გარკვეული მასალა დე-
დისიმედის მონაწილეობისა და, შეიძლება ითქვას, ავტორობის უქ-
ველ კვალს ატარებს, გასარკვევია: შეგვიძლია თუ არა „მატიანის“
ყველა ნაწილის ავტორად, ანუ მატიანეში შეტანილი ყველა ცნო-
ბის ავტორად ჩავთვალოთ დედისიმედი?

უნდა ითქვას, რომ მატიანის ტექსტში მოიძებნება არა ერთი
ადგილი, რომლის ავტორობა არ შეგვიძლია მივაწეროთ დედის-
იმედს. მაგალითად, ავიღოთ დედისიმედის ვაჟების ყვარყვარესი
და მანუჩარის და მათი ბიძაშვილის ერეკლე მუხნარ-ბატონის
ყენთან ელჩის გასაგზავნად მგელ-ციხეს გამგზავრების, მესხ
დიდგვარიანთა ამასთან დაკავშირებული შეთქმულების გამო-
მჟღავნებისა და მომდევნო ხანგრძლივი შინაური შფოთვის ამბები,
მოთავსებული 14--26 გვ.

აქ დასაწყისიდანვე ჩანს, რომ პირადად დედისიმედი არ მო-
ნაწილეობს მგელციხეს გამგზავრებასა და შეთქმულებთან ბრძო-
ლის პირველ ამბებში. მემატიანე სახელდებით აღნიშნავს საპატრიო
პირებს—„ათაბაგი პატრონი ყ[უ]არყ[უ]არე და ძმა მათი პატრონი
მანუჩარ და ბიძაშვილი მათი მეფის შვილი (!) პატრონი ჰერ[ა]კლე
მგელციხეს წავიდეს ყენთან ელჩის გასაგზავნელად“. ძნელი სა-
ფიქრებელია, რომ ამ ლაშქრობაში დედისიმედსაც მიეღოს მონა-
წილეობა და ეს გარემოება არ ყოფილიყოს აღნიშნული მისი სა-
ხელის მოხსენიებით ყვარყვარეს, მანუჩარისა და ერეკლე მუხნარ-
ბატონის სახელის გვერდით.

შემდგომი ჩანაწერებიც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მხარს
უჭერენ ამ მოსაზრებას. საყურადღებოა, რომ თვითონ მემატიანე,
რომელსაც აუწერია (და დაუწერია) ეს ამბები, პირადად მონა-
წილეობს ამ ამბებში. მატიანის სწორედ ამ ნაწილს იმოწმებენ
მკვლევარნი იმის დასამტკიცებლად, რომ ავტორს „თვით მიუღია
მონაწილეობა მის მიერ მოთხრობილ საქმეებში“ (ე. თაყაიშვილი).
მართლაც, აქ მრავალ ადგილას მჟღავნდება მემატიანის მონაწი-
ლეობა მიმდინარე ამბებში: „სამწუბთ ღელეში დავდევით“, „მი-
ვედით ზედა-თმოგუს და თმოგუს ქალაქი მოვარბიეთ“. ექვს გა-

რეშეა, ავტორი ამ ექსპედიციის ერთ-ერთი მონაწილეა, მაგრამ ამბების თხრობის სწორედ ამავე ადგილას სრული სიცხადით ჩანს რომ ეს ავტორი დედისიმედი არ არის. მემატიანე მოგვითხრობს: „მივედით ზედა თმოგუს და თმოგუს ქალაქი მოვარბიეთ და იქივე ზედა-თმოგუს ამოვედით და პატრონი დედა მათი, დედისიმედ-ყოფილი დებორა იქ მოვიდა“.

საქმე ის კი არ არის, რომ ამბის მთქმელი დედისიმედს აქ მესამე პირით იხსენიებს („დედისიმედ-ყოფილი დებორა იქ მოვიდა“), ასეთი მანერა—თავისთავზე შესამე პირით მოთხრობა—შიდძლება თვით ავტორსაც ჰქონოდა. საქმე ისაა, რომ სხვა ჩანს ამბის მთქმელი და სხვაა დედისიმედი. როცა მემატიანე ყვარყვარესთან, მანუჩარსა და ერეკლესთან იმყოფება და, როგორც მთელი ამ ლაშქრობის მონაწილე, მოგვითხრობს „მივედით“, „მოვარბიეთ“, „ზედა თმოგუს ამოვედითო“, იგი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ბატონების დედა „იქ მოვიდა“.

ქვემოთ გრძელდება თხრობა, რომელიც ათაბაგთა ბრძოლის წარმატებით მიმდინარეობას გადმოგვცემს. აქაც მრავლადაა გაზნეული პირველი პირის ზმნები: „იერიშით ავიღეთ“, „ავიყარენით“, „ჩაჟღეგით“, „შემოვიწყუშნით“, „ამოვედით“, „კარწახს დავედგით“, „ჰერაკლე შევკაზმეთ“, „ჩაუხედით“, „დავწვით“, „ამოვსწყუდიდეთ“ და მისთანანი, რაც უეჭველად გვიჩვენებს მემატიანის მონაწილეობას მიმდინარე ამბებში—და აი აქ, ერთ ადგილას (გვ. 20) ავტორი ამბობს:

„ბატონი ყრყრე და ბატონი მანუჩარ ახალციხეს წამოვიდა“. (ცხადია, თვით მთქმელიც (თუ დამწერი) ან ყვარყვარესა და მანუჩართან ერთად „წამოსულა“ ახალციხეს ან ახალციხეს მყოფი გვეუბნება ამას—წამოვიდაო და ამავე დროს დასძენს:

„და ბატონი დედისიმედი თმოგუს დადგა“ (გვ. 20).

აქ დედისიმედი და მემატიანე ერთდროულად სრულიად სხვადასხვა ადგილს მყოფად წარმოგვიდგება: მემატიანე ახალციხეს ან ახალციხის მიმართულებით იმყოფება და სწორედ ამ დროს დედისიმედი თმოგვს არის დამდგარი.

მემატიანისა და დედისიმედის, ასე ვთქვათ, გათიშვა კიდევ უფრო უეჭველი ხდება რამდენიმე სტრიქონის ქვემოთ, სადაც ვკითხულობთ: „ბატონი დედისიმედი ახალციხეს შვილებთან მოვიდა“ (გვ. 20).

ასე რომ, „ქრონიკის“ გარკვეული ადგილების მიხედვით, მემატიანე და დედისიმედი სხვადასხვა პირები არიან; ისინი სხვა-

02172

დასხვა ადგილას იმყოფებიან და მოქმედობენ. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ „მესხური მატიანე“ მართლ ერთი პირის რობით დაწერილი ქრონიკა არ არის.

რა თქნა უნდა, ჩვენთვის ნაკლებად საინტერესოა თუ ვისი ხელით, ან ვისი ავტორობით არის ჩაწერილი ქრონოლოგიური ცნობები ათაბაგების სახლში დაბადებულ ან გარდაცვილ ქალ-ვაჟთა შესახებ. ეს ცნობები დიდი ხნით გამტკიცებული წესით იწერება დაბადების ადგილის, წლის, თვის, დღის, შვიდეულის დღის, დღის ჟამისა (დღისით დაიბადა თუ ღამით) და საათის აღნიშვნით.

სულ სხვაა გარკვევა—ვის ეკუთვნის ისტორიულ პიროვნებათა დახასიათება და ისტორიული ამბების გადმოცემა.

„მატიანეში“ შეტანილია ქაიხოსრო-დედისიმედის ორი ვაჟის—მზეჭაბუკისა (გარდ. 1572) და საბა-იანქოს გარდაცვალებასთან (1575) დაკავშირებით ჩაწერილი მოსახსენებლები, რომელთაც ჩვენ ნეკროლოგები ვუწოდებთ.

როგორც აღნიშნული იყო, ერთიც და მეორეც დედისიმედის ავტორობის კვალს ატარებს. ამავე დროს ამ ორი ნეკროლოგის ტექსტი სხვადასხვა ხელითაა დაწერილი. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ „მესხური მატიანის“ ტექსტი, სადაც ექვსი სხვადასხვა (ნუსხური) ხელი შეიმჩნევა, მხოლოდ გარკვეული შეზღუდვით თუ ჩაითვლება ავტოგრაფად. ჩვენ ვხედავთ, რომ ყოველი ჩანაწერი ერთგვარი რედაქციითაა შეტანილი მატიანეში; ეს „რედაქტორი“ (ზოგჯერ მოკარნახე) უცვლელად ათაბაგების თვალსაზრისისა და ინტერესების მოდარაჯე-წარმომადგენელია. იგი 1561 წლიდან (ჩვენამდის მოღწეული ტექსტის პირველი ჩანაწერის თარიღი) 1587 წლამდის, ე. ი. „მატიანის“ ბოლომდის მისდევს ტექსტში ამბების შეტანას.

როგორც ეს ე. თაყაიშვილმა აღნიშნა, ამბების შეტანა „მატიანეში“ წარმოებს დღიურისებურად, მათი მიმდინარეობის კვალობაზე. მაგალითად, ე. თაყაიშვილი მიგვითითებს, რომ თვალშეწიერის ყაზვინს გაგზავნის მოთხრობის გადმოცემის ბოლოს მემატიანე ამბობს: „ამას უკანანდელი საქმე ღმერთზე ჰკიდია“ და დაასკვნის—ამბები უშუალოდ მათი მსვლელობის პროცესში იწერებაო. გამონაკლისის სახით გვაქვს რიგი შემთხვევები, როცა ამბავი სამხრეთ საქართველოს გარეთ (ოდიშს) ან შორეულ უცხოეთში (ყაზვინი, კონსტანტინოპოლი, ხუარასანი) მომხდარა და მოგვიანებით აღწევს მემატიანემდის. ამის გამო, ქრონოლოგიური

წესის დაცვის მიზნით, ისინი სტრიქონებს შუა ან ხელნაწერის გვერდების კიდეებზე იწერება.

საეჭვოა, რომ თავიდან ბოლომდის ნუსხური ხელით შესრულებული მატიანის რომელიმე ნაწილის ჩამწერი დედისიმედი იყოს. საქმე ის არის, რომ XV—XVI სს. არისტოკრატიულ ოჯახებში გამეფებული იყო მხედრული დამწერლობა, ხოლო ნუსხური („ხუცური“) ხელით წერა მხოლოდ სამღვდელთა საქმედ იყო ქცეული. თვით საქართველოს კათალიკოსებიც კი მხედრული ასოებით აწერენ ხელს მნიშვნელოვან საბუთებს. ჩვენ ვხედავთ, რომ მცხეთის XV—XVI სს. საბუთების დიდი ნაწილი მხედრული ხელითაა დაწერილი. მხედრული და ნუსხა-ხუცური ხელი მკვეთრადაა გამოიჯნული. ეს უკანასკნელი ერისკაცთა წრეში უფრო ხშირად მთლად დავიწყებულია.

ხსენებულ გარემოებათა გათვალისწინებას თავისთავად მიეყვარათ იმ დასკვნამდის, რომ მატიანის ცნობების ჩაწერას აწარმოებდნენ ათაბაგთა სახლის კარზე მყოფი სამღვდელთა პირები. ჩვენ ვიცით, რომ არა მარტო ათაბაგთა, არამედ სხვა, უფრო მომცრო ფეოდალთა სახლშიაც, როგორც წესი, წარმოებდა სახლის წევრების დაბადება-გარდაცვალებისა და, ზოგჯერ, სხვა ღირსშესანიშნავი ამბების აღნუსხვა. ამ წესმა XIX საუკუნემდის მოაღწია; იგი ამ საუკუნის I ნახევარშიაც არ იყო მოშლილი, რასაც მოწმობს ათეული ხელნაწერების მინაწერები. ადრინდელი საოჯახო ქრონიკები ჩვენ დრომდის უმეტეს ნაწილად მხოლოდ შემთხვევით გადარჩენილი ფრაგმენტების სახითაა მოღწეული.

საყურადღებოა, რომ ორი ასეთი დიდად მნიშვნელოვანი ძეგლი—ათაბაგთა სახლის ქრონიკა—„დავითნის“ ბოლოში საგანგებოდ დაუწერელად დატოვებულ ფურცლებზეა მოთავსებული (H: 1717 და S: 947). ერთიც და მეორეც — ყვარყვარე დიდის სახლის წევრთა ქრონიკაც და ქაიხოსრო-დედისიმედისა და მთლად საათაბაგოს 1550—1587 წწ. მშფოთვარე თავგადასავალიც დაწერილია ნუსხა-ხუცური ხელით. ჩანს, ესეც საუკუნეებით დამკვიდრებული ტრადიცია ყოფილა. მაგრამ ჩაწერისათვის თვალყურის მადევარობა, ზოგჯერ მოკარნახეობაც კი, ყველა ნიშნით, თვით სახლის წევრს ჰკუთნებია. ამის მაჩვენებელია ის ადგილები, სადაც თხრობა დედისიმედ-ყოფილი დებორას სახელით წარმოებს.

არ შეიძლება ითქვას, რომ ჩამწერის პიროვნება მთლად უმნიშვნელო და პასიური ყოფილიყოს. ეს განსაკუთრებით ითქმის იმ ზაქარიას შესახებ, რომლის სახელიც მატიანის მე-14 გვერდის

ზემო ნაწილში, საკმარისად ფართოდ დატოვებულ მარცხენა პირზე, მომსხო, მკაფიო ნუსხურით არის მიწერილი. როგორც ითქვა, ამ ზაქარიას ხელით დაწერილია მატეანის 21 (9—30) გვერდის დიდი ნაწილი. ეს ხელი ჩანს თითქმის ყველა გვერდზე, 10, 28—29—30 გვ. გამოკლებით; მთლიანად ამ ხელით არის დაწერილი 12—27 გვ. და 28 გვ. პირველი სტრიქონის დასაწყისი ორი სიტყვა: [მახარ]ობელი მოვიდა.

მთელი ჩვენი მსჯელობა ნუსხური (ხუცური) ხელის ხმარების ვიწრო, სამღვდლო-საეკლესიო ფარგლების შესახებ გვიძულებს ზაქარიას ვინაობა სამღვდლოთა შორის ვეძიოთ; ამას უჭერს მხარს მისი სახელის „ზაქარია“ კენტად, ყოველგვარი ტიტულატურის გარეშე მოხსენიება.

საკითხავია, შეიძლება თუ არა მივაკუთვნოთ ზაქარია ათაბაგების სახლს? ვფიქრობთ, რომ არა. თვითონ ის თავის თავს „ბატონებსა“ და „პატრონებსში“ არ რეგს, თუმცა, თითქმის, განუყრელად ახლავს მათ ყოველ ექსპედიციასა („ყენთან ელჩის გასაგზავნელად“ 1576 წლის ივნისში) და ლაშქრობაში.

როგორც ვიცით, ყანდურალი დოღენჯიშვილმა ათაბაგების საწინააღმდეგო შეთქმულების ამბავი აცნობა ათაბაგს ყვარყვარეს, მის ძმას—მანუჩარსა და ბიძაშვილს ერეკლე მუხრანბატონს, რომლებიც სამწუბთ-ღელეში იდგნენ (გვ. 14). ამ დროს აქ მათთან ერთად მემატეანეც იმყოფებოდა („სამწუბთ ღელეში დავდგიო“). მემატეანე ამბობს:

„წამოვიდა ყანდურალი, აცნობა ბატონებსა“, „ადგეს ბატონები და, ვინც იყო, დაეკაზმეს, ოცამდე შეკაზნილი კაცი იყო. ბარგი აჭკიდეს; დიდხან იქვე იზრუნეს... უკმოდგეს ოგერთ თავს სიმაგრესა“. „გაემართნეს პატრონი ყუარყუარე და პატრონი მანუჩარ და ჰერაკლე... და მივედით თმოგუს“.

ასე მიმდინარეობს ამ ექსპედიციისა და შემდეგ ლაშქრობის ამბავი ბოლომდის. მემატეანე პირველი პირით მოგვითხრობს, ხადაც ზოგადად ვადმოგვცემს ათაბაგებისა და მათი მომხრე ლაშქრისა თუ ადამიანების მოქმედების ამბებს, მაგრამ ბატონებს ყველგან მესამე პირით იხსენიებს.

ზემოთქმულის მიხედვით ზაქარია უნდა ჩავთვალოთ ათაბაგების სახლთან მეტად ახლოს მდგომ სასულიერო პირად, რომელიც ჭირსა თუ ლხინში თითქმის განუყრელად ახლავს მათ (ყვარყვარეს, მანუჩარს; განსაკუთრებით, დედისიმედს) და სხვა, ჩვენთვის უცნობ მოვალეობათა შესრულების გარდა მდივნისა და მემატეანის მოვალეობასაც ასრულებს.

ქრონოლოგიურ-გენეალოგიური შენიშვნები

1. ყვარყვარე II-ის ათაბაგობის წლები ვახუშტის მიხედვით

აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილი „ქართველი ერის ისტორიის“ IV წიგნში აღნიშნავს: „[ვახუშტის] ქრონოლოგიური ცნობები ამ დროს (იგულისხმება 1466—1502 წწ.—ქ. შ.) სამცხის ათაბაგთა შესახებ ათონის [კრებულის]... [ალაპების] უტყუარ წყაროს სრულებით არ უდგება“-ო (გვ. 147, 1948 წ. გ-მა).

მართლაც, დავიწყოთ ყვარყვარე II-თი¹, რომელიც ვახუშტის მიხედვით იყო ბიძა, თ. ჟორდანიას მიხედვით კი ძმა 1451 წ. გარდაცვლილი აღბულა ათაბაგისა (აღბულა II-ის). ვახუშტის ცნობით ყვარყვარე გაათაბაგდა (1451 წ.) უკანონოდ, აღბულას ძის—ყვარყვარეს ნაცვლად:

„მოკუდა რა ათაბაგი აღბულა... ბიძამან აღბულასამან ყვარყვარემ მოიბირნა მესხნი და ვაზირნი გიორგი მეფისანი და იქმნა გიორგი მეფისაგან, შეწეგნითა ვაზირთათა, ათაბაგად“—1451².

ვახუშტისავე მიხედვით ეს ყვარყვარე, თითქოს, 1466 წ. გარდაიცვალა:

„მოკუდა ყვარყვარე ქს ჩუაგ“ (ვახუშტი, გვ. 235).

ყვარყვარე II-ის 1466 წ. სიკვდილის ცნობა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, არის ვახუშტის პირველი შეცდომა, რომელსაც მისდევს მისი მეორე, მესამე და სხვა მცდარი ცნობა ათაბაგების თანამიმდევრობისა და მათი გაათაბაგების თარიღების შესახებ (1466—1502 წწ.).

იმავე ვახუშტის ცნობით, 1466 წ. გარდაცვლილი ყვარყვარე II-ის შემდეგ დაჯდა ძე ყვარყვარესი ათაბაგად ბაადურ (1466 წ.)³.

ყვარყვარე II-ის ძის ბაადურის სიკვდილის ვახუშტისეული თარიღი მხოლოდ ერთი წლით განსხვავდება ყვარყვარე ათაბაგის ამ მესამე ვაჟის (არა ათაბაგის) გარდაცვალების ნამდვილი თარიღისაგან:

¹ აქ არაფერს ვამბობთ სარგის II (გარდაიც. 1334 წ.) ძის ყვარყვარე I-ის შესახებ. ეს ყვარყვარე ჩვენი ქრონოლოგიური მიჯნის იქით არის.

² ვახუშტი, ისტორია, II, 1913, გვ. 234.

³ იქვე, გვ. 236. საყურადღებოა, ვახუშტიმ იცის, რომ ბაადური ყვარყვარე II-ის ძე არის.

„მოკულა... ბაადურ ათაბაგი წლისა კა, ქს ჩუოე“ (საქონისაჲნი გეგარეყვანი) „შემდგომად ბაადურისა დაჯდა ათაბაგად მანუჩარ, ძე ყვარყვარესი და ძმა ბაადურისა“ (1475)⁴..

მანუჩარის სიკვდილის (ჩვენთვის უცნობ) თარიღად ვახუშტის სრულიად ნებისმიერად დასახელებული აქვს 1487 წელი⁵:

„მოკულა მანუჩარ ათაბაგი ქს ჩუშუ“ (1487).

ამ, ვითომდა ათაბაგის, მანუჩარის შემდეგ, ვახუშტის მიხედვით,

„დაჯდა შემდგომად მანუჩარისა (ვითომდა 1487 წ.) ათაბაგად ძე აღბულა ათაბაგისა ყვარყვარე, წლისა ნთ“ (59).

„ამან დაიპყრა სრულიად საათაბაგო—“ და სხვა⁶.

ვახუშტის თხრობით ეს იყო „ყვარყვარე გ“, ესე იგი ყვარყვარე მესამე⁷. ვახუშტისავე ცნობით ამ ყვარყვარე მესამის 13 წლის ათაბაგობისა და გარდაცვალების შემდეგ (ვითომც 1500 წ.)

„დაჯდა ათაბაგად ძე (მისი) ქაიხოსრო“ 1500 წელს... „გარნა მოკულა ქაიხოსრო ათაბაგი წლის ნგ, მაისს ვ, ქს ჩუბ“ (1502)⁸. ვახუშტის ქრონოლოგიითა და გენეალოგიით,

„ამის, ქაიხოსროს, შემდგომად დაჯდა ძე ამისი (!) ათაბაგად დიდი მზექაბუჯ (1502 წ.)“.

მზექაბუჯის შემდეგ (მისი გარდაცვალების თარიღად ვახუშტის 1516 წ. მიაჩნია) ვახუშტი სწორად ასახელებს მის მემკვიდრედ ყვარყვარეს (მისი აზრით ყვარყვარე მეოთხეს), რომელიც მას მზექაბუჯის ძედ მიაჩნია:

„დაჯდა შემდგომად მზექაბუჯისა ძე ამისი (!) ყვარყვარე ათაბაგად“ (1516)⁹.

2. ათაბაგთა ვახუშტისეული გენეალოგია-ქრონოლოგიის შეცდომები

თავისი „ისტორიის“ IV წიგნში ივანე ჯავახიშვილი გადმოგვცემს „მოკლე ბიოგრაფიულ ცნობებს ათაბაგის სახლის წევრთა

⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, II, გვ. 237. აქაც, ვახუშტიმ იცის, რომ მანუჩარი, ყვარყვარეს II ვაჟი, ბაადურის ძმა არის.

⁵ როგორც ჯერ კიდევ ივ. ჯავახიშვილს აქვს აღნიშნული, მანუჩარ ცოცხალი ყოფილა 1518 წელშიაც (ისტორია, IV, 1948 წ. გვ. 227). წინამდებარე ნაშრომში თავის ადგილას აღნიშნულია, რომ მანუჩარის ხელწერა გვაქვს 1515 წ. საბუთზე.

⁶ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, II, გვ. 238.

⁷ იქვე.

⁸ იქვე, გვ. 241.

⁹ ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, II, გვ. 241—242.

შესახებ“ და აღნიშნავს, რომ „ქრონოლოგიურ ცნობათა შორის უპირატესობა ათონის აღაპებს უნდა მიენიჭოს“ (გვ. 109—111, 1948 წ.).

ვახუშტის ცნობების შეცდომებს ეხება „საქართველოს ისტორიის მასალების (XV—XVIII სს.)“ ერთი თავი „ათაბაგთა ქრონიკა და ვახუშტის ისტორიული თხრობა“ („მასალები“, ქრ. შარაშიძის გ-მა, „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვეთი 30, გვ. 203—205).

საკითხის სრული გარკვეულობისათვის საჭიროა სათითოდ განვიხილოთ ვახუშტის ცნობები და შევეცადოთ ხსენებული პერიოდის (1466—1502 წწ.) ათაბაგთა თანმიმდევრობისა და მესხეთის ყოველი მმართველის გამგებლობის სწორი ქრონოლოგიური ფარგლების დადგენა.

სპეციალურ გამოკვლევაში, ახალ მონაცემებზე დამყარებით, აღნიშნულია, რომ 1474 წელს გარდაცვლილი „ბაადურ ათაბაგად არ ყოფილა“, რომ „ათონის 1074 ხელნაწერის აღაპის მიხედვით ბაადურმა თავისი მამა, ათაბაგი ყვარყვარე ცოცხალი დატოვა“, რომ ეს „დიდი და სახელგანთქმული“ ყვარყვარე, მამა ბაადურისა, გარდაიცვალა არა 1466 წ., როგორც ვახუშტი მოგვითხრობს, არამედ 1498 წელს—„წლისა ოთხმოცდარისა“, არა სრულად: „დღე აკლდა ორმოცდათხუთმეტი“¹⁰.

ეს არის ყვარყვარე II, რომელიც ქრონიკების ცნობით 1447 წელს, როცა იგი (ყვარყვარე II) 31—32 წლის იყო, აღბუღა II-ს ათაბაგობას ეცილებოდა, შეება მას და კიდევაც გაემარჯვა. ამ დროს, იმავე ქრონიკების ცნობით, ამ ყვარყვარემ მხოლოდ სრულიად საქართველოს მეფის გიორგი VIII-ის ჩარევის შედეგად დათმო ათაბაგობა. 1451 წელს, აღბუღა II ათაბაგის სიკვდილის წელს, იმავე გიორგი მეფის დასტურით გაათაბაგდა ყვარყვარე.

ამ ყვარყვარე II-ს 1451 წლიდან სიკვდილამდე არ გაუშვია ხელიდან მესხეთის ხელისუფლება; იგი „საქართველოებს“ შორის ჰეგემონობასაც კი ჩემულობდა, წარმატებით უტევდა სრულიად საქართველოს მეფეს გიორგის (VIII-ს), დაატყვევა ეს მეფე ფარვანის თავზე 1465—66¹¹ წ., მიათხოვა მას ცოლად თავისი ასული

¹⁰ ქ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები, 1, გვ. 200, „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. 30, 1954.

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. IV, თბ., 1948, გვ. 97.

თამარ და ამ შეუღლების შედეგად შობილი შვილიშვილი ტანგ ქართლის ტახტზედაც კი დასვა 1484 წ.¹².

ამგვარად, ყვარყვარე II განუწყვეტლად ათაბაგობდა 1451—1498 წლამდის. არც ამ ყვარყვარეს მესამე ვაჟი ბაადურ (1453—1474 წწ.), არც ანავე ყვარყვარეს მეექვსე ვაჟი (ძმა ბაადურისა) მანუჩარ ათაბაგებად არ ყოფილან. შესაძლებელია რომელიმე ქრონიკოორი მათ ათაბაგებად იხსენიებს—ეს, უეჭველია, შედეგია ათაბაგობის ჯაყელ-ციხისჯვარელთა საგვარეულო წოდებად გადაქცევისა ამ ხანებში.

რაც შეეხება საკუთრად მანუჩარს, იმაზე ქვემოთ გვექნება საუბარი.

3. ყვარყვარე II-ის ცოლშვილი

ყვარყვარე II-ის პირველი მეუღლე, როგორც ეს „ათონის ხელნაწერის“ აღაპებიდან ვიცით და ივ. ჯავახიშვილსაც აქვს დადასტურებული, იყო დედისიმედი (I), რომლის გარდაცვალების თარიღი არის არა 1491, არამედ 1489 წელი¹³.

ყვარყვარე II-სა და დედისიმედს მრავალრიცხოვანი მოდგმა ჰყოლიათ. გარდა მათი ასულის თამარისა, რომელიც ყვარყვარემ დატყვევებულ გიორგი VIII-ს მიათხოვა, მათ ყველათ ვაჟები. „ათონის კრებულის“ აღაპებში, მათი უფროს-უმცროსობის კვალობაზე, ჩამოთვლილი არიან:

1. პირმშო ძე ქაიხოსრო (1447—1500), ათაბაგობდა 1498—1500.
2. მზეჭაბუკ (გარდაიცვალა იაკობის სახელით შემონაზუნებული 1515), განაგებდა სამცხეს 1500—1515.
3. ბაადურ (დაიბადა 1453—გარდაიცვალა 1474 წ.).
4. იანქო (გარდაიცვალა 1505 წ.)¹⁴.
5. ორაგვეანდა.
6. მანუჩარ (ცოცხალი იყო 1515—1518 წლებშია)¹⁵.
7. მართალიხონ.

¹² ქრ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები XV—XVIII სს გვ. 232—234; ვახტანგ გიორგის ძე—ქართლის უცნობი მეფე (1484).

¹³ ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 200—201.

¹⁴ იქვე, გვ. 2091.

¹⁵ ივ. ჯავახიშვილი, „ისტორია“, IV, გვ. 227 და წინამდებარე „მასალები“, გვ. 99—100.

ერთ-ერთი უკანასკნელი გამოკვლევის თანახმად, პირველი ცოლის—დედისიმედის სიკვდილის (1489) შემდეგ, 73 წლის ყვარყვარე II ვინმე ნესტანდარეჯანზე დაქორწინებულა. ამ მეუღლისაგან ყვარყვარე II-ს დამატებით არანაკლებ ოთხი შვილისა ჰყოლია. ამითგან ყვარყვარე-ნესტანდარეჯანის ასული (სახელი უცნობია) ქართლის მეფის დავითის (1505—1525) თანამეცხედრედ გამხდარა.

საბუთების წყალობით ცნობილია ყვარყვარე II-ს ვაჟების სახელებიც (ნესტანდარეჯანისაგან): თამთან, საზუერელი და სალუყაზან.

ყვარყვარე II-ის სიკვდილის შემდეგ (1498) ნესტანდარეჯანი შემონაზვნებულა ნინოს სახელით და თავისი სიძის, ქართლის მეფის დავითის სამფლობელოში გადასულა საცხოვრებლად¹⁶.

4. ათაბაგი ქაიხოსრო I (1447—1500)

ყვარყვარე II-ს სიკვდილის შემდეგ (1498) სულ ორიოდ წლით გაათაბაგდა მისი პირშვიო ძე 51 წლის ქაიხოსრო, რომელიც გარდაიცვალა 1500 წ. მისი ოჯახის წევრთაგან ისტორიაში ცნობილია ათაბაგი ყვარყვარე მესამე (იხ. ქვემოთ).

5. მზეჭაბუკი, სამცხის მმართველი (1500—1515)

ქაიხოსრო I-ლის სიკვდილის შემდეგ ათაბაგობა მის ვაჟზე—ყვარყვარე ქაიხოსროს I-ის ძეზე უნდა გადასულიყო; მაგრამ, როგორც ცნობილია¹⁷, სამცხის ხელისუფლება მიიტაცა ყვარყვარეს მეორე, ქაიხოსროს მომდევნო ვაჟმა, მზეჭაბუკმა. იგი განაგებდა საათაბაგოს—1500—1515 წწ. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ენერგიული მმართველის ქართლის მეფესთან და კათალიკოსთან საეკლესიო ბრძოლაში დამარცხებამ გამოიწვია მისი შემონაზვნება იაკობის სახელით და, შესაძლებელია, ამ მთავრობის მოყვარე ძლიერი პოლიტიკური მოღვაწის სიკვდილიც დააჩქარა¹⁸.

¹⁶ იხ. აქვე, ამ ნაშრომში „რომელი ყვარყვარეს ცოლია ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო“.

¹⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 1948 წ., გვ. 164.

¹⁸ იხ. ამ ნაშრომის გვ. 94.

მზეჭაბუკის სიკვდილის (1515) შემდეგ ათაბაგობა მის ძმის-წულზე, ქაიხოსრო I-ის ვაჟზე, ათაბაგობის კანონიერ მემკვიდრეზე — ყვარყვარე III-ზე გადადის [1516 წ.]¹⁹.

ორი წყაროს — „მეწიეთის მარხვანისა“ და „კოპასძეთა ხელნაწერის“ მოსახსენებლების წყალობით, ექვემოთბანელად გარკვეულია, რომ ყვარყვარე III-ს ცოლად ჰყოლია „ღვთივ გვირგვინოსანი“ ანნა. ცნობილია ყვარყვარე III-ისა და ანნას ვაჟების სახელებიც. მათი უფროსი ძე იყო მზეჭაბუკ, ხოლო უმცროსი ქაიხოსრო²⁰, შემდეგში ათაბაგი ქაიხოსრო II 1545—1573 წწ. უფროსი ძმა მზეჭაბუკ, ჩანს, ადრევე გარდაცვლილა. — იგი წყაროებში 1535 წელს აქეთ აღარ იხსენიება.

ყვარყვარე III ათაბაგობდა 1515—1535 წწ. ცნობილი მურჯახეთის ომის შედეგად იმერთა ნეფემ ბაგრატიმა დაიპყრა სამცხე და ტყვედ წაიყვანა ყვარყვარე III²¹; ამ ტყვეობაში ყვარყვარე გარდაიცვალა — სათიქრებელია, იმავე 1535 წ.²².

7. ათაბაგი ქაიხოსრო II (დაიბ. 1522—გარდ. 1573,

ათაბაგობდა 1545—1573) და მისი ცოლშვილი

ყვარყვარე III-ის (ქაიხოსრო I-ის ძის) დატყვევებისა (1535) და გარდაცვალების შემდეგ ათაბაგობის ერთადერთ პრეტენდენტად მისი უმცროსი ვაჟი — ქაიხოსრო ჩანს. „მესხურ ქრონიკაში“ გვაქვს ქაიხოსრო II-ის ყაზვინს 1573 წ. გარდაცვალების ზედმიწევნითი თარიღი, მისი წლოვანების აღნიშვნით (მხ. 20). ქაიხოსრომ, ვკითხულობთ აქ,

„დაუტევა მდენი ესე საწუთო ენკენისთუჲს კთ (29), დღესა სამშაბათსა, ცხრა ჟამს, მთუარესა ზ და მიიცვალა, წლისა ნა (51) დებერვალსაჲ იგ (13) გათავდებოდა“... „ქქნსა ხაა (261)“.

¹⁹ ე. წ. „კოპასძეთა მოსახსენებელში“ ყვარყვარე III, ქაიხოსრო I-ის ძე და მზეჭაბუკის ძმისწული, ნა ვ ყვარყვარედ იხსენიება.

²⁰ „კოპასძეთა ხელნაწერის მოსახსენებლები“, წინამდებარე „მასალები“, მხ. 12—14, „მეწიეთის მარხვანის მოსახსენებლები“, იქვე, მხ. 17—18.

²¹ ივ. ჯავახიშვილი, IV, გვ. 245.

²² ვახუშტი, ისტორია, II, გვ. 243.

ამის მიხედვით, სიკვდილის ეამს—1573 წლის სექტემბრის 29-ს—ქაიხოსრო სრული 51 წლის არ ყოფილა; იგი მომდინარეობს 1574 წლის თებერვლის 13-ს „გათავდებოდა“ ანუ შესრულდებოდა 51 წლის. მაშასადამე ქაიხოსრო II 1522 წლის თებერვლის 13-ს დაბადებულა.

ვახუშტის ცნობით ქაიხოსრო გაათაბაგდა 1545 წ., თურქების მხარის დაქვრით (გვ. 244).

დაახლოებით ამავე ხანებში (1545—46), ვახუშტის ცნობითვე, ქაიხოსრო „ესიძა ვახტანგს, მუხრანის ბატონსა და მოიყვანა დამისი დედისიმედი“ (ვახუშტი, გვ. 244).

დედისიმედის დაბადება-გარდაცვალების წლები უცნობია. ვიცით მხოლოდ, რომ ეს ენერგიული ქალი 1587 წელსაც ცოცხალი იყო („მესხური ქრონიკა“, მხ. 102).

ქაიხოსრო-დედისიმედის შვილები

ათაბაგი ქაიხოსრო II-ის შვილების ასაკობრივი თანამიმდევრობისა და ზოგიერთი მათგანის დაბადება-გარდაცვალების თარიღების დადგენა ხერხდება ს. ვალეს ეკლესიის დედისიმედიზეული წარწერისა და „მესხური მატეანის“ ტექსტების საფუძველზე. „ვალეს წარწერა“ ცნობილია მ. ბროსეს (Voyage arch. p. 129), თ. ჟორდანიასა (ქრონიკები, II, გვ. 391) და ე. თაყაიშვილის პუბლიკაციებით. აქ ვსარგებლობთ ე. თაყაიშვილისეული ტექსტით²³.

როდინდელია „ვალეს წარწერა“?

წარწერაში დედისიმედი, სხვათა შორის, ჩამოთვლის თავისს შვილებს ქაიხოსრო II ათაბაგისაგან (უფროს-უმცროსობის თანამიმდევრობის დაცვით). აქ იხსენიებიან:

1. ყვარყვარე.
2. მზექაბუჯ.

²³ საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიტანოთ აქ ხსენებული წარწერა უმნიშვნელო შემოკლებით:

„ნებითა ღუთისათა, მე, ღუთიე გვრგვონისს.. ქართველთ მეფეთ მეფის კონსტანტინეს შვილისშვილმან, მეფის ბატონის ასულმან, ათაბაგ-ამირ-სპასალარის სახლის რძალმან მეორედ აღვაშენე.. ესე ეკლესია.. ვალისა ღუთის-მშობლისა, რათა მცველ-მფარველ გვექმნა... მე და თანამეცხედრესა ჩემსა ათანაგსა ქაიხოსროს და ძენი ჩვენნი—ყვარყვარე, მზექაბუჯ, მანუჩარ, თუალშუენიერ ივანე და თამარი დღეგრძელობით დაიცვენ, ამინ. დასა მათსა ელენეს სასუფეველი დაუმკვიდრე“. ე. თაყაიშვილი, სამი ისტორიული ქრონიკა, გვ. CXXXIV, ტფ., 1890.

3. მანუჩარ.

4. თვალშვენიერ-ივანე²⁴.

5. თამარ.

ხუთი ცოცხალი შვილის გარდა წარწერაში ცალკე, მიცვალებულად, იხსენიება ქაიხოსრო-დედისიმედის ასული ელენე. ამ ნუსხის წყალობით შეგვიძლია დაახლოებით მაინც დავათარილოთ „ვალეს წარწერა“.

ცოცხალ ხუთ ქალ-ვაჟთა შორის უკანასკნელი ადგილი თამარს უჭირავს. იგი წარწერის შესრულების დროს ყველაზე გვიან დაბადებულა. „მესხური ქრონიკის“ უტყუარი, ზედმიწევნით ცნობით „დაიბადა თამარ აწყუშრს, აპრილსა იმ (18), დღისით, ჟამსა ვ (6)... ქკსა ხმთ“ (249+1312=1561). რაკი წარწერის შესრულების დროს თამარი დაბადებული ყოფილა, ცხადია, წარწერა 1561 წლის აპრილის 18-ის, თამარის დაბადების შემდეგ, ყოფილა შედგენილი.

წარწერაში არ არის მოხსენებული 1563 წლის აპრილის 29-ს დაბადებული საბა (იგივე იანქო, მხ. 4).

ამის მიხედვით წარწერა შესრულებულია 1561 წლის 18 აპრილის შემდეგ, 1563 წლის აპრილის 29-ზე ადრე.

ათაბაგი ყვარყვარე IV (დაიბ. 1546—47)—გარდ. 1561, ათაბაგობდა 1574—1581.

„მესხურ ქრონიკას“ არ შემოუნახავს ქაიხოსრო II-სა და დედისიმედის პირმშო ვაჟის დაბადების თარიღი. ვიცით მხოლოდ, რომ იგი დაბადებულია 1549 წელზე ადრე, 1549 წელს დაბადებულ მზექაბუჯზე. უწინარეს²⁵. მეორე მხრით გვაქვს ვახუშტის ცნობა ქაიხოსრო II და დედისიმედის 1545—46 წწ. შეუღლებისათვის (ვახუშტი, გვ. 244). ამ ორ ცნობაზე დამყარებით (ამათგან „მესხური მატეანის“ ცნობა სრულებით უქცევლია) უნდა ვიფიქროთ, რომ ყვარყვარე დაბადებულა 1547-სა თუ 1548 წელს.

„მ. ქრონიკის“ ერთი ცნობით 1564 წელს ყვარყვარე დაქორწინებულა მარეხ დადიანზე. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ამ დროს იგი 16—17 წლისაზე უმცროსი ყოფილიყოს. ესეც მხარს უჭერს მისი დაბადების სავარაუდო თარიღს (1547—48).

²⁴ ამ ორი სახელის—თვალშვენიერ-ივანე—შერწყმით, ერთ პიროვნებად ხსენებისათვის იხ. ქვემოთ.

²⁵ „ვალეს წარწერის“ ნუსხა და მესხური ქრონიკის“ მხ. 9.

ამ ყვარყვარესა და დადიანის ასულის მარების მოდგმიდან ჩვენ ვიცნობთ 1573 წლის გიორგობისთვის ცხრას დაბადებულ პატრონის ხოსროს (მხ. 22)²⁶.

„მესხური ქრონიკის“ 102 მუხლში იხსენიება „პატრონის ყრყრეს“ შვილი 14 წლის ქაიხოსრო, რომელიც 1587 წელს თავის ბებიასთან, დედისიმედთან ერთად ჟამთა სიავის გამო საკანაფის ციხეში დგას და შემდეგ, იმავე 1587 წ. მარტის შუა რიცხვებში, მოლაღატების მოქმედებით იძულებული, ბებიასთან ერთად ახალდაბას მიდის.

ყვარყვარე IV-ის გაათაბაგების წლად 1574 წ. დასაწყისი უნდა ჩავთვალოთ. ათაბაგი ქაიხოსრო II 1573 წლის სექტემბრის 29-ს მიიცვალა (მხ. 20). მაგრამ შორეული ყაზვინიდან ამ ამბავს საათაბაგომდის, უკეთეს შემთხვევაში, 1573 წლის მიწურულამდის არ შეიძლებოდა მიეღწია. ეს რომ სწორედ ასე ყოფილა, ამას ისიც მოწმობს, რომ ქაიხოსრო ათაბაგის 1573 წ. სექტემბრის 29-ს გარდაცვალებისა და არჩილ მუხრან-ბატონის 1573 წლის ნოემბრის 22-ს ყაზვინიდან შირაზს გადაგზავნის ამბავი „მესხურ ქრონიკაში“ ერთდროულად არის ჩაწერილი (მხ. 20—21).

ყვარყვარე ქაიხოსროს ძე 1581 წ. გარდაიცვალა. „მესხური ქრონიკის“ დედნის 29 გვერდზე (მხ. 94) ვკითხულობთ:

„ქქენს ხათ (269+1312=1581), გიორგობის თუმს კე (25) პატრონის ყრყრეს და პატრონის არჩილისგან ღმერთი გარისხდა“.

„მესხური ქრონიკის“ ტექსტში ჩართული ნეკროლოგებისა და სხვ. წყაროების მიხედვით ვიცით, რომ „ღმერთი გარისხდა“ — გარდაცვალებას გულისხმობს.

ვინაიდან „მესხური ქრონიკა“ ყველგან განუხრელად იცავს ქრონოლოგიურ თანამიმდევრობას და წელთა აღრიცხვაში ეს თანამიმდევრობა არსად დაეჭვებას არ იწვევს, ვახუშტის ცნობა თითქოს „მოკულა ყვარყვარე ათაბაგი ქ[რისტეს აქეთ] ჩჷპზ (1582), ქრ[ონიკონს] ხო (270)“²⁷. მცდარად უნდა ჩაითვალოს.

²⁶ „მესხურ ქრონიკაში“ ხაზ (1579 წ.) მაისის თარიღით (მხ. 80) ჩაწერილია „პატრონის ყრყრეს“ შვილის ხოსიტას გაცხელების ცნობა. საფიქრებელია, რომ ხოსიტა 6 წლის ქაიხოსროს კნინობითი სახელი იყო. ყოველ შემთხვევაში „ქრონიკის“ დანარჩენ გვერდებზე ათაბაგების სახლის არც ერთი წვერი ამ სახელით არ ჩანს.

²⁷ ვახუშტი, ისტორია, II, 1913, გვ. 253.

ამგვარადვე მცდარია მანუჩარის 1582 წ. გაათაბაგებვის ვახუშტისეული ცნობა²⁸. უეჭველია, მანუჩარი უფროსი ძმის სუბიუგალიზისთანავე არ დაყოვნებდა ათაბაგობის პრეროგატივის, ახლა კი სრული უფლებით, მითვისებას²⁹. ამის გამო მანუჩარის გაათაბაგება 1581 წელსივე უნდა მომხდარიყო.

მზეჭაბუკ ქაიხოსრო II-სა და დედისიმედის რიცხვით მეორე ძე, დაიბ. 1549 წლის მარტში, გარდაიცვალა 1572 წლის იანვრის 11 (მხ. 9, შენიშვნა 1).

მანუჩარ მზეჭაბუკის მომდევნო ძმა იყო. ვახუშტის ცნობით-რომელიც, ეტყობა, „მესხური ქრონიკის“ უფრო სრული დედნი, დან უნდა მომდინარეობდეს, მანუჩარ 1550 წელს დაბადებულა (ვახუშტი, გვ. 246). ვახუშტისავე ცნობით მანუჩარ 1614 წელს გარდაცვლილა (გვ. 254).

როგორც ზემოთ გაიჩვენა, მანუჩარ ათაბაგობდა 1581 წლიდან გარდაცვალებამდე (—1614 წ.).

თვალშეწიერი.

„ვალეს წარწერაში“ ერთმანეთის გვერდით ამოტვიფრული ორი სახელი „თვალშეწიერი ივანე“ ჩვენ ერთისა და იმავე პირის ორ სახელად მიგვაჩნია, ისე, როგორც ერთი და იგივე პირის სახელებია საბა-იანქო (მხ. 4) და ბექაჰ-პავლე (მხ. 6). ივანე, უეჭველია, ნათლობის სახელია, ხოლო თვალშეწიერი ივანეს საშინაო სახელი.

ჩვენი ვარაუდი დამყარებულია შემდეგზე: ივანეს სახელით საკვლევ წლებში (1545—1616) ათაბაგთა სახლის არცერთი წევრი არ ჩანს. შეიძლება გვეფიქრა, რომ თვალშეწიერის მომდევნო ძმა ივანე 1561 წელზე ადრე (ამ წლიდან არის შემონახული ქაიხოსრო-დედისიმედის შვილების დაბადება-გარდაცვალების თარიღები „მესხურ ქრონიკაში“) გარდაცვლილი პირია.

²⁸ იქვე.

²⁹ ფაქტიურად გამაჰმადიანებული მანუჩარ ჯერ კიდევ 1577—78 წლებიდან აშკარად ეცილებოდა ათაბაგობას თავის უფროს ძმას ყვარყვარეს. თურქების შემოტევის დროს იგი სძღვნობდა მტერს სამცხე-ჯავახეთის ციხე-ბურჯებს (მხ. 50) და ლალა-ფაშასთან ფარული კავშირით ათაბაგობის მინიჭებას თხოულობდა. ამის საზღაურად მანუჩარ ოსმალთა მხარეზე ბრძოლას და მათ სასარგებლოდ საათაბაგოში ხარჯის აკრეფას სთავაზობდა. მ. სვანიძე, „სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. 1 ნახევარში“. (სადისერტაციო შრომა), თბ., 1953, გვ. 60, 63.

მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ „ვალეს წარწერაში“, რომელიც 1561 წლის აპრილის 18-ის შემდეგ არის დაწერილი, იხსენიება ათაბაგების 1561 წელზე ადრე გარდაცვლილი ასული ელენე. ვთქვათ ივანეც აღარ იყო ცოცხალი, როცა „ვალეს წარწერა“ იწერებოდა. მაშინ წარწერაში ეს ივანე, ელენეს მსგავსად, მიცვალებულად მაინც იქნებოდა მოხსენებული.

ვთქვათ, ივანე, მიიცვალა არა ხსენებულ 1561 წლის აპრილის 18 რიცხვამდის, არამედ უფრო გვიან. ამ შემთხვევაში ივანეს სახელი აუცილებლად იქნებოდა შეტანილი „მესხურ ქრონიკაში“, რომლის ჩვენამდის მოღწეული ტექსტის პირველი სტრიქონები 1561 წ. აპრილის 18-ის შემდეგ იწერება.

ვინაიდან ხსენებულ ცნობას (ივანეს მიცვალებულად მოხსენიებას) არც „ვალეს წარწერაში“ და არც „მესხური ქრონიკის“ (1561—1587 წწ.) ტექსტში არ ვხედავთ, ცხადია, „ვალეს წარწერის“ ივანე (თვალშვენიერ ივანე) იგივე პიროვნებაა, რომელიც „მესხურ ქრონიკაში“ მხოლოდ თვალშვენიერის სახელით არის მოხვედრილი (მხ. 11, 37, 38, 43, 62, 63, 79, 96, 110).

თვალშვენიერის დაბადების თარიღი უცნობია. ვიცით მხოლოდ, რომ 1550 წ. დაბადებული მანუჩარის ეს მომდევნო ძმა 1561 წ. დაბადებულ თამარზე უფროსი ყოფილა. ასე რომ თვალშვენიერი 1551—1561 წწ. შუა დაბადებულა. დროის ეს საკმარისად ფართო მონაკვეთი „მესხური ქრონიკის“ ტექსტის საფუძველზე შეგვიძლია უფრო ვიწროდ შემოვფარგლოთ.

1572 წლის მაისიდან მოყოლებული 1587 წლამდის თვალშვენიერს ფართო და პასუხსაგებ დიპლომატიურ პოსტზე ვხედავთ, 1572 წ. მაისიდან ამავე წლის 20 ნოემბრამდის მან გაიარა იმ დროს მეტად სახიფათო გზა აწყურიდან ერევნამდის და შემდეგ ერევნიდან ყაზვინამდის. ყაზვინს მყოფი ათაბაგი ქაიხოსრო II-ს გარდაცვალების შემდეგ (1573 წ.) თვალშვენიერი მეტად რთულ პირობებში მართო უძღვებოდა საქმეებს 14 წლის განმავლობაში. ყაზვინს გამგზავრებისას 1550 წ. დაბადებული მანუჩარის მომდევნო თვალშვენიერი 20 წლის მაინც უნდა ყოფილიყო (მანუჩარი ამ დროს 22 წ. იყო).

თუ ეს ვარაუდი სწორია, თვალშვენიერის დაბადების საუარაუდო წლად 1552 წ. უნდა ჩავთვალოთ. თვალშვენიერის სიკვდილის თარიღი უცნობია. იგი 1587 წ. ცოცხალი იყო.

თვალშვენიერის მომდევნოდ უნდა ვივარაუდოთ ელენე, რომელიც „ვალეს წარწერაში“ მიცვალებულად იხსენიება. იგი 1552—1561 წწ. შუა უნდა ყოფილიყო დაბადებული.

1561 წლის აპრილის 18-დან „მესხური ქრონიკის“ ტექსტი ზედმიწევნით ცნობებს გვაძლევს ქაიხოსრო II-ისა და დედის იმის უმცროსი შვილების დაბადების შესახებ:

თამარ დაიბადა 1561 წ. აპრილის 18. 1578 წ. იგი (საფიქრბელია, მანუჩარის სურვილით) მიათხოვეს ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ერთ-ერთი შტოს წარმომადგენელს, ათაბაგის ქაიხოსრო II-ის პაპის შვილის—ორაგვეანდას ნაშიერს („მესხური ქრონიკა“, მხ. 2, 60)³⁰. „მესხური ქრონიკა“ და „ვალეს წარწერა“ თამარის შესახებ სხვა ცნობას არ გვაძლევს.

საბა, ფგივე იანკო დაიბადა 1563 წ. აპრილის 29-ს (მხ. 3). გარდაიცვალა 1575 წლის მარტის 20-ს (მხ. 23).

ტყუპები ბასილი და ბექა-პავლე დაიბადნენ 1564 წლის აგვისტოს 12-ს (მხ. 6). ამთგან ბასილი, ბავშვობიდანვე ბერი, გარდაიცვალა 1579 წ. ეპიღემიის დროს „სათარის საბურთეს“, სექტემბრის 3 (მხ. 83).

რაც შეეხება ბექას, ვახუშტის ცნობით იგი 1635 წელს გარდაცვლილა (ვახუშტი, II, გვ. 255—256).

³⁰ ორაგვეანდა მოხსენებულია „ათონის კრბ“. ცნობილ აღაპში ყვარყვარე II-ისა (1416—1498) და დედის იმედის მეხუთე ვაჟად. „ათონის კრბ.“, თბ., 1901, გვ. 265—268.

დასკვნითი შენიშვნები

სამცხის გამოყოფა საქართველოდან

„განდგა თავადად ათაბაგი“. „განდგა იმერთაგან თავადად დადიანი, გურიელი, შარვაშიძე და სვანი“. „ვიდრე აწამდი არლარა იქმნა შეკრება მისი, არამედ უფროსად დაკნინებანი“.

ვახუშტი.

სამხრეთ საქართველოს გამოყოფას საფუძველი მონღოლთა პერიოდში ჩაეყარა. დამპყრობლების მხარის დაჭერით, სარგის ჯაყელის მეთაურობით გამოყოფილი სამცხე 1266—1334 წწ. „ულუსიანი“ იყო.

ისტორიისთვის ჩვეული უკუღმართობით საქართველოს დაშლა სწორედ იმ კუთხიდან დაიწყო, სადაც საუკუნეების წინ ქართველი ხალხის დიდი გამაერთიანებელი მოძრაობა იყო გაჩაღებული. ფართოდ გაშლილი ტერიტორია („ტაშისკარიდგან ვიდრე ერზერუმამდე“), ოდესღაც ბედნიერი გეოგრაფიული მდებარეობა, ზღაპრულად მდიდარი ბუნება, იშვიათი კლიმატური პირობები, ხუროთმოძღვრების უდიდესი ძეგლების მჭიდრო ქსელი, აყვავებული სასოფლო მეურნეობა, განვითარებული ხელოსნობა და ხელოვნება განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ამ მხარეს.

ხშირად ამბობენ, რომ ე. წ. საათაბაგო მთელი საქართველოს შესამედს წარმოადგენდაო. კულტურულ-ისტორიული და პოლიტიკური წონით ეს მხარე გაცილებით უფრო დიდი მნიშვნელობის იყო.

როგორც ცნობილია, მონღოლთა პირველ შემოსევებს საქართველოში მკაფიოდ ჩამოყალიბებული ფეოდალური მონარქია დახვდა. ამ დროიდან (1235—1240) მოკიდებული ახალ-ახალი, თითქმის განუწყვეტელი ომების ცეცხლი ატყდებოდა თავს საქართველოს,

ძირს უთხრიდა ცენტრალური ხელისუფლების ძლიერებას და დასავლური დაშლის მოკავშირედ გამოდიოდა¹.

მაგრამ ათასწლოვანი კულტურით და მრავალი საუკუნის ძილზე საერთო პოლიტიკური ბედობლით შედუღებული სახელმწიფო დიდ ხანს ინარჩუნებდა მიმზიდველობას და გარეშე მტრებთან ბრძოლაში საოცარ გამძლეობას იჩენდა. ქართველი ხალხი ისევ და ისევ იკვროდა ერთიანობის კავშირით ახალ თავდასხმამდის.

ასე მოხდა, მაგ., გიორგი V („ბრწყინვალის“) დროს—1314—1346 წწ., როცა „XIV ს. დამდეგს მონღოლთა უზარმაზარმა სახელმწიფომ თავისი დღენი დალია“ (ივ. ჯავახიშვილი). ძლიერმა ხელისუფალმა—გიორგი V-მ შემოიკრიბა სრულიად საქართველო, ჯაყელციხისჯვარელთა სამფლობელოს ჩართვით; მან ქვეყნის ეკონომიურ მოღონიერებას მიაღწია, სამართლის ნორმების მოწესრიგებას შეუდგა, ქართული ფულის სისტემა განამტკიცა და საქართველოს ოდინდელი საერთაშორისო მნიშვნელობაც აღადგინა.

თემურ-ლენგის მრავალჯანსაღი ლაშქრობამ (1386—1403) სასიკვდილო ლახვარი ჩასცა აღმშენებლობით მუშაობას. ქართველი ხალხის შეურიგებელ წინააღმდეგობას უმაგალითო, დაუნდობელი განადგურება მოჰყვა შედეგად. მტერმა გადათხარა საქართველოს მთა და ბარი, გაავერანა ბალ-ვენახები, გადაბუგა და დაანგრია საუკეთესო ნაგებობანი, გაელიტა მცხოვრებთა დიდი რაოდენობა. „700 სოფელი და ქალაქი მიწასთან იყო გასწორებული“. თვით თემურ-

¹ თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებაში ერთმანეთის გვერდით არსებობს ორი აზრი. პირველი, რომ ცალკე გამოყოფილი სამცხე განცალკევების საქმარისად ხანგრძლივი პერიოდით, სამართლის ნორმების საკუთარი კოდექსის შექმნით, საკუთარი საგარეო პოლიტიკითა და სხვ. საქართველოსგან სავსებით ჩამოშორებული იყო და დამოუკიდებელ ფეოდალურ სამთავროს წარმოადგენდა მეორე მხრით აღნიშნულია აგრეთვე, რომ საქართველოსა და მესხეთს შორის პოლიტიკური კავშირი უღუსიანობის დროსაც არ ყოფილა შეწყვეტილი, რომ ამ კავშირის დამადასტურებელია თუნდაც ბექა I-ის და ალბულა I-ის მანდატურთუხუცესობა და ამირსპასალარობა და სხვ.

მართლაც, თუ ჩვენ მთელი კატეგორიულობით მივიღებთ იმ აზრს, რომ ჯაყელციხისჯვარელთა საკარისკაცო პატივი საქართველოს მეფის კარზე XIII—XIV სს. მხოლოდ ნომინალური ტიტული იყო, მაშინ „ჰელმწიფის კარის გარიგებაშიაც“ ფაქტურად გაუქმებულად უნდა ვიგულისხმობთ ამირსპასალარობა, მანდატურთუხუცესობა, მეჭურჭლეთუხუცესობა და სხვ. სინამდვილეში ეს ასე არ ყოფილა და სამცხის სრული დამოუკიდებლობა მხოლოდ გარკვეულ ისტორიულ პერიოდში იყო ძალაუფლებურად შეწყნარებული (მაგ., 1266—1334 წწ.; შემდეგ გიორგი VIII-ის დატყვევების დროიდან, ანუ ყვარყვარე II-ის დროს—1465—1498 წწ.)

ლენგის ისტორიკოსის სიტყვით, თემურს ინდოეთშიაც არ დაუნგრევეია იმდენი შენობა, რამდენიც საქართველოში (ივ. ჯავახიშვილი).

ამ საშინელი განსაცდელის შემდეგაც ქართველ ხალხს კიდევ შერჩა სიცოცხლის ნებისყოფა და შემოქმედებითი უნარი. განმახლებელი მუშაობა ფართოდ გაიშალა ალექსანდრე მეფის დროს (1412—1443).

მაგრამ პოლიტიკური დაშლა, როგორც ვიცით, მხოლოდ გარეშე ძალების მოქმედების შედეგი არ ყოფილა. „13—14 სს. განმავლობაში საქართველოს სოციალურ წყობილებაშიცა და შედგენილობაშიც დიდი და ღრმა ცვლილება მოხდა. ბევრი ძველი საგვარეულო ან სრულებით ამოწყდა, ანდა ჩამომცრობის გამო პოლიტიკურ ცხოვრებაში და საისტორიო ასპარეზზე გაქრა“ და მათი ადგილი ახლებმა დაიკავეს (ივ. ჯავახიშვილი)².

ამ ცვლილებების პროცესი ხანგრძლივი და მტკივნეული უნდა ყოფილიყო. მისი განვითარების მსვლელობის სურათის აღდგენა მეტად ძნელია. ვიცით მხოლოდ, რომ XV საუკუნის დასაწყისშივე პირველი აშკარა ურჩობა საქართველოს მეფეს სამცხის მმართველმა ივანე ათაბაგმა, ალბუღას ძემ, გაუწია. ალექსანდრე მეფემ სასტიკად დაამარცხა და კოხტის თავს ტყვედ წაიყვანა ივანე ალბუღას ძე (1415 წლის დამდეგს). მეფე „შევიდა სამცხეს და დაიპყრნა ყოველნი ციხენი და ექსორიაჰყვნა ურჩნი და რომელნიმე უმკვიდრო ჰყვნა და დასხა ერისთავნი თვისნიო“—ამბობს ვახუშტი³. ამჯერად ალექსანდრემ „შეიწყნარა“ ურჩი ივანე ალბუღას ძე და ათაბაგობა მასვე შეარჩინა.

მორიგი პირისპირ შეტაკება მოხდა ნახევარი საუკუნის შემდეგ, საქართველოს მეფის გიორგი VIII-სა და ყვარყვარე II-ს შუა⁴. ვახუშტისთვის შეუძენველი არ დარჩენილა, რომ საქართველოს მთლიანობისთვის ამ საბედისწერო შეტაკებას წინ უძღოდა მძაფრი სოციალური ბრძოლა მეფის ერისთავებსა და ათაბაგს შუა სამცხეში. ამ შინაურ ბრძოლაში ჯაყელ-ციხისჯვარელებს, ვახუშტის მიხედვით იმერეთ-გურიის მთავართა შეწყევნით გაუმარჯვნიათ. ყვარყვარემ და მისმა მომხრეებმაც, ამბობს ვახუშტი, „ვიეთნიმე (მეფის ერისთავნი) მოსრეს, ვიეთნიმე დაიმორჩილეს და ვიეთნიმე ივლტო-

² ამის ამსახველია ამ ნაშრომში არა ერთჯერადი გამოყენებული A 91 საბუთი, სადაც სამცხის ტერიტორიაზე მცხოვრები დიდებულების სამი ფენის ცვლას შეგვიძლია გავაყოლოთ თვალი.

³ ისტორია, II, 235.

⁴ ათაბაგების თანამიმდევრობის აღნიშვნაში მივხედვით ამ „მასალების“ ბოლოს მოთავსებულ გამოკვლევას (გვ. 133—144).

დენ, ვითა ზაზა ფანასკერტელი წარვიდა ქართლს წინაშე გიორგი მეფისა და სხვანიცაო⁵.

თუმცა ვახუშტის ქრონოლოგიურ-გენეალოგიური მონაცემები ხშირად დაეჭვებას იწვევს (იხ. ამაზე აქვე, გვ. 134—144), მაგრამ სწორია ისტორიკოსის მტკიცება, რომ საქართველოს მეფის ერისთავების ჩამომცრობა-გაქრობა, კერძოდ სამცხეში, ძალადობასთან, სისხლისმღვრელ ბრძოლებთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

ამ აზრს აკადემიკოსი ივ. ჯავახიშვილიც იზიარებს: „ცხადი ხდებაო, ამბობს ის, რომ... მეფე გიორგისა და მის მთავრებს შორის, დიდი უთანხმოება და სასტიკი ბრძოლა ყოფილა. მოწინააღმდეგეთა მოთავედ უეჭველია ყვარყვარე ათაბაგი უნდა ყოფილიყო“⁶.

„მეფის ყმობისგან განთავისუფლებული“ ყვარყვარე II-ის სამფლობელო თითქოს ძლიერების უმწვერვალეს წერტილზე იმყოფებოდა და თვით ყვარყვარე ლაშობდა თავისი გავლენის საქართველოს დანარჩენ ნაწილებზე გავრცელებას⁷. ეს ძლიერება საქართველოს სხვა ნაწილების ფეოდალთა გამთიშავი მიდრეკილების წყალობით შეუენელებლად ასულდგმულვებდა მესხეთის მთავართა სეპარაციულ ზრახვებს. ყვარყვარე II-ისა და მისი პოლიტიკის გამგრძელებელი მზეჭაბუკის სახელმწიფო მოღვაწეობას აშკარა მონარქისტული მისწრაფება ემჩნეოდა.

მაგრამ, როგორც ეს ახალი მასალების შუქზე გამოვლინდა, ათაბაგების ხელისუფლებას შიგნიდან დაუძლეველ წინააღმდეგობათა კია ღრღნიდა. ეგრეთ წოდებულმა საეკლესიო დავამ, რომელსაც „მეტად დიდი სახელმწიფოებრივი და პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა“, მკვეთრი ხასიათი მიიღო. სამცხის არისტოკრატიის საგრძნობელი ნაწილი მიწისმფლობელობის გარდუვალი ფეოდალური წესით მცხეთის საკათალიკოსოსა და ქართლის სახელმწიფოსთან იყო დაკავშირებული და თავს ათაბაგების ყმებად არ გრძნობდა, ოპოზიციამი უღდა მათ.

საათაბაგოს დაპურობა ბაგრატ III-ის მიერ

მზეჭაბუკის ხელისუფლების დაცემამ, მცხეთის საკათალიკოსოს საყდრისა და ქართლის მეფის მიმართ იმ დათმობამ, რომელიც ასა-

⁵ ვახუშტი, ისტორია, II, 235.
⁶ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 53, თბ., 1948.
⁷ ქ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVIII სს.), გვ. 232, „ვახტანგ გიორგის ძე, ქართლის უცნობი მეფე“, გვ. 232 და 239.

ხულია ამ ნაშრომში გამოქვეყნებულ საბუთებში, საგრძობლად შეაჩინა არყია საათაბაგოს ძლიერება. ყვარყვარე III-ის (ქაიხოსრო I-ის ძის) მფლობელობის (1516—1535) ორი ათეული წლის განმავლობაში, იმერეთის სამეფოს გაძლიერების შედეგად, ბაგრატ III (1510—1548), ალექსანდრე—იმერთა მეფის ძე, სულ უფრო და უფრო უახლოვდება სამცხის ჩრდილოეთ საზღვარს. 1526 წ. იგი გადმოდის არადეთის წყალზე, ართმევს ქართლს ალს, სურამსა და ახალდაბას⁸.

სამხრეთ საქართველოს დამოუკიდებელი პოლიტიკური არსებობა ამ დროს (განსაკუთრებით ამ კუთხის დასუსტების გამო) დიდ საფრთხეს უმზადებს როგორც ქართლს, აგრეთვე იმერეთს და აიძულებს ამ ორი სამეფოს მეთაურებს იზრუნონ თურქეთის მოსალოდნელი თავდასხმისათვის გზის დახშვისათვის. ასეთი გზა საათაბაგოზე მდებარეობდა.

ვახუშტის მიხედვით მზეჭაბუკი თითქოს ჯერ კიდევ 1512 წ. „მიეგება სულთან სელიმის“ ლაშქარს და ფერსათის მთით იმერეთს მიაყენა იგი, რასაც ქუთაისისა და გელათის დაწვა მოჰყვა⁹.

1535 წლის აგვისტოს 13 (ძვ. სტ.) სამცხის ტერიტორიაზე, ჯავახეთის ახალქალაქის მახლობლად დატრიალდა მურჯახეთის ცნობილი ტრაგედია. ბაგრატ მეფე თავს დაესხა ყვარყვარე III-სა და სამცხის ლაშქარს, სისხლისმღვრელი შეტაკების შედეგად სძლია მას და ტყვედ წაიყვანა. ბრძოლის ადგილი ნანგრევებითა და მრავალი მოკლულის გვამებით დაიფარა¹⁰. ამ დიდი მსხვერპლის წყალობით საათაბაგოს დამოუკიდებელ არსებობას ათეული წლით მოელო ბოლო (1535—1545).

ქაიხოსრო II-ის გაათაბაგება თურქეთის დახმარებით

მურჯახეთის ომმა—ძმათა შორის სისხლისმღვრელმა შეტაკებამ, რომელიც საპატიო პოლიტიკური მოსაზრებით იყო გამოწვეული, მოწინააღმდეგეთა შუა უფესკრული გააღრმავა და შერიგების გზა დაახშო. სწორედ ამის გამო უწოდებს ერთი თანამედროვე მურჯა-

⁸ ხელნაწერთა ინსტიტუტის კინკლოსი S: 252. ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 245; წმ. გიორგის გულანის მინაწერი (ქუთ. მუზ.).

⁹ ვახუშტი, II, გვ. 243, 235. ივ. ჯავახიშვილის დასკვნით ოსმალთა ეს შემოსევა 1509 ან 1510 წ. უნდა ყოფილიყო. ისტორია, IV, გვ. 216.

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი, IV, II, გვ. 245; ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარი, III, თბ., 1958, გვ. 334—35.

ხეთის ომს „ქრისტიანეთა წარკდენის მიზეზს“. ამ დამარცხებამ დესი ზიანი მიაყენა საათაბაგოს ოდინდელ ძლიერებას. 1535-დან სამცხისათვის ახალი, განსაკუთრებით მძიმე და არასაპატიო პერიოდი იწყება.

ბაგრატის გამარჯვებამ მოშალა საათაბაგო, როგორც თურქეთის თავდასხმის ადვილი გზა, მაგრამ სწორედ ამ გამარჯვებამ მიაყენა ხონთქარს კარზე ათაბაგობის მძიმეგელი ქაიხოსრო, ყვარყვარე III-ის ვაჟი, მისი ნათესავის ოთარ შალიკაშვილის გაპირებით.

ცნობილი ანტითურქული კოალიციის¹¹ ოთხმოცი წლის თავზე სამხრეთ საქართველოს პატრონების პოლიტიკური შეგნება იმდენად დაქვეითებული აღმოჩნდა, რომ თავიანთი სამფლობელოს დაუფლებისთვის ისინი სამხრეთ საქართველოზე თურქების თავდასხმის დაჩქარებას არ მოერიდნენ.

ბაგრატ III-მ (იმერთა) და გურიელმა მოიგერიეს თურქების პირველი ლაშქრობა (1541 წ.), რომელშიაც ქაიხოსრო ყვარყვარე III-ს ძე და ოთარ შალიკაშვილიც მონაწილეობდნენ. მაგრამ რამდენიმე წლის შემდეგ თურქების გაძლიერებული ლაშქარი კვლავ მოადგა სამცხის საზღვარს. ქრონიკების ცნობით, ბასიანთან „აზრუმისა და დიაბეჭირის ფაშებს“ ქართლ-იმერეთისა და მესხების შეერთებული ძალები დახვდნენ; მაგრამ ქართველთა მხედრობაში თავი კუთხურმა განხეთქილებამ იჩინა და ეს გარემოება ბრძოლის წაგების მიზეზად გამხდარა. ამ დამარცხების შედეგად ქაიხოსრო ჯაყელმა ათაბაგობა მოიპოვა.

საკმარისი იყო ხუთიოდე წელი, რომ ჭაბუკ ათაბაგს თურქების „დახმარების“ მთელი დამლუბველი მნიშვნელობა შეეგნო.

სწორედ იმ წლებში, როდესაც ქაიხოსრო ჯაყელი და ოთარ შალიკაშვილი თურქებს დასახმარებლად იწვევდნენ, ირან-ოსმალეთის ქიშპობა კავკასიისა და, კერძოდ, საქართველოს დაპყრობისათვის უკიდურესად გამწვავებული იყო. სამცხის ათაბაგთან მეგობრობამ, რაც თურქებს არც ისე იაფად დაუჯდათ, რა თქმა უნდა, არ დააბრკოლა საქართველოს დაპყრობისათვის დასახული გეგმები.

ეს დაპყრობა ბუნებრივად მესხეთის სამხრეთ საზღვრებიდან უნდა დაწყებულიყო.

„ტაოს ქუჩყანა დაიჭირეს ურუმთა“—გოდებს უცნობი ქრონიკორი 1550 წ. და სამიოდე წლის შემდეგ მესხი მემატიანე გვაუწყებს:

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, 1948, გვ. 66—77.

—არტანუჯი წაგვართვეს ურუმთა და არსიანამდის დაიჭირეს; ფარნაკანი და სრულ არტანი დაიჭირეს და ფარნაკანი ააშენეს“. შიგლიძე

თურქების ეს დიდი ლაშქრობა იმ დროს ხდებოდა, როცა შაჰთამაზის შემოსევები (1541, 1547) სულ უფრო და უფრო გააფთრებით ატყდებოდა თავს ყიზილბაშებთან ბრძოლაში იზოლირებულად დარჩენილ ქართლს და საქართველოს სამხრეთ საზღვარზე თურქების წარმატებით შეშფოთებული შაჰი საქართველოს შიგნით მოკავშირეებს ეძებდა.

ასეთ დროს შეაქცია ზურგი თურქებზე გულაცრუებულმა ქაიხოსრო ათაბაგმა ხონთქარს და პირი ირანის მბრძანებლისაკენ იბრუნა¹².

ლუარსაბ მეფის მომხრე დიდებულები მესხეთში

ფარსადან გორგიჯანიძემ ძვირფასი ცნობები დაგვიტოვა ქართლის მეფის ლუარსაბის შეუპოვარ ბრძოლაზე ყიზილბაშ დამპყრობლების წინააღმდეგ. ლუარსაბის მეთაურობით წარმოებული გამორული თავდაცვის ეპოპეით მოხიბლული ისტორიკოსი დიდი ყურადღებით ეკიდება ქართველთა წინააღმდეგობის ცალკე ეპიზოდებს და, ირანულ მასალებზე დამყარებით, უხვად შეაქვს ისინი თავისი ისტორიის ფურცლებზე. ქაიხოსრო ათაბაგის შაჰთამაზთან დაკავშირება ლუარსაბს ბუნებრივად ზურგიდან ლალატურ თავდასხმად ჩაუთვლია და საპასუხო ზომები მიუღია. ქართლის მეფემ საათაბაგოს ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილი დაიპყრო. ქაიხოსრო ათაბაგმა ეს ამბავი და თურქების მიერ ტაოს დაჭერა შაჰთამაზს აცნობა.

ამ საჩივართან დაკავშირებით შაჰთამაზმა 1552 წ. სასწრაფოდ მესამეჯერ გაილაშქრა ქართლზე. ის დიდი ჯარით პირდაპირ სამცხეს მივიდა.

ფ. გორგიჯანიძე მოგვითხრობს: „მესხთ თავადები, ქაიხოსროვ ყორყორეს შვილის ურჩნი და მეფის ლუარსაბის მიმდევნო, აიყარნეს და ციხეთა და ქვაბთა შიგან დაიხიზნესო“¹³.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი შენიშნავს: „თვით მესხეთის მოწინავე წრეებში, მესხ თავადთა შორის ქაიხოსრო ათაბაგის პოლიტიკური გეზის მოწინააღმდეგენი ბევრნი აღმოჩნდნენ, ისინი ლუარსაბ მეფის მიმართულებასა და ქცევას უფრო ემხრობოდნენ და მისდევდნენ კიდევ. ამის წყალობით გმირ ქართლის მეფეს თვით მესხეთში მომხრენი და ზურგის გამმაგრებელნი ჰყავდაო“¹⁴.

¹² ივ. ჯავახიშვილი, IV—II, 1948, გვ. 250.

¹³ ფ. გორგიჯანიძე, 273.

¹⁴ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 251.

ლუარსაბის მიმდევარი მესხეთის მრავალრიცხოვან გამოქვეყნებულ ლებში, მათ შორის ვარძიის დიდებული მონასტრის ციხე-ბურჯში ყოფილან დედაწულით შეხიზნული და გამაგრებული. ისინი თავგანწირული წინააღმდეგობით დახვდნენ შაჰთამაზის თავდასხმას, დიდი ზიანი მიაყენეს მტერს და უმეტესობამ თავი შეაკლა ამ ბრძოლას. ბრძოლის ფარგლები და ის ზარალი, რომელიც ფ. გორგიჯანიძის გადმოცემით მოსვლიათ ყიზილბაშებს, მოწმობს რამდენად ძლიერი ოპოზიცია ჰყოლია ათაბაგების პოლიტიკას მესხეთში.

ამ დიდ ბრძოლებს ადამიანებთან ერთად შეეწირა ქართული ხელოვნების ერთ-ერთი უშესანიშნავესი ძეგლი—ვარძია. ირანის ისტორიკოსის ცნობით, გამარჯვებული მტრები იმდენად განცვიფრებული ყოფილან ვარძიის სიმდიდრით და დიდებული სანახაობით, რომ თვით შაჰთამაზი ასულა გამოქვეყნებულ ქართული ხელოვნების ამ საარაკო ნიმუშის სანახაეად. შაჰმა ჩამოახსნევინა ვარძიის ტაძრის მდიდრული კარები, გაძარცვა ღვთისმშობლის შესანიშნავი ხატი, გაიტაცა მონასტრის მთელი ფასდაუდებელი განძი და, რამდენადაც შესაძლებელი იყო, დაანგრევინა არქიტექტურის ეს გრანდიოზული ძეგლი, რომლის ნაშთიც დღესაც აოცებს მნახველის თვალს.

ეს პირველი შემთხვევა იყო, რომ ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ნაშინებმა ხელისუფლების შენარჩუნებისთვის ქრისტიანული კულტის ესოდენ სათაყვანებელი სიწმინდის დაღუპვით მორწმუნეთა თვალში უდიდესი მკრეხელობა ჩაიდინეს და მით თავიანთ შერყეულ ავტორიტეტს არამცირედი ზიანი მიაყენეს. ეს მოხდა ამასიის ზავზე ადრე, როცა ლუარსაბის მეთაურობით გაჩაღებული წინააღმდეგობა, მიმართული როგორც ყიზილბაშების, ისე თურქების მოსაგვრიებლად, უდიდეს თანაგრძნობას იწვევდა დაშლილი საქართველოს საუკეთესო ადამიანების გულში.

ასეთი ნაძრახი საშუალებით შეინარჩუნა ძალაუფლება სამცხის ათაბაგმა ჭიხოსრო II-მ (1545—1573), რომელიც 1570 წლიდან სიკვდილამდე ყაზვინს, ირანის შაჰის „წინაშე“ იმყოფებოდა; მისი სიკვდილის შემდეგ, მის კანონიერ მემკვიდრედ ითვლებოდა უფროსი ვაჟი ყვარყვარე IV (1574—1581).

„მესხური მატიანის“ მნიშვნელობის შეფასებისას დღემდის უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნავდნენ, რომ მატიანის ცნობები ადასტურებენ და ზოგჯერ ასწორებენ და ავსებენ უცხოური წყაროების ცნობებს სამხრეთ საქართველოს თურქებისგან დაპყრობის შესახებ. აღნიშნულია აგრეთვე, რომ თურქეთის გადამწყვეტი ლაშქრობა 1578 წ. გაზაფხულზე, სხვათა შორის, საათაბაგოს შინაური განხეთქილების გარდაცემით იყო დაჩქარებული (მ. სვანიძე). მაგრამ რას წარმოადგენდა ეს შინაური ბრძოლა, რომელმაც, შეიძლება ითქვას, ღია კარები დაახვედრა მტერს, როდის, რა მიზეზით დაიწყო ან როდის შეწყდა იგი, გაურკვეველი რჩებოდა.

ეს საკითხი გაშუქებას მოითხოვს.

1561 წელს, რომლითაც იწყება თავნაკლული „ქრონიკის“ ჩანაწერები, რამდენიმე წელი იყო გასული ირან-თურქეთის ნახევარსაუკუნოვანი ბრძოლის დროებით შეწყვეტის შემდეგ. 1561—76 წლები თავნაკლული „ქრონიკის“ ფურცლებზე ქაიხოსრო II-ისა და დედისიმედის შვილების დაბადების, დაქორწინებისა და ორ შემთხვევაში უდროოდ გარდაცვალების ამბებით არის აღნიშნული (მხ. 1—23).

ამ წმინდა ოჯახურ, შინაურ ამბებში, სხვათა შორის, გამონაკლის წარმოადგენს თვალშეწიერის ყაზვინს გამგზავრების ეპიზოდი.

მემატიანე ლალატობს თავის ჩვეულებრივ სიტყვაძვირობას და მთელ 12 სტრიქონს უძღვნის ამ გამგზავრებას, რომელიც 1573 წლის მაისის 27-დან ნოემბრის 20-დღე (და კიდევ უფრო მეტ დროსაც) გრძელდება. აქ ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ ხსენებული გამგზავრება ლაშქრის მონაწილეობით ხორციელდება და მით სამხედრო ექსპედიციას წააგავს. ცხადად ჩანს, რომ ათაბაგთა სახლის წევრები საკუთარ სამფლობელოში თავს მაინცდამაინც უზრუნველად არ გრძნობენ.

თვალშეწიერის სამცხის გორიდან ერევანს მშვიდობით გამგზავრების გამო მემატიანე კმაყოფილებით აღნიშნავს: „ამას უკანანდელი საქმე ღმერთზე ჰკიდიაო“ (მხ. 11).

ამის შემდეგ გადის საათაბაგოსთვის დიდად მნიშვნელოვანი ორიოდე წელი. ქაიხოსრო II ათაბაგის გარდაცვალებიდან (ყაზვინში, 1573) ჯაყელ-ციხისჯვარელებს ირანში დიდი წონის წარმომადგენელი აღარ ყავთ. სამცხეს მართავს საკმარისად სუსტი ხელისუფალი

ყვარყვარე IV, ქაიხოსრო II-ის პირმშო ძე. აღმოსავლეთ საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის გმირულად მებრძოლი ქართლის მეფე სიმონ I 1569 წლიდან ირანის ტყვეობაშია და მის ნაცვლად ქართლს რენეგატი დაუთხან განაგებს. თურქეთი, 1555 წ. დადებული ზავის მიუხედავად, მკვეთრად უპირისპირდება ირანს. ორი ავრესორის შეტაკებას აჩქარებს ირანის ტახტის მემკვიდრეთა შორის შაჰ-თამაზის სიკვდილთან დაკავშირებით (1576, მაისის 15—მხ. 24) ატეხილი, შუღლი.

ასეთ რთულ პოლიტიკურ ვითარებაში მკლავნდება საათაბაგოში ჯაყელ-ციხისჯვარელთა საწინააღმდეგო დიდი შეთქმულება, რომელიც ჩქარა ფართოდ გაშლილი ხანგრძლივი აჯანყების სახეს იღებს.

მინაური ომის ქრონოლოგიური ფარგლები

ათაბაგთა სახლს შეთქმულება მოულოდნელად ატყდება თავს. ყვარყვარე IV, მისი ძმა მანუჩარი, მათი ბიძაშვილი ერეკლე მუხრანბატონი მიდიან ელჩის ირანს გასაგზავნად ულაშქროდ, „ავ-კარგად სამოცამდის კაცი“ თანხლებით. ამ სამოცი კაციდან, როგორც შემდეგში ირკვევა, რატომღაც მხოლოდ „ოცამდე შეკახმული კაცი იყო“ (მხ. 25—26). ამავე დროს ამ ოპერაციის სერიოზულობას მოწმობს სამცხის ყველა მეთაურის მონაწილეობა (დედისიმედის გამოკლებით).

მემატიანე (ზაქარია), რომელიც იმავეიდანვე მოწამე და მონაწილეც არის ათაბაგების გამგზავრებისა და მემამოხეებთან მათი ბრძოლების, არ აღნიშნავს არც ექსპედიციის გამგზავრების, არც შეთქმულთა მოქმედების დაწყების ზედმიწევნილ თარიღს (თვის რიცხვსა და შვიდეულის დღეს). იგი გვამცნობს მხოლოდ, რომ ამბები დატრიალებულა „ამასვე (1576) წელსა, ივნისსა“. სხვა შემთხვევებში მემატიანე განუხრებლად იცავს თვის რიცხვისა და კვირის დღის აღნიშვნის წესს. ამ წესის დარღვევა უმუშველად იმის მაჩვენებელია, რომ ჯაყელ-ციხისჯვარელები შეთქმულების დასაწყის პერიოდში კარგა ხანს ყოფილან დაბნეული მოულოდნელობისაგან. თარიღების ჩვეულებრივი წესით აღნიშვნას მემატიანე ახერხებს მხოლოდ ივნისის 30-დან, როდესაც შეთქმულების პირველი ცდა მარცხით მთავრდება—შეთქმულებმა ვერ მიუსწრეს „ბატონებს“ სამწუბოთ ღელეში და ათაბაგებმა ძალი მოიცეს, ლაშქრის შეკრება იწყეს. მემატიანე შემდეგშიაც ალაგ-ალაგ დიდ ხარვეზებს ტოვებს ამბების გადმო-

ცემაში, განსაკუთრებით ისეთ პერიოდებში, როცა მოწინააღმდეგე მხარე გაძლიერებული ენერგიით განმეორებით უტივს ათაბაგებში ციხეებს.

ამბების გადმოცემიდან ცხადი ხდება, რომ 1576 წლის ივნისში დაწყებული შეთქმულება და „ბატონების“ საპასუხო მოქმედება მის დასაცხრობად 1578 წლამდის, გრძელდებოდა და დამთავრებული არ იყო ხსენებული წლის თებერვალში, როცა „ოთმანიანი რვაათასი კაცი“ თავს დაესხა ყარახანს და ამით განახლდა თურქებისა და ყიზილბაშების მორიგი შეტაკება ამიერკავკასიის დაუფლებისათვის (მხ. 44).

აჯანუბულთა შემადგენლობა

მემატიანე გვაწვდის ცნობას სამცხის „ბატონების“ საწინააღმდეგო შეთქმულების დამწყებ პირთა შესახებ. ამათში პირველად იასონ ბედანისშვილი იხსენიება¹⁵. ამან (იასონ ბედანის შვილმა) აცნობა რამდენიმე დიდგვარიანს ათაბაგის სახლის წევრების ულაშქროდ გამგზავრება ელჩის ყაზვინს გასაგზავნად. იასონ ბედანისშვილი მომდევნო ამბებში არსად ჩანს და მას მეთაურთა რიცხვს ვერ მივაკუთვნებთ. სამაგიეროდ ისინი, ვისაც ბედანის შვილმა „ბატონების“ სადგომი აცნობა, შალიკაშვილები: ვარახას შვილები კოკოლა და ლაშქარა და მათი ბიძა გურგაქ¹⁶, მათი მომხრეები: დიასამიძის ელიას შვილები ავთანდილ და შერმაზან (აგრეთვე, უპირველეს ყოვლისა, თვით ელია), ამატკისშვილები ამატაკ, აბდუყაფარ, როსტომ და სეხნია უეჭველად ამბოხების მხურვალე მონაწილეებად უნდა ჩავთვალოთ. მათ შორის მეთაურებად, ათაბაგთა სახლის ყველაზე შეურიგებელ მტრებად შალიკაშვილები ჩანან.

შემთხვევითი არ არის ის გარემოება, რომ ჩამოთვლილი სამი ფეოდალური სახლის წარმომადგენლები სამცხის თავადების იმ ჯგუფს ეკუთვნიან, რომელიც შეტანილია „მცხეთის ეკლესიისა ძუელითგან საქონებელ და სამწყსო თავადთა“ ცნობილ სიაში [Ad:91]: დიასამიძენი ღობიერთა ნასახლარზე იყვნენ დაბინავებული (მხ.8), შალიკაშვილები ორი დიდი მამულის—ოთის ციხე-დარბაზისა და თმოგველთა საპატრონოს თავადებად იხსენიებიან (მხ. 11 და 13); ხოლო ამატაკიანი, ანუ ამატკისშვილნი ხსენებულ სიაში ხერთვი-

¹⁵ არა ვართ დარწმუნებული, რომ ბედანის შვილი ამ პირის გვარია და არა მამის სახელი. მსგავსად ვარახას შვილისა (შალიკაშვილის).

¹⁶ ეს უკანასკნელი ხან შეთქმულებს უჭერდა მხარს, ხან „ბატონების“ მხარეზე გადადიოდა.

სართა და „ქამქამისძისა ეულთა ზედა“ დამკვიდრებულად არიან ჩაწერილნი (მხ. 12).

ათაბაგების ერთგულად არ ჩანან აგრეთვე რჩეულიანნი. მათ მისამხრობად „ბატონებს“ საგანგებო ზომების მიღება სჭირდებათ. [„პარასკევს დღეს ავიყარენით, ჩაუდევით, რჩეულიანნი შემოვიწყუჭნით“—მხ. 26].

შეთქმულთა ძალები

შეთქმულთა რიცხვი იმთავითვე დიდი ყოფილა. მეთაურებს, წარჩინებულ თავადებს, პირველი დღეებიდანვე, ბუნებრივია, თავიანთი მსახურებისა და აზნაურებისათვისაც მოუყრიათ თავი („დაეკაზმნეს ხუთასამდი კაცი და წამოვიდეს“—მხ. 25, 30).

შემდეგში, როცა შეთქმულებამ ხანგრძლივი და ფართო ამბოხების სახე მიიღო, უეჭველია, ურჩი თავადები ჯაყელ-ციხისჯვარელთა ლაშქარს კიდევ უფრო მნიშვნელოვან ძალას დაუპირისპირებდნენ. ამას მოწმობს როგორც აჯანყების გავრცელების ტერიტორიული ფარგლები, ისე მისი ხანგრძლიობა.

შეთქმულთა მიზანი

„მესხური მატიანის“ იმ ნაწილის ავტორმა, რომელსაც 1576 (იენისის)—1578 წწ. ამბების ქრონიკა შეუდგენია, შემოგვინახა სრულიად გარკვეული ცნობა შეთქმულების თავდაპირველი მიზნის შესახებ. შეთქმულებს გადაწყვეტილი ჰქონდათ ჯაყელ-ციხისჯვარელთა მთელი სახლის ამოჟლეტა, დიდით-პატარამდის. როცა ეს პირველი გეგმა ჩაიფუშა, რადგან, ეტყობა, შეთქმულების მეტად დიდმა რიცხვმა მიიპყრო მოსახლეობის ყურადღება და „ბატონების“ ერთგულმა პირებმა სწრაფად აცნობეს მათ თავადების განზრახვა, „გაწიბილებულმა“ შეთქმულებმა თვითონ განაცხადეს: „არ გავგსწრობოდეს (ბატონებო), თავებს დავსჭრიდით და მკუდარს ასო-ასო ავიქმოდით და ეს გუჭქნა, მარტვილებსაც¹⁷ არ გაუშუშბდით ცოცხალსაო“ (მხ. 26).

პირველი განზრახვის ჩაშლამ არ დააცხრო შეთქმულების მეთაურთა გულისწყრომა. თუ „ბატონებმა“ შალიკაშვილთა ციხე-სიმაგრეებს მიაშურეს, შეთქმულებმა მათ გზა გადაუღობეს და ირანს ელჩის გაგზავნა შეუფერხეს. ეს მოხდა არა ერთხელ და ორჯერ, არამედ ხუთჯერ მაინც აჯანყების მიმდინარეობის განმავლობაში, 1576 წლის იენისიდან 1578 წლის თებერვლამდის.

¹⁷ მარტვილებს—ე. ი. ყმაწვილებს, ბავშვებს.

აჯანყებული თავადების მოქმედება, როგორც აღვნიშნეთ, უმეტეს ნაწილად იქითკენ იყო მიმართული, რომ ათაბაგებისათვის ირანს ელჩის გაგზავნაში შეეშალათ ხელი. „მატიანეში“ ეს იმდენად ცხადად ჩანს, რომ ვახუშტის შეამბოხე თავადები თურქების მოკავშირეებად მიაჩნია: „ვარაზას ძემან კოკოლამ და ვიეთთამე მესხთა უწყყეს ზრახვა ხონთქარსაო“, ამბობს იგი¹⁸.

ვახუშტის ეს ვარაუდი არ უნდა იყოს სწორი. ეს რომ მართლაც ასე ყოფილიყო, მაშინ როგორღა ავხსნათ, რომ სწორედ კოკოლავარაზას შვილი (შალიკაშვილი) უკავშირდება ყარახანს და მისი დახმარებით ცდილობს ხელიდან გამოგლიჯოს თმოგვი ყვარყვარესა და მანუჩარს: „შეიყარა კოკოლამა ყარახან, წამოვიდა თმოგუზე მოსაშველებლად“... კვითხულობთ“ მესხურ მატიანეში“ (მხ. 43).

ვახუშტის ხსენებულ აზრს რომ საფუძველი ჰქონოდა, ეს გარემოება საათაბაგოს თურქებისაგან დაპყრობისთანავე იჩენდა თავს; აჯანყების მეთაურები ყველაზე ადრე შეურიგდებოდნენ დამპყრობლებს და იმათგანაც როგორმე გამორჩეული და შეწყყნარებული იქნებოდნენ.

სინამდვილეში ასე არ მომხდარა. როცა სამცხის თავადები უომრად სძღვრობენ მუსტაფა-ლალა-ფაშას ციხეებს, აქ ვხედავთ ამილახორიშვილს ქოიარს, რომელიც არტანს მიეგება თურქების სარდალს და ორი ციხე შესძღვნა მას 1578 წ. მარიამობისთვის 2-ს (მხ. 50) და არფაქსად [ამატკიშვილს]. არფაქსად წინასწარ დაპირებოდა ლალა-ფაშას ექვსი ციხის გადაცემას („არფაქსად ჰბირებოდა ექუსით ციხითა მას წინათ და ხერთვისი და ხუთი ციხე მას შეეძლუნა“—მხ. 51). მაგრამ საყურადღებოა, რომ ამათ სახელებს „მესხურ მატიანეში“ მისდევს ცნობა: არფაქსად „პატრონს-მანუჩარს თან მიჰყვო“. (მხ. 51, მანუჩარზე დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

ასე რომ ვახუშტის ეჭვებს საფუძველი არ უნდა ჰქონდეს, თუმცა ობიექტურად აჯანყებულების ოცთვიანმა ბრძოლამ ათაბაგების წინააღმდეგ, სწორედ თურქების გადამწყვეტი ლაშქრობის „წინა დღეს“, რა თქმა უნდა, გზა გაუხსნა მტერს.

ამბოხების საბოლოო მიზანი, რამდენადაც ეს მოძრაობა მაინც ტიპიური თავადური შეთქმულება და ბრძოლა იყო, უნდა ყოფილიყო ამბოხებული თავადებისათვის დიდი ხნიდან საძულველი ათაბაგების ყმობისაგან, ანუ ბატონობისაგან განთავისუფლება. საქართველოს ისტორია XV—XVI სს., და კიდევ უფრო გვიანდელი, მსგავსი ფეოდალური გამანადგურებელი შუღლის მრავალ მაგალითს გვიჩვენებს.

¹⁸ ვახუშტი, ისტორია, II, გვ. 248.

დღეს ჩვენ გვაოცებს აჩანებულთა სრული წინდაუხედაობა, მათი ბრძოლის უპერსპექტივობა, შედეგების გაუთვალისწინებლობა, რაც ერთიანად და თავდაუღწევლად სჩვევია როგორც საქართველოში შემავალ მოზრდილ პოლიტიკურ ერთეულებს, ისე შედარებით პატარა სათავადოებს, დროთა განმავლობაში გაჩენილ უმცირეს ფეოდალურ სახლებს. „ყოველი საქართველოს“ სახელმწიფოს ეს ნამსხვრევები, განსაკუთრებით მისი თურქეთის გარემოცვისა და გავლენის სფეროში მომწყვდეული ნაწილები, XVIII ს. დამლევაძის ინარჩუნებენ გამოყოფის, დაშლის, დაქუცმაცების ტენდენციას.

პოლიტიკური აზრის უბადრუკობამდე დაკნინება მეტად დამახასიათებელია იმ საუკუნეებისთვის, როდესაც განუწყვეტელი მტრული გარემოცვის გამო გაუვალ ჩიხში მომწყვდეულ ქვეყანას წართმეული ჰქონდა ელემენტარული პირობები ეკონომიური განვითარებისა და წინსვლისათვის; დაცემული იყო ვაჭრობა-ხელოსნობა, მოიშალა სასოფლო მეურნეობა და ამ უკანასკნელის მთავარი დასაყრდენი—გლეხი შეუზღუდავი, თავაშვებული ცარცვის ობიექტად გადაიქცა.

სამხრეთ საქართველოს დიდებულების აჩანებვას, დამატებით, ასულდგმულებდა კიდევ ერთი გარემოება—ისინი, უმეტეს ნაწილად, ფლობდნენ ჯავახეთის ტერიტორიაზე მდებარე მამულებს. მემატია-ნე ერთგან სრულიად გარკვევით ამბობს: „უწყლილიდამა თმოგუს წავიდა ბატონი დედისიმედი. იქიდანა ბატონი მანუჩარ ჯავახეთს წავიდა, ფოსო და ჯავახეთი დაარბივა“ (მხ. 43).

ჯავახეთი ხომ იმთავიდანვე განსაკუთრებით მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ქართლის სამეფოსთან. 25 წ. არც კი იყო გასული მას შემდეგ, რაც ქაიხოსრო ათაბაგის [II] საჩივრითა და წაქეზებით შაჰთამაზმა აიღო, გაძარცვა და დალეწა ქართული ხელოვნების შესანიშნავი ძეგლი ვარძია, თმოგვის ციხე და სხვა სიმაგრეები და დახოცა ათაბაგის ურჩი დიასამიძე, ვახუშტი, ამოან (შალიკაშვილები?)¹⁹. უეჭველია, შურისძიების გრძნობა შეუხელებლად ღვივოდა მათ ჩამომავალთა გულში.

ათაბაგთა სახლის სამხედრო ძალები

არ შეიძლება ითქვას, რომ ათაბაგებს ამ დიდი აჩანებვის დროს მომხრეები არ ჰყოლოდეს და რომ მათ განკარგულებაში სამხედრო

¹⁹ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 252; ფ. გორგიჯანიძე, ისტორია, გვ. 213—214.

ძალები არ ყოფილიყოს. ჯირასონ ფანასკერტელმა და ყანდურალა დოლენჯიშვილმა, გაიგეს თუ არა აჯანყებულთა განზრახვა, შესაძლებელი სისწრაფით აცნობეს „ბატონებს“ და მით იხსნეს ისინი გაჟლეტისაგან. ამ მოულოდნელი ცნობის მიღების დროს „ბატონებს“ თითქოს მხოლოდ ოცამდე შეკაზმული კაცი ჰყოლიათ (მხ. 25).

მაგრამ „დავარდა ჯმაჯ“ თუ არა, მაშინვე იწყო „მოდენა“ ჯაყელციხისჯვარელთა ლაშქარმაო, ამბობს მემატიანე (მხ. 26), ამ ლაშქრის რაოდენობა არ ვიცით. სამაგიეროდ ცნობილია, რომ ოციოდე თვის შემდეგ, 1578 წლის თებერვლის 26 რიცხვს, როცა მემატიანის სიტყვით, „პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე, ლაშქარი შეიყარეს, წავიდეს, ურუმთ პირს მიუდგეს“, „ოთმანიანთ რვაათას კაცთან“ საბრძოლველად (მხ. 44), მანუჩარი „ექვსიათასი აზნაურით“ გამოცხადებულა²⁰.

ამის მიხედვით აჯანყებულებთან გასამკლავებლად ყვარყვარესა და მანუჩარს სერიოზული ძალა შეეძლოთ გამოეყენებიათ. აჯანყების დასაწყისში ხსენებული ლაშქრის რაოდენობა კიდევ უფრო დიდი უნდა ყოფილიყო.

აჯანყებულებთან ბრძოლის არე

1576 წ. ივნისში, აჯანყების დასაწყის პერიოდში, ყაზვინის ელჩის გასასტუმრებლად მგელციხისაკენ მიმავალი „ბატონები“, მემატიანის ცნობით, სამოციოდე კაცის თანხლებით სამწუბთ ღელეში²¹ დაბანაკებულან. შალიკაშვილების მეთაურობით გაშლილმა მოძრაობამ თავი იჩინა სამწუბთ-ღელიდან კარგა მოშორებით, სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ოლადის-ქებაში.

აქედან (ოლადის ქებაიდან) დაწყებული მოძრაობა მიემართე-

²⁰ ცნობა ამოღებულია მ. სვანიძის შრომიდან „სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. პირველ ნახევარში“, თბ., 1953, გვ. 59—60.

²¹ უნდა იგულისხმებოდეს ს. ჯიქიას რედაქტორობით აღ. ასლანიკაშვილის შედგენილ რუკაზე აღნიშნული პუნქტი სამწუბი, რომელიც მდებარეობს ურაველის წყლის შენაკად პატარა მდინარის (სამწუბთ ღელის?) ნაპირას.

ბა ორთვალთ ხიდი²² ბორგს²³, ბორგიდან უგუბოს²⁴ და უგუბოდან
ლებულობენ პირველ ცნობას სამწუბთ ღელეში დაბინავებული
ცხის პატრონები (მხ. 25—26).

გაფრთხილებულმა „ბატონებმა დროზე დაიხიეს უკან და
ახალციხის ახლოს მდებარე ოხერთათვის სიმაგრეს²⁵ შეეფარენ-
რაკი ამ პირველ საფრთხეს გადაარჩენ, ყვარყვარემ და მანუჩარმა
შეჰყარეს ლაშქარი და სწრაფად გადავიდნენ თავდასხმაზე. 1576
წლის ივნისის 30-ის შემდეგ ისინი რიგ-რიგად, თანამიმდევრულად
იერიშით იღებდნენ და არბევდნენ აჯანყებულთა ქალაქებს, ციხე-
ბურჯებს და ქვაბებს.

ეს პირველი ოპერაციები შედარებით იოლი იყო. 1576 წ. ივ-
ნისის 30-დან ივლისის 19-მდე „პატრონებმა“ შესამჩნევ წარმატებას
მიაღწიეს.

ყვარყვარემ და მანუჩარმა, უპირველეს ყოვლისა, შალიკა-
შვილთა საბუდარს—თმოგვს მიაშურეს. მოარბიეს თმოგვის ციხე
და ქალაქი და შემდეგ ოდნავი მიხვევ-მოხვევით სამხრეთისაკენ გაე-
მართენ. მათ იერიშით აიღეს შალიკაშვილთა სიმაგრეები, ოლადის
ქვაბის ჩართვით (სწორედ ოლადის ქვაბიდან დაიწყო შეთქმულთა
მოძრაობა). ამ ოპერაციას ჯაყელ-ციხისჯვარელებმა სულ 19 დღე
მოანდომეს (მხ. 26—27). ცოტაოდენი დასვენების შემდეგ ლაშქარი
მიუხბა ფოსოს (იგივე ხოშურეთი, იგივე ჩულურეთი)²⁶, დაწვა, ამო-

²² ორთვალთ ხიდი ჩვენ პრაფ. ს. ჯიქიას დასახელებული ნაშრომის III ტ. გვ. 372 მოხსენებულ ორთულის წყალზე (родник Ортул) მდებარე ხიდი მდგინია.

²³ ბორგი, ყოველ ეჭვს გარეშე, „გურჯისტანის ვილაიეთის დავთრის“ ბორქი უნდა იყოს (იხ. ტ. III, გვ. 535—536 და ს. ჯიქიას რედაქტორობით აღ. ასლანიკაშვილის შედგენილი რუკა).

²⁴ ბორგის სიახლოვეს მდებარე უგუბო უნდა იყოს „გურჯისტანის ვილა-
იეთის დავთარში“ გუგუბას სახელწოდებით შეტანილი გეოგრაფიული პუნქტი. ს. ჯიქიას კაპიტალური ნაშრომის III ტ. დართულ რუკაზე „ბორქი“ და „გუგუბა“ ერთმანეთის გვერდით არის ფიქსირებული (იხ. III ტ., გვ. 532—533 და რუკა).

²⁵ ოხერა ს. ჯიქიას ნაშრომის III ტ. მიხედვით ორ სხვადასხვა ადგი-
ლას მდებარე პუნქტია. ერთი ამათგანი მგელციხის ახლოს მდებარეობს (გვ. 429), მეორე—ახალციხის აღმოსავლეთით (გვ. 234 და რუკა). სამწუბთ-ღელეში დაბინავებულმა ბატონებმა, უეჭველია, ამ მეორე ოხერასთან დაკავშირებულ ოხერათ-თავის სიმაგრეს მიაშურეს. სხვა შემთხვევაში მემბატინე ვერ იტყოდა: „უკმოღგეს ოხერათავს სიმაგრესა“.

²⁶ აღარ შეეჩერდებით აქ ჩამოთვლილი გეოგრაფიული პუნქტების მდებარეობის გარკვევაზე. დაინტერესებული მკითხველი ადვილად იპოვის მათ პროფესორ სერგი ჯიქიას შესანიშნავი ნაშრომის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარის“ III ტომში (თბ. 1959) და ამ ტომისათვის დართულ, ს. ჯიქიას რედაქტორობით შედგენილ რუკაზე, ამავე III ტ. ვრცელი „გეოგრაფიულ სახელთა საძიებლის“ შეშვეობით.

წყევითა, დაარბია და გაძარცვა ეს ადგილი, სადაც, ეტყობა, აჯანყებულთა ხაზინა და ქონება იყო შეფარებული. ლაშქრის ეს პირველი მოძრაობა ჩრდილის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირზე მდებარე ალბუტისა და კამაროვანის დაწვით და დარბევით დამთავრდა. ამ უკანასკნელი პუნქტიდან (კამაროვანიდან) საათაბაგოს პატრონებმა შაჰთან ელჩი გაგზავნეს.

ამით აჯანყებულებთან ბრძოლა არ დამთავრებულა. ოცი თვე განმავლობაში (1576 წლის ივნისიდან 1578 წლის თებერვლამდის) ათაბაგების ლაშქარს, ეტყობა, ხუთჯერ შაინც მოუხდა აღნიშნული ადგილების ბრძოლით აღება. „მესხურ მატთანში“ სრულიად გარკვევით არის აღბეჭდილი ფოსოს (ხოშურეთის ანუ ჩულღურეთის) და საგულისხმებელია, საერთოდ ჯავახეთის ხუთჯერ დარბევა და თორგვის ორჯერ აღება ყვარყვარესა და მანუჩარისაგან. დამახასიათებელია, რომ მემატთანე უმეტეს ნაწილად მხოლოდ წარმატებით დამთავრებულ ოპერაციებს აღნიშნავს და აჯანყებულთა საბასუსო შექმედებას დუმილით უგლის გვერდს. ნათლად ჩანს, რომ 1576 წ. დაწყებული ბრძოლის არც 1578 წ. იანვარში გაფართოებული ვიწფილა. 1577 წლის მარტში კოკოლა შალიკაშვილი ახჩიის ქვაბს სტაყებს ხელიდან ათაბაგებს. ამას ვიგებთ იმის წყალობით, რომ მანუჩარი სწრაფად ართმევს ამ სიმაგრეს (იგი შალიკაშვილების არც) აჯანყებულებს. ჩრდილოეთით ბრძოლა შალიკაშვილებისაა, რომის ციხემდის აღწევს, დასავლეთით დედისიშემდი და ბეჭა აჯანყებულებს ხელიდან აცლიან ყველის ციხეს.

ათაბაგების ლაშქარი, ეტყობოდა, ამოდ ცდილა ბრძოლით აედო შალიკაშვილების უდიდესი სიმაგრე—ქაჯის ციხე. მხოლოდ გურგაქ შალიკაშვილის „შემოწყობით“ (ანუ მასთან შეთანხმებით, მისი დალატით) იგდეს იგი ხელთ საათაბაგოს პატრონებმა. თუ აჯანყებულებთან ბრძოლის არც დაახლოვებით შაინც სივრძე-სიგანის ხაზით განესაზღვრავთ, უნდა ვთქვათ, რომ იგი ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ოთის ციხიდან სამხრეთით ჩრდილის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირამდის, კამაროვანამდის მიდიოდა, ხოლო აღმოსავლეთით მდებარე ვანის ქვაბიდან დასავლეთით არსიანის მთებამდე აღწევდა, უძველეს დროიდან ცნობილ ყველის ციხეს წვდებოდა.

ასე გადასერა სისხლის ჯვარედინი ხაზებით ფეოდალურმა მუღლმა მთელი ჯავახეთი და, ნაწილობრივ, საკუთრივ სამცხეც, სწორედ იმ დროს, როდესაც საათაბაგო და, მასთან ერთად, მთელი საქართველო თურქეთის აგრესიის სასიკვდილო საფრთხის წინ იდგა.

„მესხური მატიანე“ ცხადად მეტყველებს, რა დიდი ენერგია, ქონებრივი დოვლათი და მრავალი ქვეშევრდომის სიცოცხლე გაანია-ვა შინაურ ბრძოლაში ოდესღაც სახელგანთქმული მესხეთის იმ ნაწილმა, რომელსაც ათაბაგები ირანის პროტექტორატით ფლობდნენ.

1578 წლის იანუარში, როცა შინაურ მტრებზე გამარჯვებულმა თმოგვს მყოფმა დედისიმედმა ყაზვინს „თვალშეწვნიერთან ელჩი გაგზავნა, ციხეების შოვნა შესთავალა“ (მხ. 43), მისთვის ცნობილი ყოფილა კიდევაც თურქების ლაშქრის საათაბაგოს საზღვრებთან მიასხოვება. ციხეების შოვნასთან ერთად დედისიმედმა თავის შვილს „ურუმთ აშლაც აცნობა“. თურქების მოახლოება ამ დროს საერთოდ ფართოდ ყოფილა გახმაურებული: „ურუმთ საჩქარო კმა დაუვარდაო“, ამბობს მემატიანე.

ათაბაგების სახლის ყველა წევრმა ახალციხეს მოიყარა თავი, ომისათვის სამზადისს „პატრონი მანუჩარ“ მეთაურობდა: „პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე, ლაშქარი შეიყარეს, წავიდეს, ურუმთ პირს მიუდგესო“, გვამცნობს „მესხური ქრონიკა“ (მხ. 43).

ამ ცნობას „მატიანეში“ მოსდევს საათაბაგოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარზე თურქეთ-ირანის შეტაკების ამბების გადმოცემა: „ამასობაში ოთმანიანი რვაათასი კაცი ფებერვალს კვ (26), ოთხშაბათ დღესა დაესხნეს ყარახანს“ და სხვ. (მხ. 44).

მემატიანე კმაყოფილებით აღნიშნავს ყარახანის გამარჯვებას პირველ ხანებში. ამბობს, რომ ყარახანი „ექვსასი კაცით დაესხა თავსა, ამოსწყუდიდა ურუმნი, გააქცივნა, სახელსა ზედა ღრისასა და გაემარჯუა ყარახანს და აივსნეს საქონლითა და იარაღითაო“ (მხ. 45).

ამ სასიხარულო ამბის გადმოცემისას (თურქების დამარცხებას ყარახანის მიერ) მემატიანე სიტყვას არ ძრავს იმაზე, თუ რას აკეთებდა ამ დროს მანუჩარი, რომელიც, როგორც ზემოთ თვით მემატიანე სწერს, საგანგებოდ შეყრილი ლაშქრით თავის ბიძაშვილთან, ერეკლე მუხრანბატონთან ერთად „ურუმთ პირს მიუდგეს“ (მხ. 43).

ყარახანის (ირანის სარდლის) ამ პირველი გამარჯვებისთანავე მანუჩარ ჯაყელი აწყურს ბრუნდება: „მობრუნდა ბატონი მანუჩარ და აწყურს ჩამოვიდა“ (მხ. 44).

ამ ცნობის (მანუჩარის აწყურს დაბრუნების) შემდეგ მემატიანე გადმოგვცემს საათაბაგოს ოთხი უმნიშვნელოვანესი ციხის—მგელ-

ციხის, ქაჯის ციხის, ველისა და თეთრციხის გარშემო თავგანწირულ ბრძოლის ამბავს და სამი ამ ციხეთაგანის აღებას თურქებისაგან, მეციხოვნეთ მთლიანად ამოწყვეტის შედეგად (მხ. 46, 47).

არც ერთ ამ ბრძოლაში მანუჩარის მონაწილეობა არ ჩანს. იგი ეტყობა, ისევ აწყურში იმყოფება. არ ჩანს მანუჩარი და მისი ლაშქარი აგრეთვე თურქეთ-ირანის ძალების გადამწყვეტი შეტაკების დროს; როცა „შაბათსა დილასა ძურძანასა და წინწალს შუა აზრუქ-ი]სა და ვანის—ფაშა მოვიდეს“ და მათთან საბრძოლველად დაირაზმა მოწინააღმდეგე მხარე: „სულთანი და ყარახან ბაზუქლუ, კიდევ მულალუს ბატონი იქ შეიყარნეს; მაჰმადი-სულთან გორაზე წამოდგა, მისი ვინც იყო გუერც მოიყენა“.

ესენი ყველანი „და სხუად ბატონები შეებნეს ურუმთა“.

აქ ყრულ მოხსენებულ „ბატონებში“ (სხუად ბატონები) რომ მანუჩარ არ ყოფილა, ეს ქვემოთ ირკვევა. მემატიანის ქრონოლოგიით ეს გადამწყვეტი ბრძოლა, რომელიც თურქების სრული გამარჯვებით დამთავრდა, მოხდა შაბათს, თ [9] მარიაშობისთვის.

და აი „იმავე კუირას, 8(10) მარიაშობისთვის“ გამოჩნდა მანუჩარი: „ბატონი მანუჩარ ქაჯის ციხეს შეეყარა“, ვკითხულობთ მატიანეში, „ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ციხების აღებას ვერ მიესწრაო“ (მხ. 49).

რამ დაუშალა მანუჩარის ლაშქარს ომში მონაწილეობის მიღება, არ ჩანს. კიდევ უფრო გაურკვეველია ვის „შეეყარა“ იგი ქაჯის ციხეში. წინა თხრობიდან ცნობილია, რომ ქაჯის ციხის დამცველი ქართველების მთლიანად ამოწყვეტის შედეგად ეს ციხე თურქებმა მანუჩარის იქ მისვლაზე მთელი ორი დღით ადრე დაიჭირეს (მარიაშობისთვის 8-ს, მხ. 47). ათ მარიაშობისთვის მისული მანუჩარი იქ მუსტაფა ლალა-ფაშის თურქულ გარნიზონს-და „შეეყრებოდა“.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, მანუჩარი გაშორდა საათაბაგოს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვრებს ირანისა და თურქეთის ჯარების პირველი შეტაკების შემდეგ, თებერვლის 26-ის ახლო დღეებში, როცა მემატიანის ცნობით „გაემარჯუა ყარახანს (ირანის სარდალს) და აივსნეს საქონლითა და იარაღითა“. აი ამ ფრაზის შემდეგ მატიანეში ვკითხულობთ: „მობრუნდა ბატონი მანუჩარ და აწყუჭრს ჩამოვიდა“.

სად იმყოფებოდა მანუჩარ 1578 წლის მარტიდან მარიაშობისთვის 10 რიცხვამდე, არ ჩანს. „მატიანე“, საერთოდ, სდუმს ამ საბედისწერო ხუთი თვის ამბების შესახებ. მომდევნო ჩანაწერები მათი

V

ანეში 1578 წლის მარიამობისთვის 7-დან ახლდება („ამავე ქენსა, მარიამობის თუშს ზ“—მხ. 46). მაგრამ ქვემოთ გავიგებთ, რომ ცხის ფეოდალებს—ამილახორიშვილს ქოიარს და არფაქსად (ამატკისშვილს) აღრევე დაუპერიათ კავშირი თურქებთან. ამათგან მატრიანეში პირველად იხსენიება ქოიარ ამილახორიშვილი, რომელიც მარიამობისთვის ორს რიცხვს მიგებებია ლალა-ფაშას არტაანს და ორი ციხე შეუძღვნია მისთვის (მხ. 50). რაც შეეხება არფაქსადს, ეს დიდი მემამულე კიდევ უფრო აღრე, ე. ი. ქოიარ ამილახორზე აღრე („მის წინათ“) „პბირებოდა (ლალა-ფაშას) ექუსით ციხითა“.

მას „შეუძღვნია“ თურქების სარდლისათვის ხერთვისის შესანიშნავი ციხე-სიმაგრე, რომელსაც მემატრიანე, მისი დიდი მნიშვნელობის გამო, სახელდებით იხსენიებს. გარდა ხერთვისისა თურქების სარდლისთვის მას აგრეთვე ხუთი ციხე უძღვნია.

ციხეების ეს უომრად მირთმევა მტრისათვის დაწყებულა მარიამობისთვის (აგვისტოს) 2 რიცხვზე აღრე, საათაბაგოს საზღვართან მდებარე მგელ-ციხესთან, ქაჯის ციხესთან, თეთრ-ციხესთან გაცხარებულ ბრძოლებზე ათიოდე დღით აღრე²⁷.

მანუჩარი ვერც ლაშქრის ომსა და ვერც ზემოთ ჩამოთვლილი ციხეების აღებას ვერ მიესწრებოდა, სწორედ რომ ვთქვათ, არ მიესწრებოდა, ვინაიდან საათაბაგოს ეს ენერგიული ბატონ-პატრონთაგანი აღრევე მისულა ლალა-ფაშასთან; სახელდობრ არფაქსადთან ერთად, უფრო სწორი იქნება ვთქვათ, რომ არფაქსად მიჰყოლია მანუჩარს ლალა-ფაშასთან.

„არფაქსად პბირებოდა (ლალა-ფაშას) ექუსით ციხითა მას წინათ (ქოიარ ამილახორზე წინათ, 2 აგვისტოზე აღრე) და ხერთვისი და ხუთი ციხე მას შეეძღვნა და პატრონს მანუჩარს თან მიჰყვია“—მოგვითხრობს მატრიანე“. აქ სრულიად გარკვევით ჩანს, რომ თურქების სარდლობასთან მისეღის ინიციატორი ყოფილა მანუჩარი, რომელსაც დიდი ფეოდალი არფაქსად „თან მიჰყვია“ (მხ. 51). ეს უნდა იყოს მანუჩარის პირველი მისვლა მუსტაფა ლალა-ფაშასთან. აქ როლები, ეტყობა, ამგვარად ყოფილა განაწილებული: მანუჩარი მივიდა ლალა-ფაშასთან შესათანხმებლად და თან მიიყვანა თავისი დიდი ფეოდალი არფაქსად, რომელმაც ფაშას ექვსი ციხე, მათ შორის ხერთვისის სიმაგრე, უძღვნა. „იმ წამს გამოპკვარესო“, გვეუბნება

²⁷ მგელციხესთან ბრძოლები, მატრიანის მიხედვით, დაიწყო მარიამობისათვის 7-ს, ქაჯის ციხე, ველი და თეთრციხე თურქებმა მარიამობისთვის 8-ს აიღეს.

მემატიანე, ე. ი. იმ წამსვე გამოიყვანეს (გაძვირდა) და შეეგება ნუჩარს და არფაქსადს ლალა-ფაშა: „ციხეები გამოართულს და ხახული სასანჯახოდ მისცეს“.

ყოველივე ამის მიხედვით ვახუშტის თხრობაში ჩართული ცნობა, თითქოს „მანუჩარ ქაჯის ციხისთვის შემოიკრიბნა სპანი“ და თითქოს შემთხვევით ველარ მიუსწრო ბრძოლას და ამის შემდეგ („მ. შინ“, ე. ი. ქაჯის ციხისა და სხვ. ციხეების თურქებისგან ბრძოლით აღების შემდეგ) მიუძღვნეს ლალა-ფაშას საათაბაგოს შიგნით (ჯავახეთში) მდებარე ციხეები ქოიარმა და არფაქსადმა, მცდარად უნდა ჩავთვალოთ²⁸.

„მესხური მატიანის“ დედნის სათანადო ადგილების ანალიზის შემდეგ (იხ. ზემოთ) ნათელია, რომ ვახუშტის ტექსტში (გვ. 251) არ არის დაცული ამბების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობა; ამის გამო არც მისი განმარტება და დასკვნაა სწორი. ამ შემთხვევაში ვახუშტისეული ქრონოლოგიის მოუწესრიგებლობას და მის ისტორიაში მანუჩარის როლის გაურკვეველობას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ „მატიანის“ ავტორი ერიდება მანუჩარის შერყევობის, ორპირობისა და ზოლოს, გამცემლობის გამოქვეყნებას. აი რატომ ვახდა საგანგებოდ გასარკვევე „მატიანის“ სათანადო ტექსტების აზრი.

ჰამერის (Hammer) ცნობით, „სანამ ჩილდერთან ანუ ქაჯთა ციხესთან ვადამწყვეტი დიდი ბრძოლა მოხდებოდა, ამაზე 15 დღით უწინარეს, 27 ივლისს მუსტაფა-ფაშამ მანუჩარს წერილი მოსწერა, რომელშიაც მასაც პირადად და მის ღედასა ღედისიმიდს და მის ძმას გრიგოლსაც²⁹ ურჩევდა... ოსმალთ მიმხრობოდნენ“³⁰.

ფეჩევის მიხედვითაც მანუჩარს იმავეითვე შერყევობა და ორპირობა ეტყობოდა. ოსმალ-ირანელთა ომს იგი გარეშე მაყურებელივით უცქერდა და ცდილობდა გაერკვია რომელ მხარეს გადასწონიდა ორი ძლიერი მოწინააღმდეგის ომის ბედი³¹.

ამავე ფეჩევის მოწმობით მანუჩარი ლალა-ფაშას ბანაკში მისულა, აქ იგი ფაშას სიხარულითა და პატივისცემით მიუღია; მანუჩარს თავისი გამცემლობის საზღაურად ათაბაგობის მინიჭება უთხოვია (მისი ძმის, კანონიერი ათაბაგის ყვარყვარე IV-ის სიცოცხლეშივე)³².

²⁸ ვახუშტი, II, გვ. 251, შდრ. აგრეთვე ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 273—74.

²⁹ გრიგოლი, ვფიქრობთ, ყვარყვარე IV-ის ნათლობის სახელი უნდა იყოს.

³⁰ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 272.

³¹ მ. სვანიძე, სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. 1 ნახევართი თბ. 1953, გვ. 57—60.

³² მ. სვანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 60.

ფაშას ოსმალთა ლაშქართან ერთად ბრძოლა და საათაბაგოსთვის წერილი ხარჯის აკრეფა მოუთხოვია მისთვის. ათაბაგობის ნაცვლეი კი სანჯაყი უთავაზნია. ეს წინადადება მანუჩარს, რა თქმა უნდა, არ ებიძნავებოდა (სანჯაყებს ლალა-ფაშა საათაბაგოს ფეოდალებსაც ურიგებდა)³³.

ჩვენთვის მისაწვდომ უცხო წყაროებში ზედმიწევნით დათარიღებული არ ჩანს მანუჩარის მისვლა ლალა-ფაშის ბანაკში, მაგრამ „მესხური მატჩანის“ მხ. 51 გვაფიქრებინებს, რომ ეს სწორედ ის მისვლაა, რომლის დროსაც მანუჩარს ართაქსად მიჰყვა თან და ციხეები უთავაზა. საყურადღებოა, რომ ამის შემდეგ მანუჩარი, სანატრელი ათაბაგობის მიღების იმედით, დამატებით სძლვნობს ფაშას შალიკაშვილებისეულ თმოგვის ციხეს (მხ. 52).

„მატჩანის“ ეს მუხლი (52) ისევ ბუნდოვანია. აქ გვითხულობთ: „პატრონმა მანუჩარ იხ (17) ამავე თუშსა (აგვისტოს) თმოგვის ციხე მისცა ლალა-ფაშას“. და აქვე: „ახალქალაქი უწინ წაართუშს—კოკოლას მეციხოვნე იდგა და იქილამ მისცა თმოგვი. გააძეს“. ცხადია, მანუჩარს ლალა-ფაშასთვის მიუერთმევეია თმოგვის ციხე, რომელშიაც კოკოლა (შალიკაშვილის) მეციხოვნე იდგა—ეს მეციხოვნენი გაუძეგებიათ. მაგრამ ვინ გააძევა—გარკვევით არ ჩანს. ყოველ შემთხვევაში აქ ერთი რამ ცხადია—ათაბაგთა საწინააღმდეგო აჯანყების მეთაური კოკოლა შალიკაშვილი არა თუ არ რეულა ციხეების ძღვნობაში, არამედ მისი მეციხოვნენი ჭერ კიდევ თმოგვის ციხეში მდგარან, როცა მანუჩარმა იგი (ციხე) თურქების სარდალს შესთავაზა³⁴.

ამგვარად, მანუჩარის ყოველი ნაბიჯი 1578 წლის მარტიდან მოყოლებული, როდესაც იგი ბრძოლის ველიდან მობრუნდა და აწყურს ჩამოვიდა, ამავე წლის მარიაპოლისთვის (აგვისტოს) 17-დის, როცა მან თმოგვის ციხე მისცა ლალა-ფაშას, გამცემლობით არის აღბეჭდილი. თურქების სარდალმა, ცხადია, კარგად იცოდა რა დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მისი ლაშქრობის წარმატებისათვის საათაბაგოს მმართველ წრეებში არევე-დარევის შეტანას, მათს ზნეობრივად მომლას. აი რატომ მიმართა მან ზემოთ აღნიშნული წერილით მანუჩარს. ეს დამპყრობელის ჩვეულებრივი ხერხი იყო. მაგრამ საყურადღებოა, რომ აღრესატად მან აირჩია არა ათაბაგი ყვარყვარე IV და

³³ იქვე.

³⁴ ბუნდოვანად არის ნათქვამი აგრეთვე „ახალქალაქი უწინ წაართუშს“—შეჰველია თურქებმა. მაგრამ ვის? ვფიქრობთ, წაართვეს კოკოლას და არა მანუჩარს, რომელიც საკუთარი ნებით სძლვნობდა ციხეებს მტერს.

არც მისი დედა—პოლიტიკური ამბების მხურვალე მონაწილე დედის-
იმედი, არამედ მანუჩარი. ეტყობა მას წინასწარვე ჰქონია ცნობა პიროვნების
პიროვნების ზნეობრივი ავლა-დიდებისა და მისი უზომო მთავრო-
ბისმოყვარეობის შესახებ.

როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, „რაკი თმოგვის ციხე
და ახალქალაქი ოსმალთა ხელში გადავიდა, მათს სარდალს უკვე
უშიშრად შეეძლო წინსვლა... ქართლისაკენ მიმავალი გზა ეხლა უკ-
ვე თავისუფალი იყო და მნიშვნელოვანი ციხეები მათ ხელში ეჭი-
რათ“ („ისტორია“, IV, გვ. 275).

ათაბაგთა სახლის სხვა წევრები—თვითონ ათაბაგი ყვარყვარე
IV და მისი დედა დედისიმედი, როგორც ეს ცხადად ჩანს „მატიანე-
დან“, არ იზიარებდნენ მანუჩარის პოლიტიკურ განწყობილებას.
თურქების შემოსევის დროს მანუჩარს, ყვარყვარესა და დედისიმედს
შორის, ჩანს, სერიოზული განხეთქილება ყოფილა. საფიქრებელია,
რომ ჯერ კიდევ აჯანყებულებთან ბრძოლის დროს მიუტაცებია მან-
უჩარს ხელისუფლება. ამიტომ იყო, რომ „ლაშქარი შეიყარეს, წა-
ვიდეს, ურუმთ პირს მიუღვეს“ არა ყვარყვარე ათაბაგი, არამედ
„პატრონი მანუჩარ და პატრონი ერეკლე“. ამ უცნაური გარემოების
მიზეზად მემატიანეს ყვარყვარეს „ცოტად უგუნებობა“ მოაქვს: „პა-
ტრონი ყრუურე ცოტად უგუნებულ იყო; ის ველარ წავიდა. ზღუ-
დერს ჩავედითო“—გვამცნობს მატიანე (მხ. 43).

მანუჩარის უზურპატორული მოქმედებით უკმაყოფილო ყვარ-
ყვარე, რომელსაც, ეტყობა, არ ჰქონდა მტკიცე ხელისუფლებისათვის
საჭირო თვისებები, ამ კრიტიკულ მომენტში ახალციხიდან ახლოს
მდებარე ზღუდერს³⁵ ჩასულა. მას თან ხლებია დედისიმედიც („ზღუ-
დერს ჩავედით“). ეს იყო 1578 წლის თებერვლის 26-ის წინა დღეებ-
ში (მხ. 44).

ამ დროიდან მოყოლებული ამავე წლის ოქტომბრის 1 რიცხვამ-
დის „მატიანე“ არსად არ იხსენიებს ყვარყვარე ათაბაგს. მხოლოდ
თურქებისგან მთელი სამხრეთ-აღმოსავლეთი საქართველოს დაპყ-
რობის შემდეგ, როცა ლალა-ფაშა თავისი ლაშქრითურთ დაპყრობილ
საათაბაგოში მობრუნდა და მით ბრძოლის რკალი შეკრა, „პატრონი
ყუარყუარე წინ მიეგება“ ლალა-ფაშას. ეს იყო 1578 წ. ოქტომბრის
5 რიცხვს, სამშაბათს. დედისიმედი კიდევ უფრო გვიან, ხუთშაბათს
მივიდა საქართველოს დამპყრობელთან (იხ. მხ. 68, 69).

³⁵ ზღუდერის მდებარეობისათვის იხ. ს. ჯიქიას დასახელებული შრომა,
გვ. 134—135.

მიუხედავად ყვარყვარეს მიგებებისა, ლალა-ფაშა, ეტყობა, ვახტანგის თვალთ უცქეროდა მას და „მოტყუებით“ წაიყვანა თან კონსტანტინოპოლამდის „დედისა და ცოლშვილის გამოუსალმებელი“ (მხ. 69—70).

იმ დროს, როცა 1579 წ. მარტის 28-ს თავის ნებით კონსტანტინოპოლს წასული მანუჩარი ამავე წლის ნოემბერში ფაშობით დაბრუნდა („ფაშობა ებოძა ხუანთქარსა და სრულად მისი მამული“— მხ. 83). 1578 წლის ოქტომბერში მოტყუებით წაყვანილი ყვარყვარე 1579 წლის მარტში დაბრუნდა—„ღ თას წინაც შეურცხუშნელი და კაცლანა—ფალაენი დაეცა ხუანთქართანა და ქართველობით ვაჟიღწეს. მისი საბატონოს წყალობაჲ ექნა და მარტში მობძანდა“ ჭეშმციხის „მატიანე“ (მხ. 87). თავის პატივმოყვარე ძმასთან ქეშობაში დამთმობსა და სუსტ ყვარყვარეს ხვანთქარის კარზე საკმარისი სიმტკიცე გამოუჩენია; მას შეუხარჩუნებია ქრისტიანობა (ქართველობა) და თავისუფლება მხოლოდ იმით მოუპოვებია, რომ ფალაენთან კილაობაში გამარჯვებული გამოსულა.

სამშობლოს თავდაღებული დამცველები

როგორც ზემოთ დავინახეთ, თურქების ლაშქრობასთან დაკავშირებით საათაბაგოს მმართველ წრეებში 1578 წ. თებერვლიდანვე უთანხმოებამ და შემდეგში, მანუჩარის სახით, პირდაპირმა გაძევებამ იზინა თავი. ყვარყვარე (IV) ათაბაგი თავდაცვის საქმისთვის გამოუსადეგარი გამოდგა. მისი ენერგიული ძმა მანუჩარი, რომელიც ჭორივით ესმოდა თავს აჯანყებული თავადების ციხე-ბურჯებს, დაუზოგავად სწვაედა, არბევდა საკუთარი ქვეშევრდომების ავლა-დიდებას და ზოცავდა მათ, გარეშე მტრის მოახლოებისთანავე ორი მძლავრი დამპყრობლისგან უძლიერესს მიემხრო და მხოლოდ საკუთარი კარიერის წარმატებაზე ფიქრობდა. ლალატის გზას დააღვაჭრეთვე საათაბაგოს ფეოდალთა ნაწილი.

ქვეყანა უპატრონოდ დარჩა. თუ ამბებს ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით მივყევით, როგორც ისინი სინამდვილეში მისდევდნენ ერთმანეთს, უნდა ვცნოთ, რომ საათაბაგოს შიგნით მდებარე ციხე-სიმაგრეების გაცემამ იმ დროს, სანამ მტერი საზღვართან განლაგებულ მიუვალ ბურჯებს—მგელციხეს, ქაჯისციხეს, თეთრციხესა და სხვ. მიადგებოდა, წინასწარვე გადაწყვიტა თავდაცვის ბედი. ხსენებული ციხეები განწირული იყვნენ, როცა

„მარიამობისთუშს ზ (შვიდს), ხუთშაბათს დღესა ხუანთქრის
ლაშქარი დ(ა) ლალაფაშა მგელციხეს მოადგეს“.

მაგრამ ამ განწირულ ციხეებს დამცველები აღმოაჩნდა და
ბრძოლა გაჩაღდა:

„შეიბნეს. სამშაბათამდის ყოველთ დღეთ ომში იყუნეს ციხოან-
(ნ)ი. გოგორიშვილი როინ და მისი ძმა—ბერი ერუშნელი და მისი
ძმისწული ზურაბ იყუნეს, მათის ყმითა“.

ამ უკანასკნელთა სახელები და რაოდენობა მატიანეში შეტანილი
არ არის.

გმირულ თავდაცვას იმ ჯერად ძლიერი მტრის შემოტევა უკუუბ-
ღია: „ღ თის შეწვივით, უკუყარნეს [მტერი] და ციხე ჩუენვე დაგურ-
ნა, ჩუენთა გაემარჯუაო“—აცხადებს მემატიანე (მხ. 45).

ზემოთ აღნიშნული სიტუაციის გამო ეს გამარჯვება, რა თქმა
უნდა, ხანმოკლე უნდა ყოფილიყო. მატიანეში არც კი არის ნათქვამი
როდის აიღეს მგელციხე თურქებმა.

„ქრონიკიდან“ ვიგებთ, რომ მგელციხის გარემოცვასთან ერთ-
დროულად მტერს იერიშები მიუტანია აგრეთვე ქაჯისციხეზე, ველ-
ზე, თეთრციხეზე, რომლებიც თურქებს ხელთ უგდიათ „პარასკევს
დღესა, 8 (რვა) მარიამობისთუშსა (აგვისტოს)“.

არც ეს ციხეები დანებებია თურქებს უომრად. კერძოდ ქაჯისცი-
ხის შესახებ „მატიანეში“ ვკითხულობთ:

„ქაჯისციხის მცვიხოვნენი სრულად შემოეკოცნეს“. ე. ი. ქა-
ჯისციხე თურქებს მხოლოდ მაშინ დანებებია, როცა მისი დამცვე-
ლები მთლად გაკლეთილი იყვნენ. ამ დამცველების სახელებს „მა-
ტიანე“ არ იხსენიებს.

სიმონ მეფის დაბრუნება ირანის ტყვეობიდან

ქაჯისციხის, მგელციხისა და მათ ახლო მდებარე სიმაგრეების
თავგანწირულმა დაცვამ ვამოაყვანა, რომ ქართველ ხალხში,
კერძოდ, მესხეთ-ჯავახეთში, თურქების 1578 წ. ლაშქრობის დროს
ცოცხლობდა წინააღმდეგობისა და ბრძოლის უნარი, რომელიც არ
იყო გამოყენებული „პატრონების“ წრეში არსებული უთანხმოები-
სა და მერყეობის წყალობით.

ამას, ეტყობა, გარეშე მაყურებლებიც ამჩნევდნენ. უცხოური
წყაროების ცნობით „თუმცა საქართველო თურქებისაგან დაპყრო-
ბილი იყო, მაგრამ დამორჩილებული არ იყო“ (მ. სვანიძე).

როცა მუსტაფა ლალაფაშა დაპყრობილი სამცხიდან ქართლი-
სკენ დაიძრა და „ტფილის-ქალაქზე წავიდა“, „მატიანის“ ცნობით

დაუთ-ხანმა დაწვა თბილისი და მტერს „გაეცალა, ლორეს ჩაგვიტყუა“ (მხ. 53). უპატრონოდ დარჩენილი ქართლის ორ უმნიშვნელო სიმაგრეში—თბილისსა და გორში მუსტაფა ფაშამ თურქების გარნიზონი შეიყვანა, თბილისში ფაშა დასვა და გორს—სანჯახი. ამის შემდეგ თურქების სარდალმა „ლაშქარი გააძახა (ქართლის) დედოფალსა და სრულიად ქართლსა“.

მოსალოდნელი ამოწყვეტისა და დარბევის თავიდან ასაცილებლად ქართლის დიდებულებმა მორჩილება განუცხადეს ლალა-ფაშას³⁶ და „თემი აღარ ამოსწყდა“, „ლაშქარი დააბრუნვეს“ (მხ. 54).

ამ ხანებში³⁶, ჯერ კიდევ სიმონ მეფის დაბრუნებამდის, იწყება თურქების საწინააღმდეგო სტიქიური ბრძოლები. თუ 55 მუხლში ყრულ არის ნათქვამი „სომხითართ ბევრი აწყინესო“, იმერლებისა და შემდეგ ქართლელების (ერეკლე მუხრანბატონის მეთაურობით) თურქებთან შეტაკებები დათარიღებულია: „ენკენისთუქს ერთს იმერელნი შეიბნეს და გაიმარჯუქს და ქართველნი და ერეკლე ენკენისთუქს ათს შეიბნეს და სრულად ამოსწყუდიეს“ (მხ. 58).

მაგრამ ეს შეტაკებები მდგომარეობას არ ცვლის. ლალა-ფაშა შაჰისა და შირვანის უომრად დაჰქერასაც ახერხებს.

ასეთ ვითარებაში შაჰმა („მატიანის“ ცნობით ხუდაბანდი ყენმა— მხ. 57) ირანის ტყვეობიდან გაანთავისუფლა და დიდის პატივით საქართველოში გამოისტუმრა ქართლის მეფე სიმონ I (1556—1569, 1578—1599). ეს დიდმნიშვნელოვანი აქტი პოლიტიკური ანგარიშის შედეგი იყო. ირანის კარზე კარგად იცოდნენ, რომ თურქებისგან თითქმის უომრად დაპყრობილ საქართველოში შემონახული უნდა ყოფილიყო დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პოტენცია, რომელიც ხელმძღვანელობასა და ავტორიტეტით მოსილ მეთაურს საჭიროებდა. ასეთ მეთაურად განუწყვეტელი ინტრიგებით შერყეულმა ირანის კარმა ირანის დაუძინებელი მტერი სიმონ მეფე სცნო. გაანთავისუფლა იგი ცხრა წლის ტყვეობიდან (1569—1578)³⁷ და ქართლის ტახტის დასაქერად (უფრო—თურქეთის ძლევამოსილ ლაშქართან საბრძოლველად) გამოგზავნა. სიმონ მეფესთან ერთად ირანის ტყვეობიდან საქართველოში ქართველ პატრიოტთა დიდი ჯგუფი („ბევრი ტყვე“ მხ. 67) დაბრუნდა.

ამგვარად ამიერკავკასიის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩნდა პიროვნება, რომელსაც შეეძლო თავის გარშემო შემოეკრიბა დამოუკი-

³⁶ „მატიანის“ ამ ნაწილში, 1578 წ. აგვისტოს 17-ისა და ენკენისთვის პირველს შუა მომხდარი ამბების გადმოცემაში თარიღები აღნიშნული არ არის.

³⁷ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 274.

დებლობისათვის ბრძოლის წყურვილით, სავსე ქართველები და აღმართნი ღვინა ქართველი მხედრობის დროებით დაცემული პრესტიჟი³⁸.

სიმონ მეფის ირანიდან დაბრუნების შედეგად ქართლი ისევ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ბურჯად იქცა. „მთელი ოცი წლის განმავლობაში სიმონ მეფე ქართლებით შეუწელებლად ებრძოდა ძლიერ მტერს და საქართველოს ამ შუაგულში ოსმალური წესწყობილების შემოღების საშუალებას არ აძლევდა მას“. „ქვეყნის სწრაფი გაოსმალების განზრახვაზე დამპყრობელს ხელი ააღებინეს“.

„უფრო მძიმე იყო სამცხე-საათაბაგოს მდგომარეობა“ (ნ. ბერძენიშვილი).

1578—81 წწ. განმავლობაში მანუჩარმა სავსებით იგემა „ფაშაობისა“ და თურქების სამსახურის მთელი სიტყბოება. 1581 წლის თებერვალში („ქკენსა ხათ“—მხ. 91) მან „გუიერგუინი იკურთხა „სიმონ მეფის ასულთან ელენესთან“. ეს დამოყვრება მანუჩარის პოლიტიკური გეზის ჯერ კიდევ გამოუმქდავენებელი შეცვლის შედეგი იყო. ქართლის მეფისკენ გადაზრად განიხილეს იგი თურქებმაც. „ქკენსა ხათ.“³⁹ პატრონს მანუჩარს უღალატეს ურუმთა“, ვკითხულობთ „მატიანეში“. სამცხის ამ პირველ ქართველ ფაშას თავს ორი ფაშა დასსმია. ენერგიული მანუჩარი ამ განსაცდელს „მორჩა“— „ორნივ ფაშანი მძიმედ დაიკოდნეს (დაიკურენ) და გაიქცეს“.

მხოლოდ ამ დროიდან (1582 წ.) ხდება მანუჩარი თურქების მოწინააღმდეგედ⁴⁰. მაგრამ სამხრეთ საქართველოს ბედის წალმა დატორიალება აღარც სიმონ მეფის დახმარებით (მხ. 100), არც მესხეთ-ჯავახეთის განაწამები, მძიმედ დაბეგრილი ხალხის 1588 წ. აჯანყებით აღარ ხერხდება.

³⁸ ფ. გორგიჯანიძე, შექველია ირანულ წყაროებზე დამყარებით ასე აგვიწერს ქართველ ცხენოსანთა რაზმის ერთ-ერთ შეტევას თურქებზე, სიმონ მეფის მეთაურობით: „მეფემ ცხენს დაუძრა და ქართველნი, შუბდაგრძლეზულნი, ცხენის ტენებით მიეტყვენეს ანახდეულ, ვითარც ჩქაფის წვიმა, სეტყვის ღვარნი მთისგან. გაქაქეს რაზმი ურუმთა და გარდმოყარეს მრავალნი და გაიარეს შიგა...ურუმნი გაკვირვებულ იყვნენ ამათს მამაცობასა. რომ ვისაც გარდმოაგდებდნენ, ვასცილდიან, და თითოს ქართველს ოთხი და ხუთი ურუმი ცხენიდან გარდმოეგდო“—და სხვ. ფ. გორგიჯანიძის ისტორია. „საისტორიო მოამბე“, II, გვ. 223, ტფ. 1925.

³⁹ შდრ. ვახუშტი, II, გვ. 251; ივ. ჯავახიშვილი, ისტორია, IV, გვ. 274.

⁴⁰ მ. სვანიძე, სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან XVII ს. I ნახევარში, თბ., 1953, გვ. 66—67.

საძიებლები

ა. პირთა

- აბასი-მირზა, შაბ-აბასი, ხუდაბანდიშვილი 56,100
- აბდულმისე 70 და შენ. 30
- აბუსერისძენი 34,9
- აბუ-ეზიდე-ტაგლი 80
- ავალიშვილნი, იხ. სღერანი, იხ. ბუმბულისძენი 33,4
- ახნაღრიშვილები 45,100; 51,70
- ახრუნის თაშა 48,48, 52,71-78
- აიდარ-მირზა 43,78
- ალავერდელი მთავარეპისკოპოსი 9
- ალექსანდრე I. დიდი (1412—1443) 87,147
- ალექსანდრე II. იმერეთის მეფე (1484—1510) 22,118; 66—69,149
- ალექსანდრე ლეონის ძე, კახთა მეფე (1574—1605) 50,61
- ალექსანდრე კახთა მეფის (1574—1605) შვილი 50,62
- ალიზან-მირზა, იხ. იოთამიშვილი ალიზან-სულთან 42,შენ. 5; 42,92
- ამატკიანნი, იხ. ქაქამისძე, იხ. ხერთვისარნი 34,113 და შენ. 3—4
- ამატკისშვილი აბდუყადარ 155
- ამატკისშვილი ამატაკ 43,95, 155
- [ამატკისშვილი] ართაქსად 49,81,157, 164—166
- ამატკისშვილი როსტომ 43,95, 155
- ამატკისშვილი სენია 43,95, 155
- ამზა-მირზა, ხუდაბანდასშვილი (გარდ. 1587), 55,100
- ამილახორი (ქართლის) ბარძიმ 49,104
- ამილახორნი || ამილახორიშვილები (სამცხის) 8,17,59,63,64,71
- [ამილახორი] ათანასია 20
- [ამილახორი] გულბუდაბ 20
- [ამილახორი] ვდიშერ 20
- ამილახორი ვლბდურ 20
- ამილახორი მელქისედეგ 20
- ამილახორის ვლბდურის მეფულე ხურშიძის ასული ნესტარჯარ 20
- ამილახორი ნიკოლოზ 20
- ამილახორი ფალეანხორო 20
- ამილახორი რებეკა 20
- ამილახორი ქოიარ-ყოფილი ქერობინ 19,1; 62,63,79
- ამილახორი ქოიარ 48, შენ. 2, 49,50; 55,100 და შენ. 2—3; 63, შენ. 6
- ამილახორის ქოიარ-ყოფ. ქერობინის მეფულე თამარ (შალიკაშვილის ასული) 19,72, 62,63
- ამილახორიშვილი ქოიარ 49,100; 157, 164, 165
- ანნა, ყვარყვარე III-ის, ქაიხოსრო I-ლის ძის, თანამეცხედრე 16,13,22,118,66—67, 72, 74,—75,77, 78
- ანტიოქიის პატრიარქი 94—96
- ანჭელ მთავარეპისკოპოსი 85—87
- ანძაველი || ანძაველნი 35,21
- არჩილ მუხრანბატონი, ბაგრატის ძე, დედისიმედის (II) ძმა 36,2; 39,114, 41,721; 45,21; 50,67; 54,103—104; 106—107
- ასპანისძენი 35,15
- ასლანიკაშვილი, ალექსანდრე 159

ასპანისძენი 35,18

აღბულა I

აშოთი, აშოთან მუხრანბატონი დედის-
იმედის (II) ძმა 39,11

ბ

ბაადურ, გვარყვარე II ათაბაგის ვაჟი
(1443—1474) 99

ბაგრატ, აფხაზთა და ქართველთა მეფე
(1027—1072) 15,1; 17,1; 20,1, 60

ბაგრატ III იმერეთის მეფე (1510—1565)
22,18 66—69, 148—150

ბაგრატ, ვახტანგ მუხრანბატონის ვაჟი
(დაიბ. 1573) 36, 38—39, 40,18 106

ბაგრატ-ყოფილი ბარნაბა, მუხრანბატონი,
დედისიმედის მამა 38,1; 105

ბაიანდურთა გვარი 82

ბასილი-ბერი, ქაიხოსრო II ათაბაგისა
და დედისიმედის (II) ვაჟი, ტყუპის

ბექა-პაეღუს ცალი (დაიბ. 1564—
გარდ. 1579) 37,15—18, 38, 40, 52, 83

ბასილი 106

ბასილი, ზებედე ნწერლის მანა 20,16

ბასილი, ქართლის კათალიკოსი 30,16

ბასილი კათალიკოსი (მცხეთის) 31,7

ბაქრაძე დიმიტრი 8; 23,11; 28,15; 65—72,
74, 974, 102, 103

ბეგუმ, შაჰის სუღაბანდის ცალი 51,176

ბეღანის შვილი იასონ 43,25; 155

ბეენასშვილი ელენე, გიორგი VIII-ის
ასული, სფირიდონის I ცალი 66, 69

ბეენასშვილი თინათინ, ალექსანდრე
იმერთა მეფის ასული, სფირიდონის II

ცალი 22,19

ბეენასშვილი იორამ, სფირიდონისა და
მეფის ასულის ელენეს ვაჟი 22,25; 66

ბეენასშვილი იოსაფატ, სფირიდონისა
და იმერთა მეფის ასულის თინათინის

ვაჟი 22,20; 66; 70; 71.

ბეენასშვილი ირინე, სფირიდონის დედა
22,21, 66

ბეენასშვილი მამისა, სფირიდონის მამა
22,21; 66, 70

ბეენასშვილი სფირიდონ 22,19; 66—70,
71, 72, 79

ბეენასშვილი ქეთათნ, იოსაფატის ცალი
66, 70, 71

ბერძენიშვილი ნიკოლოზ 171

ბექა, იხ. ბასილი და ბექა-პაეღუ 37,16,
38, 38, შენ. 1; 46,10; 52,181; 53,86,88

54,102, 106, 161

ბექა I

ბოქა, ეკატერინას ვაჟი 62

ბოცისძენი 34,10; იხ. ოლადასშვილნი

ბრუვაძე თამარ 15, 72, 94

ბუმბულისძენი 33,4

ბურგუნდიის მთავარი 81

გ

გაბაშვილი ვალერიან 112

გარსევან, პატრ. ეკატერინას ვაჟი 62

გერასიმე კუმურდოელი 27,1; 28,4; 89

გერასიმე მაწვეერელი 23—24,1; 89, 90

გვარამია რუსუდან 96

გიორგი II ავ-გიორგი, ვახთა მეფე 5

გიორგი II, კესაროსი, აფხაზთა, ქარ-
თველთა მეფე (1072—1089) 15,3; 17,3,
21,3

გიორგი III, „მეფეთ-მეფე“ 15,5; 17,18;
21,5

გიორგი-ლაშა, IV (1213—1222) 15,7;
18,7; 21,7 73

გიორგი V (ბრწყინვალე) 146

გიორგი VIII, მეფეთ-მეფე (1446—1469)
5; 18,115; 60; 61; 63, 65; 69; 71, 87, 88

147, 148

გიორგი მეფე 109

გიორგი ალექსანდრე იმერთა მეფის ძე,
ბაგრატ მეფის ძმა 18,12; 22,18, 66,

67, 68

გიორგი მთაწმიდელი 18,113; 21,113; 102
103

გიორგი, წმ. მამა 18,12, 21,12

გოგიბასშვილი 33,3, იხ. სამცივარი

გოგორიშვილი ბექან 55, შენ. 5; 56,107

გოგორიშვილი როინ 47,116; 169

გოგორიშვილის როინის ძმა, ბერი ერუ-
შნელი 47,116; 169

ზოგორიშვილის როინის ძმისწული ზურაბ მხ. 46; 169
 გორგიჯანიძე ფარსადან 151, 152, 171
 გრიგოლ ბაკურიანის ძე, სევესტოსი (გარდ. 1086) 18₁₁; 21₁₁; 60
 გულფარ მუხრან-ბატონი 39₁₃
 გულქან, გიორგი VIII-ს შვილის ვახტანგის მეუღლე 18₁₇; 61, 66, 71
 გურიელი როსტომ 39₁₇; 62, 81

დ

დადიანის ქალი მარებ, ყვარყვარე IV ათაბაგის ცოლი 37₁₅
 დავით (აღმაშენებელი 1089—1125) 15₁₃; 17₃; 21₂₃
 დავით კათალიკოსი (1447—1459) 9
 დავით (ნარინი V—1245—1293) 18₉; 21₉; 60—66
 დავით (ულუ—VI 1247—1270) 18₉; 21₉; 60—66
 დავით, ქართლის კათალიკოსი 92, 93
 დავით (V—ქართლის მეფე—1505—1525) 29₁₅; 83, 85, 99
 დაუთხან 49₁₈₅; 109; 154, 170
 დედისიმედი I, ყვარყვარე II ათაბაგის ცოლი 14, 15₁₉; 16; 18₁₁; 74, 85
 დედისიმედი II, დედისიმედ-ყოფილი დებორა მუხრანბატონის ასული 44₂₆; 46₁₃₆; 40; 47₁₄₃; 51₁₆₃₋₇₀; 52₁₈₃; 54₂₃; 95; 55₁₀₅; 56₁₀₉; 105, 107, 161, 162, 165, 167
 დემეტრე (I—1125—1156) 15₁₄; 17₁₄; 21₁₄
 დიასამიძე 34₁₈; 45₂₀
 დიასამიძე ავთანდილ, ელიას ძე 43₂₆; 155
 დიასამიძე ელია 43₂₅; 55₁₀₆; 155
 დიასამიძე შერმაზან, ელიას ძე 43₂₅; 155
 დოლენჯიშვილი ყანდურალი 43₂₅; 159
 დომენტი პატრიარქი, ქართლის კათალიკოსი (1566 წ. საბუთში) 36₁₀; 96
 დუკის ძე, დუკისძენი 35₁₇

ე

ევაგრე, ქართლის კათალიკოსი 27₄
 ევაზი, XV ს. სომეხი მკურნალი 82
 174

ეკატერინა, ქეთან-ქრისტიანეს და ვახუშტ-ყოფილი ვასილიოსის ქალიშვილი 62, 63
 ელალდი 81
 ელენე, არჩილ მუხრანბატონის ასული 39₁₅
 ელენე, სიმონ ქართლის მეფის ასული, მანუშარ ათაბაგის მეუღლე 54₉₇; 55₁₀₄; 171
 ელენე, სფირიდან ბენაშვილის I ცოლი, გიორგი VIII ასული 19₂₁; 22₂₂; 66
 ელენე, ქაიხოსრო II ათაბაგისა და დედისიმედის ასული 105
 ერეკლე, ჭერაკლე, არჩილ მუხრანბატონის ვაჟი, დაიბ. 1559 წ. 36₂; 43₂₅; 39₁₈₁; 44₂₅₋₂₇; 45₃₀₋₃₃; 46₄₂; 47₁₁₅₋₁₁₆; 49₈₇₋₈₈; 106, 154, 159, 162, 167, 170
 ერისთავი ელიზბარ 49₁₆₄
 ფთუჟე შთაწმიდელი 18₁₁₀; 21₁₁₀; 60
 ერუშენელი ბერი, ზოგორიშვილი 47₁₁₆; 169

ვ

ვანის ფაშა 48₁₁₈
 ვარად-ფაშა, თურქების „სარდარი“ 54₁₀₈
 ვახტანგ, ბეროზაში ვარსიმე, გიორგი VIII-სი და თამარის ვაჟი 18₁₁₇; 61
 ვახტანგ მუხრანბატონი, დედისიმედის ძმა 39₁₀₁; 49₁₅₄; 51₁₇₂; 53₁₀₀
 ვახტანგ, ალექსანდრე მეფის (იმერ.) ძე, ბაგრატ მეფის ძმა 22₁₁₅; 66—68
 ვახუშტი ბაგრატიონი 23₁₁; 28₁₅; 48, 55₁₀₆; 67, 68; 75; 76, 108, 109, 110, 145, 147—149, 157, 165, 171
 ვახუშტ-ყოფ. ვასილიოსი, იხ. შალიკა-შვილი ვახუშტ-ყოფ. ვასილიოსი

ზ

ზაქარია-მემატიანე, მწერალი მხ. 22; 107, 154
 ზებედე, მწერალი, ბასილის ძე 19₄; 20₇₅₋₆
 ზოსიმე კუმურდოელი ეპისკოპოსი 30—31₁₇; 65; 90

ზოსიმე მწერალი, პტრ. ეკატერინას სა-
ხლში გაზრდილი 62

თ

თავდგირიძე] თავთირისძე 33,₆
 თათარნი 49,₈₇; 50,₆₀
 თათარზან 51,₇₆
 თამაზ—შაჰ-თამაზ 151, 152, 154
 თამარ [მეფე], აფხაზთა, ქართველთა,
 ჭერთა და კახთა მპყრობელი 15,₆;
 17,₆; 21,₆
 თამარ დედოფალი, გიორგი VIII მესამე
 ცოლი, ყვარყვარე II ასული 18,₁₆; 61,
 69, 71, 79
 თამარ დედოფალი, იმერეთის მეფის
 ალექსანდრეს ცოლი (გარდ. 1510) 66, 67
 თამარ პატრონი 23,₂₄; 66, 70
 თამარ ქაიხოსრო II ათაბაგისა და დედის-
 იმედის ასული 37,₂₃; 50,₆₀; 104—106
 თამარ, პატრა; ვახუშტ-ყოფ. ვასილიოსის-
 სა და ქეთთან-ქრისტინეს ასული ქოი-
 არ-ყოფ. ქერობინ ამილახორის მეფე-
 ლე 19,₁₋₃
 თამთან, ყვარყვარე II-ისა და ნესტან-
 დარეჯანის ძე 83, 85
 თაყაიშვილი ექვთიმე 11; 38; 40 _{4,6}; 41;
 42; 43; 45, 46; 47, 47,₄₇; 48; 59, 64;
 72; 75; 78; 82; 83; 105—107
 თემურლენგი 146—147
 თეოდორა, მუხრანბატონის ასული 39,₁₂
 თევდორე, ქ. კათალიკოსი 25,₂
 თვალშეენიერ-ივანე 40,₁₉; 46,₂₇₋₂₈;
 47,₄₃; 50,₆₂₋₆₃; 52,₇₉; 54,₈₆; 56,₁₀₉; 105—
 107, 153
 თინათინ, იმერთა მეფის ალექსანდრეს
 ასული, სფირიდონ ბენანსშვილის II
 ცოლი 66, 68, 69, 70
 თმოგველნი 155
 თუხარელნი 35,₂₃

ი

იაკობ, იბ. მშეკაბუკ-ყოფილი იაკობ
 16,₁₁

იანქო, იგივე საბა, ქაიხოსრო II-სა და
 დედისიმედის ვაჟი (1563—1576) 37,₄₄;
 38; 42,₂₃; 106; 107
 იალუბ-ზანი 82
 ივანე ათაბაგი 30,₆; 67, 86, 87, 147
 ივანე (იოანე) ლასურიძე კუმურდოელი
 25—27,₂₃; 89, 92
 იმერელი 49,₁₃₆; 58 170
 იოაკიმე მაწვევრელი 80
 იოვანე სუნგელოზი 18,₁₁₂; 21,₁₂
 იოვანე, წმ. მამა 18,₁₁₂; 21,₁₁₂
 იოვანე, ქართლის კათალიკოსი 29,₆
 იოთამიშვილი ალიხან-სულთან 42,₂₄
 იონათამ მუხრანბატონი 39,₂
 იონათან მუხრანბატონი 39,₁₁₃
 იოსებ ანჩელი 87
 იოსელიანი პლატონ 102
 ირინე, პატრონი, სფირიდონ ბენაშვი-
 ლის დედა (?) 66,₇₀
 ისმელ-მირიძა 43,₂₄
 ისმაილ (შაჰ-ისმაილ) 99
 იშხნელ მთავარეპისკოპოსი 85, 86, 87

კ

კაეკასიძეები 11
 კაეკასიძე 33,₁
 კაკაბაძე სარგის 31; 32,₁₅; 34; 35; 77,
 97—99
 კალმახელი 35,₁₆
 კალმახელი მერაბ 79
 კარგარეთელი სვიმონ 80
 კასრაძე ნადია 65
 კობასძენი 8, 15, 35,₂₂; 72, 76, 78, 94, 95
 კობასძე მანკუშარ-მართა 17,₁₇
 კობასძე რაინდო-ეკატერინე 17,₁₆; 79
 კობასძე, რუამ-რაშთაელ 17,₁₆; 79
 კობასძე სოილ, ტაოს ამილახორი, მზა-
 ტვარი 16,₁₆; 76, 77, 79
 კონსტანტინე, ქართველთა მეფე (1479—
 1505) 82, 105

ლ

ლასურისძენი 33,₆
 ლევან კახთა მეფე (1520—1574) 5

ლონგოსძენი 33.₅
 ლუარსაბ I, ქართლის მეფე 109, 151, 152
 ლალა-ფაშა, იხ. მუსტაფა ლალა-ფაშა

• 9

მამია 70, შენ. 28
 მამისა 66, იხ. ბენენსშვილი მამისა
 მამქან-ყოფილი მარინე 79
 მანგუშარ-ყოფილი მართა 79
 მანუჩარ, მაჰმადიანობაში მუსტაფა ფა-
 შა, ქაიხოსრო II ათაბაგის ვაჟი 30,₅₆;
 32,₅₈; 43,₂₅; 44,₂₆; 45,₂₇; 46,₂₈; 47,₃₀-
 44; 48,₃₀; 49,₃₁; 50,₃₂; 51,₃₃; 52,₃₄;
 74; 52,₇₇-78; 53,₈₀, 81, 91; 53; 54, 85, 97;
 55,₉₉; 101;₁₀₃; 56,₁₀₅; 96—101, 105, 112,
 154, 157, 159—166, 168, 171
 მარეხ, დადიანის ქალი, ყვარყვარე IV
 მეუღლე 37, მხ. 5; 38,₇, 42,₂₂
 მარეხ, იხ. შალიკაშვილი მარეხ
 მართა დედოფალი 18,₁₁; 21,₁₁; 60
 მარიამ დედოფალი (XI ს.) 18,₁₁; 21,₁₁;
 60
 მარი, ნიკოლოზ, აკადემიკოსი 5 (შენ.)
 მაწყვერელი, მძევლად გაგზავნილი კოს-
 ტანტინოპოლს 55,₁₀₀ და შენ. 2—3
 მაწყვერელი ეპისკოპოსი 86
 მაჰმადი სულთან 48, შენ. 2,₄₈; 163
 მაგრელაძე დარეჯან 88
 მეღვინე, გურგაქის ხელნაწერის კალი-
 გრაფი 81
 მესხნი 55,₁₆₈
 მეტრეველი ელენე 81
 მზეკაბუჯ, ბერობაში იაკობ, საათაბაგოს
 გამგებელი (1500—1515) 16,₁₁₁; 19,₂₀;
 60; 90; 94; 95; 96; 101; 148, 149
 მზეკაბუჯ, ყვარყვარე III-სა და ანნას
 პირმშო ვაჟი (გარდ. 1535 წ. ადრე)
 16,₁₁₁; 22,₁₁₈; 66; 72—77
 მზეკაბუჯ (1549—1572) ქაიხოსრო II-ის
 და დედისიმედის ვაჟი 38, შენ. 4;
 39,₁₁₇; 40; 41, შენ. 1; 66, 105, 107, 148
 მირძა-ალი 51,₁₇₃
 მიქელ კათალიკოსი 23,₁, 89
 მტბვეარი ეპისკოპოსი 85, 86

მურატი, სომხური ხელნაწერის
 სნელი 82
 მუსტაფა-ლალა-ფაშა 47,₅₆; 49,₆₀; 52,₈₃;
 50,₆₁; 52,₈₃; 51,₆₀; 52,₈₃; 53,₈₆, 157,
 163—170

მუხრანბატონები მხ. 12—19
 მულალუს ბატონი 48,₄₈; 163
 მუხრანბატონი, ვლენე დედისიმედის (II)
 დედა 39,₁₁₀
 მუხრანბატონი 36, შენ. 4, 38,₇—39,₁₁₆;
 40, შენ. 5; 106

6

ნავ-ყვარყვარე იხ. ყვარყვარე II 74
 ნესტანდარეჯან ყოფ. ნინო, ყვარყვარე
 II-ის მეორე ცოლი 82, 85
 ნიკოლოზ მაწყვერელი 28—29,₁₁
 ნოშრევან-ყოფილი ნეფელიტე, ყვარყვარე
 II-ის მუსტუმრე 81

7

ოზბეგნი (უზბეგნი) 56,₁₀₈
 ოთმანიანი (ოსმანი, თურქნი) 47,₄₄
 ორაგვანდასშვილი ქაიხოსრო 37, შენ.
 2; 50, 59—60
 ოსნან-ფაშა 50,₁₆₄; 51,₁₇₆

8

პავლე, ბექას (იხ.) ნათლობის სახელი
 (ბექა-პავლე) 37,₆, 38
 პატრონიშვილები (ყვარყვარე და მანუ-
 ჩარ) 53,₈₈; 68,₈₉
 პირგალემიანი, გ. 82

9

ყორდანია თევდორე 5, 8—10; 23,₁₁; 24,₂₁;
 25,₂; 28,₁; 30,₁₇; 50; 75; 83, 84, 87,
 88, 92, 101

10

როდამ, მზეკაბუჯ ქაიხოსრო II-ის ძის
 მეუღლე, როსტომ გურიელის ასუ-
 ლი 39,₇
 როსტომ, საქართვე. დედოფალი, თამა-
 რის ასული (1222—1245) 18,₇₈; 21,₈
 რჩეულიანნი 44,₇₆; 156

საავალიშვილო 55,¹⁰⁶
 საბა, იხ. იანჭო
 საბა მტბევარი, იგივე საბა ხახულარი,
 წყმდძიე 36,¹⁰¹; 96
 სავლინშვილი 55,¹⁰⁶ და შენ. 5
 სახურელი, ყვარყვარე II-ის ვაჟი ნეს-
 ტანდარეჯანისაგან 83, 85
 სალუჯან, ყვარყვარე II-ის ვაჟი ნეს-
 ტანდარეჯანისაგან 83, 85
 სამძივარი 33,²
 სარგის, სომეხთა კათალიკოსი 82
 სარგის, ჯაყელი 148
 სელ იმ, იხ. სულთან სელიმ 149
 სეროიონ მაწყვერელი 24—25,²
 სვანიც მიხეილ 159, 171
 სიმონ (ჯემონ) I, ქართლის მეფე 50,¹⁰⁷
 51,⁷²; 55,¹⁰⁰; 109; 154, 169—171
 სინან-ფაშა 53,⁸⁹
 სლესარნი 14
 სომხითარნი 9,¹⁵⁸; 170
 სპასალარი (სასალარნი) 35,¹⁹
 სრუანტიანი, ჯ 82 შენ. 44
 სფირიდონის შვილი, იხ. ბენაშვილი
 35,¹¹⁸
 სულთან სელიმ 149, 153
 სურბან, პატრონის ეკატერინას ვაჟი 62
 „სწავლულნი კაცნი“ 109

უ

უზნასძე (უზუნისშვილი) 35,¹¹⁸
 ურუმნი (ოსმალთა თურქები) 47,¹⁴³; 44; 117;
 48,¹⁴⁸; 55,¹⁰²
 უსტაჯალუანნი 42,²⁴; 43,²⁴

ფ

ფანასკერტელი 35,¹¹⁸
 ფანასკერტელი ზაზა 80, 148
 ფანასკერტელი-იობისშვილი ჯირაკონ
 43,²⁵; 159
 ფეჩევი 165

ქ

ქეთარიშვილი ივანე 83
 ქეთარიშვილი შალვა 83
 ქიზოსრო I ათაბაგი (1447—1500)
 8, 16,¹⁰¹; 19,²⁰; 60; 74; 78; 149
 12. ქრ. შარაშიძე

ქიზოსრო II ათაბაგი (1522—1573)
 16,¹¹⁴; 22,¹⁸; 36; 37; 38,⁸; 41,²⁰; 66; 72;
 75—78; 80; 105—107, 149, 150—154
 154

ქიზოსრო, ყვარყვარე IV-სა და მარტვის
 ვაჟი (ზოსიტა) 52,⁸¹; 55,¹⁰⁵; 56,¹⁰⁰; 107
 ქამქამისძე 34,¹² და შენ. 3—4, 156
 ქართლელები 170
 ქართლის დედოფალი 47,¹⁴⁸; 49,¹⁴⁴
 ქართლის კათალიკოსი 7; 11; 33, 35,
 85, 86, 88; 89; 93; 96, 99; 101
 ქეთონ—ქრისტინე, გიორგი VIII-სა და
 თამარის ასული, შალიკაშვილთა რძა-
 ლი 65, 70, 79, 95, შენ. იხ. შალიკა-
 შვილი ქეთ. ქრისტინე
 ქერობინ ანგელი 93
 ქუელისძე 33,⁴²

ლ

ლობიერნი, იხ. დიასამიძენი 34,⁸; 155

მ

მარბან ბახუქლუ 47,¹⁴³—¹⁴⁴; 48, ¹⁴⁸
 155, 157, 162, 163
 მარხიშვილი სიმონ 110
 მყენი 38,⁸
 მვარყვარე II (დიდი), ათაბაგი (1416—
 1498) 8; 15,⁸; 18,¹⁰; 26,⁴; 61, 67, 72;
 74; 81—85; 87; 89; 91—93, 95, 96,
 99, 147, 148
 მვარყვარე III (ნაე-ყვარყვარე), ქი-
 ზოსრო I ათაბაგის ძე (ათ. 1515—
 1535) 8; 16,¹²; 22,¹⁷; 26,⁴; 43; 65; 67;
 71; 72; 75—78; 101, 149
 მვარყვარე IV, ქიზოსრო II ათაბაგის
 ვაჟი (ათაბაგობდა 1574—1581) 37,¹⁴;
 38, შენიშ; 42,²²; 43,²⁵; 48 შენ; 51,¹⁰⁸—
 76; 52,¹⁷⁸; 81; 53,⁸⁷; 85; 54,²⁸; 55,¹⁰²; 105;
 107, 154, 159, 161, 165—168
 ყიზილბაშნი 48,¹⁴⁸

შ

შაისმეილ-ყენი, ისმეილ მირბას შვილი
 43,²⁴; 46,²⁷; 88
 შალვაშვილი, საჯარ, ციხისთავი 45,³⁰
 შალიკაშვილები 11
 შალიკაანთ აზნაურიშვილები 45,¹⁹⁹

შპლიკაანთ მსახურები 45,29
 შალიკაშვილი ამუნ, ვახუშტისა და ქეთათონის ძე 19,21; 60, 63
 [შალიკაშვილი?] ბოქა 19,25
 [შალიკაშვილი?] გარსევან 19,18
 შალიკაშვილი გულქან, ვახუშტის ასული
 შალიკაშვილი გურგაქ, ვარაზას ძმა 43,26; 45,23; 46,25; 47,43; 62; 153, 161
 შალიკაშვილი ედიშერ, საპატიაო მძევალი 55,100-101
 [შალიკაშვილი?] ეკატერინა 19,23
 შალიკაშვილი ვლია 55,100-101
 შალიკაშვილი ელისბარ, ვახუშტისა და ქეთათონის ვაჟი 19,22; 61, 64-65
 შალიკაშვილი ვახუშტ-ყოფ. ვასილიოსი 19, 21, 60-62, 79
 შალიკაშვილის ვარაზას შვილი კოკოლა 43,26; 45,23; 46,23; 47,43; 49,22; 62, 155, 161, 166
 შალიკაშვილი ლაშქარა 43,25, 155
 შალიკაშვილი ზეზბადის შვილი 44,28
 [შალიკაშვილის ასული] თამარ, ქოიარყოფილი ქერობინ ამილახორის ცალი 62, 63
 შალიკაშვილი იოთამ, ვახუშტის ძე 19,23; 61-64
 შალიკაშვილი მარიხ, ელისბარის ცალი 19,22; 62-65
 შალიკაშვილი მზექალ, იოთამის ცალი 19,23; 62
 შალიკაშვილი ოთარ 34,11; 76; 150
 [შალიკაშვილი] სურხან 19,25
 შალიკაშვილი ქეთათნ-ყოფ. ქრისტინე, გიორგი VIII-ის ასული 19,21; 60-65
 შანზალ-ავშარნი 43,24
 შანიძე მზექალ 110
 შასთამაზ-ყაენი (შაჭთამაზ) 42,24; 154
 შარაშიძე ქრისტინე 61, 65, 72, 81
 შერანშაშვილი (ელჩი) 50,63
 შერვაშიძე ლეონ 64
 ჩოლაყაშვილი ბენა 5 (შენ.)
 ჩორჩანელი, ერისთავთა-ერისთავი 34,17 და შენ. 1-2

3

ცისკარიშვილი ვასილ 65

წ
 წყმედიძე საბა, იხ. საბა ხახულაძის მტბევაირი 36,11

ხ

ხაჩიკიან ლეონ სტეფანეს ძე 81, 82
 ხახულარი (ხახულარნი) 35,20
 ხერთვისარნი 34,12 და შენ. 3-4; 155-156
 [ხერხემელის ძე], კერკემელის ძე 33,6
 ხონდემირი, სპარსი ისტორიკოსი 99
 ხოსიტა [იგივე ქაიხოსრო, ყვარყვარე IV-ის ვაჟი 52,81
 ხოსროთანგლი, ვახტანგ-ყოფილი ვარსიმეს (იხ.) ვაჟი 18,18; 61
 ხუდაბანდი ყაენი 50,67, 170
 ხურსისძე, იხ. ჩორჩანელი 34,17
 ხურციძის ასული ნესტარჯარ, ელბდურ ამილახორის ცალი 20

ჯ

ჯერკემელისძე 33,6
 ჯავახიშვილი ივანე 10; 48, შენ. 2; 81; 86; 88; 89; 91; 94; 96; 99; 109; 112, 146, 147, 149, 151, 167, 170, 171
 ჯანაშვილი მოსე 59,111
 ჯარგაზი 43,24
 ჯაყელ-ციხისჯვაროვნი 7; 86; 88
 ჯიქია სერგი 43, 25, შენ. 3-4; 55, შენ. 5, 149, 159, 160

ჰ

ჰაიდარ-მირძა 43, 21
 ჰამერი Hammer 42, შენ. 5; 48,149, შენ 1; 52, 53, 165
 ჰერაკლე (ერეკლე) არჩილ მუხრანბატონის ვაჟი (დაიბ. 1559) 36,2; 39,18; 44,25-27; 45,20-23; 46,42; 47,43; 48; 49,57-58; 106
 ჰერეკლე, ბაგრატ-ყოფილი ბარნაბას, მუხრანბატონის ვაჟი, დედისიმედ II-ის ძმა 39,11

ბ. გეოგრაფიულ სახელოა

აგურიანი 50, ⁸⁰	0
ათონის მთა (საბერძნ.) 60	
ალავერდის საყდარი და სამწყსო 9	ერევანი 41, ¹⁹ ; 153
ალამუტის ციხე 52, ⁷⁹	ერზურუმი 145
ალბუტი 44, ²⁷ ; 161	
ალი (ქართლის) 149	3
ალის მონასტერი (სამცხეში) 87	
ამიერკავკასია 170.	ვალე 53, 104—105
არაგვი 32, ⁹ ; 50, ⁶⁸	ვანის-ქვაბი 44, ²⁶ და შენ. 2; 161
არადეთის წყალი 149	ვარნეთის ციხე 45, ²⁹
არარატის მხარე 82	ვარძია 11, 24, ¹ ; 28,4; 36, ²⁵ ; 152
არდაველი 43, ²⁴ ; 56, ¹⁰⁹	ველი 46, ²⁵ ; 47, ³⁷ ; 163, 169
არსიანის მთა 151, 161	
არტაანი 49, ⁸⁰ ; 151	
არტანუჯი 151	8
აწყური 37, ³⁻⁴ ; 42, ²² ; 45, ²⁸ ; 47, ⁴⁴ ; 50, ⁸⁸ ;	ზარიშატი 47, ⁴⁴
54, ⁹³ ; 162, 163, 166	ზემო ქართლი 51, ⁷⁴
აწყურის სანჯახი 48, ⁴⁹	ზღუდური 47, ⁴³ ; 52, ⁸³ ; 167
აკურა-გურია 8, 65, 97	
ახალდაბა 55, ¹⁰⁴ ; 108; 149	
ახალქალაქი 49, ⁸² ; 166, 167	
ახალციხე 40, ¹⁹ ; 46, ²⁸ ; 47, ⁴³ ; 55, ¹⁰² ; 109	თ
82, 107, 162, 167	
ახჩიის ქვაბი 45, ³⁵ ; 161	თავრევი (თავრიზი) 56, ¹⁰⁹
ბ	[თბილისი] ტფილის ქალაქი 49, ⁸⁵ ; 52, ⁸² ;
ბასიანი 150	53, 160, 169, 170
ბორჯი (ბორჭი) 43, ²⁸ ; 160	თეთროსანი 79
გ	თეთრციხე 44, ²⁷ ; 47, ³⁷ ; 163, 164, 169
გელათი 149	თმოგვი 46, ³⁹ ; 41—43; 65, 160, 161
გერგეტი 70, 81	[თმოგვი] ზედა თმოგვი 44, ²⁶
გორი 49, ⁸⁵ ; 50, ⁸⁶ ; 170	თმოგვის ქალაქი 44, ²⁶
გორი (საათაბაგოში) 47, ⁴⁴ ; 55, ¹⁰² ; 153,	თმოგვის ციხე 49, ⁸² ; 166, 167
გურია 65, 71, 97	თორთოში 53, ⁸⁸
	თრიალეთი 53, ⁸⁸
	თრიალეთი 53, ⁸⁹
	თურქეთი 5, 11, 69, 71, 149
	თუხარლიანთ კარაგი 44, ²⁶
დ	ო
დემოთიას (დემოთის) ციხე 45, ²⁶ ; 55, ¹⁰⁶	იერუსალიმი 5
შენ. 5	იმერეთი 71, 109

ინდოეთი 147
 იორი (მდ.) 32,⁹
 ირანი 54, შენ. 3

3

კავკასია 5
 კამაროანი 44,²⁷; 161
 კარი (ყარსი) 52,⁸²
 კარაუხი 44,²⁶
 კახეთი 8 9,32,⁹; 99; 109
 კუხუის ციხე (საპატიმრო) 51,⁷²
 კლარჯეთი (ამცხე — კლარჯეთი) 7,9
 კონკრეტინოპოლი 168
 კობტას თავი 87
 კუმურდო (ტაძარი, ხატი) 26,³; 27,¹⁴;
 64, 65

ლ

ლევი (გეოგრ. პუნქტი) 51,⁶⁸
 ლინთ-იმერეთი 69
 ლორე 53,⁸⁸ და შენ. 6; 170

მ

მგელციხე 38,⁶; 43,²⁵; 44,¹⁵; 28; 45,²⁹;
 46,²⁵; 26; 27; 47,¹⁶; 162—164, 169
 მესხეთი (საათაბაგო, სამხრეთი საქართველო) 5,7—11, 30,⁶; 31,⁷⁻⁸; 32,⁹; 33,
 37, 38; 45,²⁹; 29; 48,¹⁰; 64, 66, 69, 78,
 79, 80, 81, 85, 87, 89—96, 98, 99,
 101, 109, 169
 მეწიეთი 8, 65—67, 71
 მთაწმიდა (საბერძნ.) 19,²³
 მურჯანეთი 149
 მცხეთა (მცხეთის საყდარი) 7—11, 23,¹;
 25,²; 26,³; 27,³; 29,⁵; 31,⁸⁻⁹; 32,⁸⁻⁹; 86,
 89
 მცხეთის ჯვარი 32,⁹

6

ნაოზა 32,⁹
 ნიკორწმიდა 59

ო

ოდისი 37,¹⁴ შენ. 6; 38, შენ. 1; 107
 ოთარი (ოთა?) 34,¹¹
 ოთის ციხე 44,²⁸; 161
 ოლაღის ქვაბი 43,²⁵; 44,²⁶; 160
 ოლთისი 48, შენ. 1; 51,⁷⁰; 75; 53,⁸⁶
 ოსმალეთი 68
 ოშკი („მონასტერი ოშკი“) 11; 35,²⁴
 ორთვალთ-ხიდი 43,²⁵; 160
 ოხერა 160
 ოხერათ-თავის სიმაგრე 44,²⁵; 160
 ორტულ-როდნიკ [ორთვალდი?] 160

პ

პალაკაციო 44,²⁷
 პარიზი 104
 პარხალი 11, 13,²; 102

ბ

საველიშვილო 55,¹⁰⁶ შენ. 5
 საბურთალო 52,⁸⁸; შენ. 6
 საბურთე, საფარის საბურთე 52,⁸⁸
 სადგერი 51,⁷³
 სადგერ-ჩხარი 72, 78
 [საველის ხევი] სოვანლისხევი 55,¹⁰⁶
 სართის ჭალა (სართიჭალა) 50,⁶¹
 საკანაფეს ციხე 55,¹⁰⁸
 სამება (კახეთის) 32,⁹
 სამცხე იმ. მესხეთი
 სამწუხტო ღმლე 43,²⁵
 საფარა 24,¹; 80, 91, 92
 საფარის თავი 91, 92
 საფარის საბურთე 52,⁸⁸
 საქართველო 5, 170, 171
 სურამი 149
 სომხეთი 81

ტ

ტავო (ტაო) 76, 77, 150, 151, 165
 ტაშისკარი 145
 ტფილის ქალაქი, ტფილისი 49,³³; 52,⁸²;
 53; 160, 170

უ

უღუბო (იგივე გუგუბა?) 43,26; 160
უსკუდარი 52,84

ფ

ფარნაკანი 150
ფერსათის მთა 149
ფოსო (იგივე ჩულურეთი, ხოშურეთი)
44,17; 45,32; 46,32; 47,13; 160, 161

ქ

ქართლი 8; 32,9; 47,13; 49,81; 50,67; 51,173;
83; 99; 101, 109; 167, 169
ქაჯის ციხე 45,33-34; 47,113-117-119. 161,
163, 164, 169
ქვათახევის მონასტერი 83
ქვაკაცი 40,19
ქუთაისი 99, 149

ყ

ყაზვინი (ყაზმისი, ყაზმითი) 37, 38,8; 40;
41,21; 43,24; 45,31; 51,176; 152, 153
ყარსი, იხ. კარი 52, შენ. 6
ყაჭყა, ციხე (სამატომრო ირანში) 43,24
ყუშლი, ყველის ციხე 46,140-143, 161

შ

შაქი 50,61
შერანშაინთ წყარო 45,28-29
შირაზი 41,21; 45,31; 107
შირვანი (შარვანი) 50,61,61; 51,176

ჩ

ჩალაბუთი 54,96
ჩრდილის ტბა, ჩრდილი 161, 165
ჩხარი 72, 78

ც

ციზისჯვარი 37,6; 56, 107

ძ

ძმარისულა (სოფ.) 32,9
ძურძნა 48,18; 163

წ

წინწალი 48,18; 163
წყაროსთავი 38,7

ხ

ხახული 49,151; 165
ხერთვისი 49,151; 164
ხუარასანი 56,109

ჯ

ჯავახეთი 33,47,113; 161
ჯაყი 51,70

შინაარსი

ავტორის წინასიტყვაობა	5
შესავალი	7
ტექსტები	13
მოსახსენებლები	15
მცხეთის საბუთები	23
„მესხური მატიანი“	36
გამოკვლევები და შენიშვნები	57

მოსახსენებლები

ამილახორთა მოსახსენებლები	59
გიორგი VIII და სამცხის პატრონების მოსახსენებელი	<u>60</u>
ქეთევან-ქრისტინეს ჩამომავალნი	61
ხელნაწერის მომგებელი და თარიღი	62
ელისბარ და იოთამ შალიკაშვილები	64
მეწიეთის მარხვანი	65
მეფეები და სამცხის მფლობელნი	65
ხელნაწერის მომგებელი	71
✓ კოპასძეთა კრებულის მოსახსენებლები	72
ათაბაგები: ყვარყვარე II—ყვარყვარე III	73
ანნა—ყვარყვარე III-ის მეუღლე	74
ყვარყვარე III და ანნას ვაჟები—მზეკაბუკ და ჭაიხოსრო	75
კოპასძეთა სახლის წევრები	76
მოსახსენებლების თარიღი	77
მესხეთის მოწინავე საზოგადოება	78
ახალი ცნობები ყვარყვარე II-ის შესახებ	81
რომელი ყვარყვარეს ცოლია ნესტანდარეჯან-ყოფილი ნინო	82
სამხრეთ-საქართველოს ეკლესიის გამოყოფისათვის ბრძოლა	<u>85</u>
აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსი სამცხეში	91
მზეკაბუკის საეკლესიო პოლიტიკის მარცხი	94
მცხეთის ეკლესიის ძველითგან საქონებელნი და სამწყსონი სამცხეს	97
„მესხური მატიანი“ დედნის საკითხი	102

S : 947 ხელნაწერის აღწერილობა	102
„მესხური მათიანის“ ცნობები ვახუშტის ავტოგრაფში	108
„მესხური მათიანის“ „სანდო ნუსხა“	113
„მესხური მათიანის“ ავტორი	123
ქრონოლოგიურ-გენეალოგიური შენიშვნები	133
დასკვნითი შენიშვნები:	145
სამცხის გამოყოფა საქართველოდან	145 -
საათაბაგოს დაპყრობა ბაგრატ III მიერ	148
ქაიხოსრო II გაათაბაგება თურქეთის დახმარებით	149
ლუარსაბ I მომხრეები სამცხეში	151
შინაური ომი საათაბაგოში	153
ათაბაგების მონაწილეობა თურქებთან ბრძოლაში 1578-9 წწ.	162
სამშობლოს თავდადებული დამცველები	168
სიმონ მეფის დაბრუნება ირანის ტყვეობიდან	169
საძიებლები	172

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი ნ. შოშიაშვილი
გამომცემლობის რედაქტორი ო. გიორგაძე
ტექნიკური რედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ნ. ცხვირავაშვილი

გადაეცა წარშობას 9.2.1961; ანაწილის ზომა 6×10 ; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 19.7.1961; ქალაქის ზომა $60 \times 92^{1/16}$;
ქალაქის ფურცელი 5,75; საბეჭდი ფურცელი 11,25; საავტორო
ფურცელი 10,34; სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფურცელი 10,49;
შეკვეთა 224; უე 03190; ტირაჟი 1000
ფასი 70 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა.
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ., № 3/5

შემჩნეული შეცდომები

გვერდი	სტრიქონი		არის	უნდა იყოს
	ზეგ.	ქვ.		
7	7		ასსამოცდაშვიდი	ასსამოცდაათი
30	3		(1516)	(1515)
39		17	1573	1572
50	9		აგრეთვე	აგრევე
51	9		წუადგა	წაუდგა
52	18		შეიტანა	შეუტანა
54		2	სიო-თ	სიო-თი
107		6	(იხ. ფოტო-პირი №)	(იხ. ფოტო-პირი № 6)
116		4	1572 წ.	1573 წ.
142		8	გამაჰმადიანებული მანუ- ჩარ	მანუჩარ
143		14,16	1572	1573
153		7	ერევანს	და ერეენიდან
169			მხ. 45	მხ. 46
170	12	1	გვ. 274.	გვ. 275
173			99	99, 133—136
176	7		(9აიბ. 1573)	(დაიბ. 1572)

სვ. 1. 15—16 ჩემტაოს: მანუჩარ, ყვარყვარე II ძე 30, 32, 98—101
ქრ. შარაშიძე

ფასი 70 კობ.

2 102

537